

LABYRINT SVĚTA A LUSTHAUZ¹ SRDCE,

to jest

Světlé vymalování, kterak v tom světě
a věcech jeho všechněch nic není, než
matení a motání, kolotání a lopotování,
mámení a šalba, bída a tesknost a napo-
sledy omrzení všeho a zoufání: ale kdož
doma v srdci svém sedě s jediným Pánem
Bohem se uzavírá, ten sám k pravému
a plnému mysli upokojení a radosti
že přichází

Léta Kristova 1623

¹ letohrádek, altánek, tedy dům určený k rekreaci

I. Příčina v světě putování

Když sem v tom věku byl, v kterémž se lidskému rozumu rozdíl mezi dobrým a zlým ukazovati začíná, vida já rozdílné mezi lidmi stavy, řady, povolání, práce a předsevzetí, jimiž se zanášejí, zdála mi se toho nemalá býti potřeba, abych se dobře, k kterému bych se houfu lidí připojiti a v jakých věcech život trávití měl, rozmyslil.

Na kterouž věc mnoho a často pomýšleje a s rozumem svým pilně se radě, na tom mi se ustanovovala mysl, abych sobě takový života způsob, v kterémž by co nejmén starostí a kvaltování,¹ co nejvíc pak pohodlí, pokoje a dobré mysli bylo, oblíbil.

Než tu mi se opět nesnadné zdálo, které a jaké by to takové povolání bylo, poznati: a s kým se o to dostatečně poraditi, nevěděl sem; aniž mi se hrubě chtělo s někým se raditi, mysl, že mi každý svou věc chváliti bude. Sám také kvapně k něčemu sáhnouti, abych nepřebíral, boje se, nesměl sem.²

Ač přiznám se, jednoho, druhého i třetího tajně chytati sem se počal, ale každé hned zase pustil; proto, že sem při každé věci i nesnadnosti, i marnosti (jakž mi se zdálo) něco znamenal. Mezi tím bál sem se, aby mi má neustavičnost³ hanby nepřinesla. I nevěděl sem, co dělati: až natrápě se a navrtě dosti sám v sobě, toto mi na mysl přišlo, abych já nejdřív všechny lidské věci, co jich pod sluncem jest, prohlédl, a teprv jedno s druhým rozumně srovnávaje, jistý sobě stav vyvolil a své sobě věci k užívání pokojného na světě života pěkně nějak spořádal. Načež čím sem myslil více, tím mi se ta cesta líbila lépe.

II. Poutník dostal Všudybuda za vůdce

I vyšel sem od sebe sám a ohlédati se počal, mysl, odkud a jak začítí. Vtom ihned nevím kde se tu vezme člověk jakýsi křepkého chodu, obratného vzhledu a řeči hbité, takže mi se nohy, oči, jazyk, vše na

¹ uspěchanost, namáhání (z německého *Gewalt*) ² neodvažoval jsem se

³ roztěkanost, nestálost

obrtlíku¹ míti zdál. Ten přivina se ke mně, odkud a kam bych mířil, dotazoval se. Já, že sem z domu svého vyšel a v světě se provandro-
vati a nětco zkusiti umysl mám.

Schváliv mi to, „Kde pak vůdce jakého máš?“ řekl. Já odpověděl:
„Žádného nemám, Bohu a svým očím se dověřuji, že mne nezavedou.“
„Nezpraviš nic,“ řekl on.

Svět labyrintem „Slychal-lis kdy co o kretenském labyrintu?“ „Sly-
chal cosi,“ dím. On zase: „Zázrak světa byl, stavení
z tak mnoha pokojů, příhrad,² průchodišť vzdělané,³ že kdo se bez
přívodčího do něho pustil, vždycky sem a tam chodě a motaje se,
nikdá ven netrefil. Ale to žert byl proti tomu, jak sám světa tohoto
labyrint, zvláště nyní, spořádán jest. Neradímť, věř mně zkušenému,
samotně se tam pouštěti.“

„A kde pak takového vůdce vzíti mám?“ řekl sem. Odpověděl:
„Já sem na to, abych takové, kteří něco shlédnouti a zkusiti žádají,
prováděl a jim, kde co jest, ukazoval: protož sem tobě také vstříc
vyšel.“ Já podivě se: „I kdož si ty,“ řekl sem, „můj milý?“ Odpověděl:
„Jméno mé jest Všežvěd, přijmím⁴ Všudybud, kterýž všecken svět
procházím, do všech koutů nahlídám, na každého člověka řeči a činy
se vpytávám: co zjevného jest, vše spatřuji, co tajného, vše slídím
a stíhám,⁵ summou beze mne nic se díti nemá, ke všemu dohlídati
má jest povinnost: a ty půjdeš-li za mnou, uvedu tě do mnohých
tajných míst, kamž by ty sic nikdá netrefil.“

Já slyše řeči takové, počnu sám v sobě vesel býti, že sem takového
vůdce našel: a prosím ho, aby tedy práce sobě nevážil mne skrze svět
provésti. Odpověděl: „Jak jiným v tom rád sloužím, tak i tobě,“ a ujav
mne za ruku, „Poďmež“ řekl. I šli sme; a já řekl: „Nu rád se podívám,
jaký jest světa toho běh, a také-li v něm co jest, čehož by se člověk
bezpečně držeti mohl.“ To slyše tovaryš můj, zastavil se a řekl: „Příteli,
jdeš-li ty tím umyslem, ne aby věci naše spatře oblíboval, než aby

¹ nějaké zařízení na otáčení se kolem osy: pant ² příček ³ zbudované ⁴ jménem,
příjmením ⁵ zkoumám

o nich dle rozumu svého soud vynášel, nevím, jak by s tím královna naše Její Milost spokojena byla.“

„I kdo je to královna vaše?“ díím já. Odpověděl: „Ta, kteráž všecken svět a běh jeho řídí, od konce až do konce: slove Moudrost, ač někteří mudrlanti Marnost ji říkají. Pravímť tedy časně, když tam choditi a prohlídati budeme, nemudruj nic: sic by sobě tu i jinde ledcos utržil, a já třeba vedlé tebe.“

III. Mámení se přitovaryšilo

O to když on se mnou mluví, hle teď po straně jakýsi — nevěděl sem, muž-li či žena (nebo divně jaks zakuklený byl a okolo něho jako mha se dělala) — k nám se přiloudě,¹ dí: „Všudybude, kam s tímto pospícháš?“ „Do světa ho vedu,“ dí on, „prohlédnouti jej žádostiv jest.“ „A proč beze mne?“ (řekl onen zase): „víš, že tvá prováděti, má ukazovati, co kde jest, jest povinnost. Nebo Její Milosti královny vůle není, aby kdo do království jejího vejda sám sobě, co vidí a slyší, dle líbosti vykládal a něco tu mudroval: než aby se jemu, co a k čemu která věc jest, povědělo, a on na tom přestal.“²

Odpověděl Všudybud: „Zdaž každý tak drzý jest, aby s jinými zaro-
veň na řádech našich přestati neměl? Než tento³ tuším uzdy potře-
bovati bude: dobře, podiž!“ Takž se k nám připojil, a šli sme. Já pak
sobě na mysli: „Bodež bych já jen tuto zaveden⁴ nebyl: titot se na
mne o jakous uzdu smlouvají.“ I díím k novému tomu
tovaryši: „Příteli, neměj za zlé, rád bych tvé jméno také
věděl!“ Kterýž řekl: „Já sem tlumočník královny světa
Moudrosti, kterýž sobě to poručeno mám, abych jak
se čemu v světě rozuměti má, vyučoval. Protož já všechněm, co jich
v světě uhlédáš, starým i mladým, urozeným i neurozeným, hloupým
i učeným, všecko, co k pravé světské moudrosti přináleží, v mysl
vkládám a je k veselosti a k dobromyslnosti přivodím: ješto by beze

*Fascinum
adsuetarum
opinionum⁵*

¹ přimotal, přitočil ² a tak to přijal ³ tento ⁴ sveden ⁵ umanutí (fascinace)
navyklými názory (navyklým způsobem myšlení)

mne i králové, knížata, páni a všickni nejstkvoستnější lidé v divných tesknostech byli a smutně na světě čas trávilí.“

Na to já: „Šťastně by mi tě Bůh za průvodčího dal, milý příteli, jestliže to pravé jest. Nebo já se proto do světa pouštím, abych sobě vyhlídl, co by v něm nejbezpečnějšího a nejpotěšenějšího bylo, toho abych se chytil: tebe tedy takového rádce maje, snáze sobě vybrati moci budu.“ „O tom nepochybuji,“ řekl on. „Nebo ač v království našem všecko znamenitě a ušlechtilě spořádané a veselé uhledáš, a že se všechněm královny naší poslušným dobře vésti může, porozumíš: však vždy, pravdat jest, jedno povolání a obchod¹ nad druhý víc pohodlí a zvůle² má: budeš sobě ze všeho, co budeš chtítí, vybrati moci. Ját všecko, co jak jest, vyložím.“ I dím: „Jak pak tobě říkají?“ Odpověděl: „Jméno mé jest Mámění.“

IV. Poutník uzdy a brylí dostal

To já slyše, zhrozím se; a co sem to k hříchu za tovaryše dostal, sobě myslím: První onen (tak sobě to mysl má rozbírala) o jakés uzdě mluvil, tento se Máměním jmenuje, královnu svou Marností mi (ač neopatrným tuším vybleknutím) jmenoval: co pak to? A když já tak mlče a sklopě oči jdu a nohy mi nechťivě jaksi pokračují, Všežvěd: „Co, vrtochu,“³ dí, „tušímť se nazpět chut dělá?“ A než já co odpovím, an⁴ mi na krk uzdu jakous vhodí, jejíž udidla pojednou mi se do ust vklouzla; a on: „Nu, již mi povolně půjdeš,“ dí, „kams začal.“

Uzda
všetečnosti

I pohledím sobě na tu uzdu, a aj sšita byla z řeme- ní všetečnosti, a udidla její byla z železa urputilosti v předsezetích, a porozuměl sem, že k prohlédání světa ne jako prvé dobrovolně půjdu, ale těkavostí a neukojitedlností myslí své násilně tažen budu.

Bryle
zastaralého
zvyku

Vtom druhý vůdce z druhého boku: „A já tobě tyto *oculars*,“ dí, „daruji, skrze něž se na svět dívati budeš.“ I vstrčil mi bryle na nos, skrze něž já hledě,

¹ zaměstnání ² volnosti, výhody ³ váhavče, pochybovači ⁴ tu (on) již, zatím již

hned všecko před sebou jinak vidím. Měly zajisté tu moc (jakž sem potom mnohokrát zpruboval),¹ že skrze ně hledícimu věc daleká blízka a blízka daleká; malá veliká a veliká malá; mrzutá krásná a krásná mrzutá; černá bílá a bílá černá etc. se zdála. I porozuměl sem, žeť sobě ne zle Mámení říkati dá, když takové bryle dělati a lidem vstavovati umí.

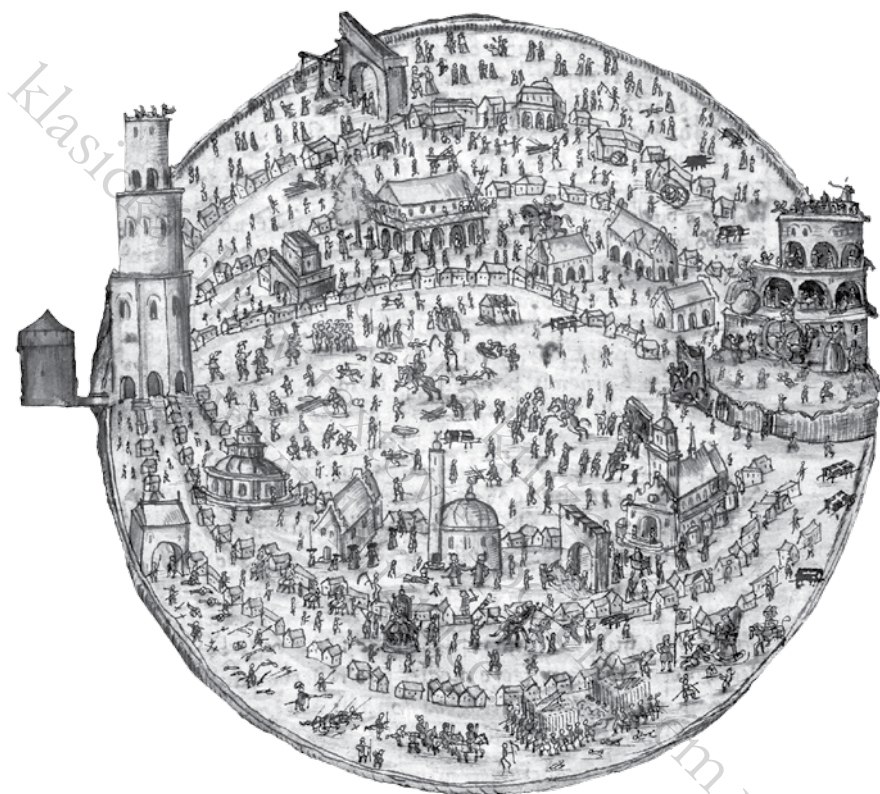
Byly pak bryle ty, jakž sem potom vyrozuměl, z skla domnění vykroužleny; a rámcové, v nichž byly ufasované, byli z rohu, jenž zvyk slove.

Vstrčil mi je pak, na mé štěstí, křivě jaksi: takže mi plně na oči nedoléhaly a já hlavy přizdvihna a zraku podnesa, čistě přirozeně na věc hleděti sem mohl. Čemuž sem rád byl a sám v sobě myslil: „Ač ste mi usta sevřeli a oči zastřeli, věřím však svému Bohu, že mi rozumu a myslí nesvážete. Půjduť a podívám se, co pak ten svět jest, na nějž paní Marnost chce, aby se hledělo, avšak vlastníma očima aby se nehledělo.“

V. Poutník se z vysoka na svět dívá

To když já přemýšlím, anť my se, nic nevím jak, na jakés náramně vysoké věži octneme, takže sem sobě se pod oblaky býti zdál; z níž já dolů pohlédna, vidím na zemi město jakési, na pohledění pěkné a stkvělé a široké velice, však jehož sem vždy termíny a meze² ze všech stran znamenati mohl: a bylo okrouhle vystavené, zdmi a valy opatřené, a místo příkopy hlubina jakási tmavá, ani břehu, ani dna, jakž mi se zdálo, nemající. Nebo jen nad městem světlo bylo, za ohradou čirá dále tma. Město pak samo rozdělené sem viděl na nesčíslné ulice, ryňky,³ domy a stavení, větší i menší, a všudy plno lidu jako hmyzu. K východní straně viděl sem stojící bránu jakous, z níž ulička šla do jiné brány, vše již k západu hledě: a z té druhé brány teprv se do rozličných ulic města vcházelo: kterýchž ulic nej-přednějších sem šest počítal, vše od východu k západu vedlé sebe

¹ vyzkoušel ² přece hranice a konce ³ náměstí

klasic

m vydání

běžících; a uprostřed nich byl plac aneb ryňk velmi veliký, okrouhlý; a nejzáse k západu stál na skalnatém příkrém pahrbku vysoký jakýsi stkvělý zámek, na nějž se nejvíc všickni města obyvatelé ohlédali.

I dí mi můj vůdce Všudybud: „Nu tu máš, poutníče, milý ten svět, na něž se podívati žádostiv byl. Proto sem tě nejprve na tuto vyso-
kost uvedl, aby sobě naň z cela nejprv pohleděl a jeho spořádání vyro-
zuměl. Tato hyn východní brána jest Brána života, skrze níž všickni, kdo se na svět dostávají k bydlení, procházejí. Tato pak druhá, bližší brána, jest Brána rozchodu, z níž jedenkaždý, jak komu los padne, k tomu neb jinému povolání se obrací. Ulice zajisté, kteréž vidíš, jsou rozdílní stavové, řádové a povolání, v nichž se lidé usazují. Vidíš hlavních ulic šest: v oné ku poledni¹ bydlí domovní stav, rodičové, dítky a čeládky: v vedlejší řemeslníci a všickni s živnostmi se obírající: v třetí této nejbližší ryňku bydlí stav učených, s pracemi myslí zacházejících. Z druhé pak teď² strany jest stav duchovní, k nimž jiní náboženství konati vybíhají. Za tím stav vrchností a zprávčů světa: nejzáz pak k půlnoci³ stav rytířský, s věcmi válečnými zacházející. Aj jak to ušlechtilé: onino všecky plodí; tito všecky živí; tito všecky učí; tito se za všecky modlí; tito všecky soudí a před neřády zachovávají; tito za všecky bojují: a tak všickni sobě slouží a všecko v svém glejchu⁴ stojí.

Hrad pak onen k západu jest *arx Fortunae*, hrad Štěstí, na němž zvláštější lidé bydlí, bohatství tam, rozkoší a slávy užívajíce. Ryňk prostřední pro všecky jest. Nebo se tu ze všech stavů lidé scházejí, a co potřebí, zpravují.

I líbilo mi se to zpořádání pěkné, a počal sem Pána Boha chváliti, že stavy světa tak ušlechtilé rozdělil. Než to mi se nelíbilo, že sem ty ulice na mnoha místech jako protržené viděl, takže leckdes jedna do druhé vbíhala: což mi se snadného zmatení a zblouzení znamením zdálo. A k tomu když sem na tu okrouhlost světa hleděl, patrně sem cítil, že se hýbal a v kolo točil, až sem se závratu bál.

¹ k jihu ² zde ³ k severu ⁴ v rovnováze (z německého *Gleich*)

I dí mi tlumočník můj, Mámil: „Vidíš, můj milý člověče, jak rozkošný jest ten svět, jak všechno v něm ušlechtilé? A to zdaleka jen na něj hledě: co pak díš, potom jej po částkách s rozkošemi jeho prohlédaje? I komuž by na něm býti milo nebylo?“ Já řekl: „Z dalekať mi se líbí, nevím, jak potom bude.“ „Všelijak dobře,“ dí, „jen věř, a již podme.“

Brána života

Všudybud dí: „Počkej, ještě mu odtud ukáži, kamž potom nepůjdem. Ohlédni se teď nazpět k východu: vidíš-li, jak se tu z té tmavé brány cosi čmýrá¹ a sem leze?“ „Vidím,“ řekl sem. A on zase: „To jsou lidé vnově se na svět, sami odkud nevědouc, dostávající, aniž se ještě znají, a aby lidmi byli, vědí: protož jest okolo nich tma a nic, jen vřesku a pláče trochu. Ale když tou ulicí jdou, pomalu se jim šerí a světlí, až teď do této pod námi brány přijdou: tu co se děje, podme, pohledíme.“

VI. Osud rozděljuje povolání

I zejdeme po jakéms tmavém šneku² dolů, a aj, v té bráně veliká síň plná lidu, a po pravé straně sedící zůřivý³ stařec a držící v ruce veliký měděný hrnec. I viděl sem, an k němu všickni od Brány života přicházející přistupovali, a každý do toho hrnce sáhna a cedulku s nějakým písmem vytáhna, hned do některé ulice města, jeden s radostí a výskáním běžel, jiný s zámutekem a stýskáním krouť se a ohlédaje, šel.

I přistoupím blíž a nahlédnu některým do těch cedulek a vidím, že tento vytáhl „Panuj“, jiný „Služ“: tento „Rozkazuj“, jiný „Poslouchej“: tento „Piš“, jiný „Oř“: tento „Uč se“, jiný „Kopej“: tento „Sud“, jiný „Bojuj“, etc. I divím se, co to jest. Všežvěd mi dí: „Tu se povolání a práce rozdělují, k čemu se kdo v světě potřebovati dáti má. Ten pak zprávce nad losy slove Osud, od něhož každý do světa vcházející instrukcí tím způsobem vzíti musí.“ Vtom mne Mámil z druhé strany drbne, abych také sáhl, návěští dávaje. Já prosil, abych nucen nebyl jednoho něčeho hned bez prohlédnutí prv se chytiti a ovšem⁴ tak slepému štěstí, sedni mi co sedni, se poručiti. Ale povědino mi, že to

¹ hrabe, pláží ² po tmavých točitých schodech ³ přísný, hrozivý ⁴ natož

bez vědomí a dovození pana regenta,¹ Osuda, býti nemůže: takž já k němu přistoupě, pokorně žádost svou přednáším, já že sem tím úmyslem přišel, abych sám všecko prohlídl, a teprv, co by mi se líbilo, sobě vybral. On odpověděl: „Synu, vidíš, že toho jiní nečiní, ale co se jim podá neb naskytne, toho se drží. Však poněvadžs toho tak žádostiv, dobře,“ a napsav cedulku „*Speculare*“, to jest „Hléd“, aneb „Zpytuj“, dal mi a pustil mne.

VII. Poutník prohledaje ryňk světa; vidí

I dí mi můj vůdce: „Poněvadž všecko prohlídati máš, nejdřív jděme na ryňk,“ i vyvede mne. A aj, nezčíslné zástupy vidím jako mha. Nebo tu ze všeho světa jazy-

1. Lidu
rozdílnost

ků a národů, všelijakého věku, zrostu, pohlaví, stavu, řádu a povolání byli. Na něž nejprv hledě, vidím předivné sem tam jich se motání, jako při rojení včely, a mnohem divněji. Nebo jedni chodili, jiní běhali, jiní jezdili, jiní stáli, jiní seděli, jiní leželi, jiní vstávali, jiní zas léhali, jiní se rozličně vrtěli; někteří byli samotní, jiní po houfích větších neb menších. Kroj a křtalt² přerozličný byl na nich, někteří číre nazí, s divnými všickni posuňky. Potkali-li se kteří, rozličného tu bylo kejklování, rukama, usty, koleny a jinak k sobě se toulení a choulení, summou rozličné třeť.³ I dí mi můj tlumočník: „Tu, hle, máš to ušlechtilé pokolení lidské, ten rozkošný, rozumem a nesmrtností obdařený tvor, kterýž jak neskonaleho⁴ Boha obraz a k němu podobnost v sobě nosí, z rozličnosti těchto jejich neskonalých⁵ činů poznati se může: tu jako v zrcadle spatříš důstojnost pokolení svého.“

Hledím tedy sobě na ně ostřeji, a spatřím nejprv, že každý v houfu mezi jinými chodě, larvu⁶ na tváři nosí, odejda pak, kde by sám neb mezi sobě rovnými byl, ji smyká;⁷ a do houfu maje, zase připíná. I zeptám se, co to znamená? Odpověděl

2. Pokrytství
při všech

¹ vladaře ² vzhled, podoba, úprava (z německého *Gestalt*) ³ divně, směšně jednání

⁴ nekončícího, nekonečného ⁵ zde ve významu nekonečných ⁶ masku (z latiny)

⁷ snímá, stahuje

mi: „To jest, synu milý, lidská opatrnost, aby se ne všechněm každý, co jest, zjevoval. Sám u sebe může člověk býti, jakýž jest, před lidmi pak lidsky se ukazovati a věcem svým tvárnost¹ dávatí sluší.“ Takž mi se chut udělá, abych pilněji, jací pak bez toho uličeného přikrytí jsou, pohleděl. A maje na to pozor, vidím, že všickní nejen v obličejí, ale i sic na těle rozličně jsou zpotvoření. Nařád² byli trudovití,³ prašiví či malomocní: a mimo to některý měl svinský pysk, jiný psí zuby, jiný volové rohy, jiný osličí uši, jiný baziliškové oči, jiný liščí ocas, jiný vlčí pazoury: některé sem viděl s pávovým vysoko vytaženým krkem, jiné s dedkovým naježeným chocholem,⁴ některé s koňskými kopyty etc., nejvíc pak bylo podobných opicím. I zděsím se a řeknu: „Však pak já toto potvory jakési vidím.“ „Co“ (pry) „všetýčko, pravíš, potvory?“ dí tlumočník a hrozí mi pěstí. „Hleď jen skrze okuláry dobře, spatříš, že lidé jsou.“ Někteří pak z mimo jdoucích zaslechli, že sem je potvorami nazval, a zastavíc se reptali a na mne se také potrhovali. Takž já srozuměv, že tu mudrovati darmo, umkl sem, pomysle sobě: „Když pak lidmi býti chtějí, nechť jsou: já však co vidím, vidím.“ Báł sem se pak, aby mi brylí lépe nepřitlačil a mne nezmámil; protož sem uložil mlčeti a tiše raději na ty tak bystré⁵ věci, jakýchž sem tu začátek spatřil, se dívati. I hledím znovu a vidím, jak někteří uměle s těmi larvami zacházeli, hbitě je zsmykajíce i vstavujíce, takže v okamžení sobě, kde viděli potřebu, jinou tvárnost dáti uměli. A tu sem již začínal běhu světa toho vyrozumívati; ale mlčel sem.

3. Nedorozumění
společná při všech

Pozoruji také a slyším je k sobě rozličnými jazyky mluviti, takže na větším díle nic sobě nerozuměli, ani neodpovídali, aneb o jiném, než řeč byla, odpovídali, každý jinak. Někdy jich celá hromada stála, všickní třebaš mluvíli, každý své, a žádný žádného neposlouchal, ačkoli i trhali jedni druhými vyslechnutí chtěice, však ho nebylo, spíše rvanice a pračky. I řekl sem: „Ale pro Bůh, což pak toto v Babyloně sme? Tutoť každý svou hude:⁶ můž-liž větší směsice býti?“

¹ tvar, vnější vzhled, formu, podobu ² kdekdo ³ s trudovitou pletí ⁴ s chocholem
dudka ⁵ povedené ⁶ vede

Málo¹ pak tu byl kdo zahálivý, všickní se prací nějakou zanášeli: než kteréž práce (a tohot bych se byl nikdá nenadál) nic nebyly než aneb hříčky dětinské, aneb leda pachtování.² Někteří zajisté zbírali smeti a rozdělovali mezi sebe: někteří se s kládím a kamením sem a tam váleli aneb je po škřipcích³ zhůru leckams táhli a zpouštěli zase: někteří kopali zemi a převáželi neb přenášeli z místa na místo: ostatek lidu se zvonci, zrcadly, měchýři,⁴ hrkávkami⁵ a jinými titěrkami zacházeli: někteří i s svým stínem hráli, jej měřice, honice a lapajíce. A to vše tak usilně, až mnozí stonalí⁶ a potili se, někteří se i přetrhovali.⁷ A byli všudy teměř úředníci jacísi, kteříž takové věci poroučeli a rozměřovali s velikou srdnatostí, jiní zase s nemenší srdnatostí poslouchali. I řekl sem s podivením: „Ale ach, k tomu-liž jest člověk, aby ostrost nebeského vtípu svého na tak marné špatné věci vynakládal?“ „Co marné?“ řekl tlumočník. „Zdaž se tu jako v zrcadle nespátřuje, jak hle všeckó vtípem svým lidé přemáhají? Jeden dělá to, jiný jiné.“ „Ale všickní,“ řku já, „věci neužitečné a na tak slavnou vyvýšenost svou nepřipadající.“ „Nemudruj příliš,“ řekl zase: „vždyť ještě v nebi nejsou; než na zemi, s zemskými věcmi zacházeti musejí. Vidíš mezi tím, jak pořádně všeckó jde.“

4. Neužitečnými věcmi se zanášení

Já pak hledě opět, vidím, že nic nespořádanějšího vymyšleno býti nemohlo. Nebo když se někdo s něčím motal a namáhal, jiný přijda pletl se mu v to: tožť svády, rvačky a pračky: pak se mířili,⁸ a po chvíli opět táhali. Někdy se jich jedné věci chytilo několik, z toho nechali ji všickní, a běžel každý v svou stranu. Kteří sic pod mocí těch úředníků a dohledáčů byli, ti jakž takž k tomu, co se jim poroučelo, stáli, protože museli: však i tu spleteků⁹ mnoho sem viděl. Někteří se z řádu vyráželi¹⁰ a prchali pryč: jiní šafářům¹¹ odbreptávali, tak činiti, jak oni poroučeli, nechtíce: jiní

5. Neřády hrozné

¹ nemnohý ² pachtění, marné namáhání (z německého *Pacht*) ³ po kladkách ⁴ měchuřinami (sloužily ke hrani) ⁵ hrkáčkami ⁶ sténali ⁷ ztrhávali, tj. zničili se (prací) ⁸ smiřovali se ⁹ zmatků, nejasností ¹⁰ opouštěli pořádek, tedy utíkali (míněno jistě zbihání z panství) ¹¹ správčům

se jim kyjů chytali a je vydírali:¹ a sic všechno hakmak² bylo. Však sem již, poněvadž to řádem slouti chtělo, nic říkati nesměl.³

6. Pohoršení
a zlých příkladů
plno

Uhlédal sem také jiný neřád, slepotu a bláznovství. Celý ten ryňk (jako potom i ulice) pln byl jam, dolů a výmolů jakýchsi, též kamení a kládí příčkem a na kříž lecjaks ležícího a jiných zavazadel:⁴ žádný však ničeho neodložil, nezapravil, nespořádal, žádný také ničemu nevyhýbal a neobcházel; než tak mání⁵ chodili, a jednáč ten, jednáč onen ustrčil se,⁶ padl, neb zabil, neb stloukl, až mi srdce trnulo na to hledě. Z nich však žádný žádného nepamatoval,⁷ než když kdo padl, smáli se mu. Já tedy vida stonek,⁸ neb kládu, neb jámu, na níž někdo slepě lezl, počal sem některých pamatovati: ale nedbal žádný, někteří mi se smáli, jiní láli, jiní bítí chtěli. Některý padl až nevstal, jiný vstana šel zase a zase kotrlce metal, třebaš jedno za druhým: mozolů a modřin každý měl dosti, a žádný nic nedbal: takže sem se tuposti té vynadiviti nemohl, že vlastních pádů a stlučenin tak málo vážili: ješto⁹ jiný dotkl-li se ho (jinde sem to spatřil), hned zhůru a do zbraně a k boji.

7. Nestálost
a vrtkavost
lidskou při všem

Spatřil sem také k novinám a proměňám velikou při nich chut, v šatstvu, stavení, řeči, chodu a jiných věcech. Některé sem viděl, že nic nedělali než převlékali se, jiný a jiný kroj na sebe berouce: jiní vymýšleli nový způsob stavení, a po chvíli bořili to zase: v pracech toho i jiného se chytali, a všeho nechávali, vše s jakousi neustalostí. Nebo jestliže kdo od svého břemene, s kterýmž se natáhal, umřel neb je opustil, hned se jiných několik našlo, kteříž se o ně táhali, vadili, rvali, soudili, až ku podivu. Mezi tím žádný ze všech nebyl, kterýž by něco promluvil, učinil, postavil, aby mu toho jiní nevysmáli, nezopálali,¹⁰ nezbořili. Někdo něco s znamenitou prací a nákladem vzdělal, znamenitě sobě se v tom zalibuje, anť mu to přijda jiný skácel, zbořil, zkazil: takže sem neviděl, aby kde kdo co v tom světě udělal, čehož by

¹ vytrhovali je ² halabala, ve zmatku, smíchat na jednu hromadu ³ nemohl

⁴ překážek ⁵ jak je napadlo, nazdarbůh ⁶ udeřil se ⁷ nevaroval ⁸ pařež, kmen

⁹ kdežto; neboť když ¹⁰ nepomluvili

zase někdo nezkazil. Někteří ani na jiné nečekali, bořili hned po sobě sami: až sem se té bláznivé vrtkavosti a daremnímu kvaltování divil.

Viděl sem též, jak mnozí na vysokých trepkách chodili, někteří sobě i chůdy aneb štenclé (aby nade všechny vyzdvížení jsouce, na všechny z vysoka hleděti mohli) zdělali, a tak se procházeli. Ale čím kdo vyšší měl, tím snáze se zvrátil, aneb jemu od jiných (z závisti, za to mám) nohy podraženy: s čímž se nejedni potkávali a z sebe obecný smích udělali: takových příkladů mnoho sem viděl.

8. Pýcha a zpínání se nad sebe vespolek

Item,¹ uhlédal sem nejedny, ani se s zrdcadly nosí a v nich, s jiným mluvíc, i vadíc se, i rvouc se, i klatí válejíc, i na těch štenclích² chodíc, předce³ se vzhlédali:⁴ a to popředu, pozadu i po stranách na se nahlédající a nad svou krásou, zrostem, chodem, činy svými ckajíce,⁵ i jiným, aby se na ně podívali, zrdcadel svých podávajícíe.

9. Nadýmání a zalibování se sobě

Naposledy, spatřil sem Smrt mezi nimi všudy se procházející: ana kosou ostrou, lukem a střelami zaopatřena byvší, všechněch hlasem, aby se smrtnými býti pamatovali, napomínala. Ale jejího volání žádný neposlouchal, každý svého bláznovství a neřádu předce hleděl. Takž ona střely dobývající, po nich na všechny strany házela: kteříž, jak koho v houfu, mladého, starého, chudého, bohatého, učeného, neučeného, bez rozdílu trefila, tak se káceli. Kdo trefen byl, křičel, řičel, řval: jiní okolo chodící, když ránu uhlédali, prchali pryč, a hned zase nedbali nic. Někteří přijdouc podívali se na raněného chroptajícího, a když nohy stáhna dýchati přestal, svolající se, zpívali sobě okolo něho, jedli, pili, výskali: někteří přitom trošku se přišklebujícíe. Potom se ho chytili, vlékli a vyhodili jej přes ohradu do tmavé té jámy, kteráž okolo světa jest. A vrátivše se odtud, hýřili opět, Smrti žádný nevyhýbal, pílne toliko, aby na ni nehleděl (ačkoli se o ně otírala),

10. Smrt všechny bídne hubící a lidé nic na to nedbající

¹ rovněž, také ² na chůdách ³ před sebe ⁴ stále se zálibně prohlízejí, pozorují

⁵ pomlaskávajícíe

šetře.¹ Viděl sem pak, že ne všickní, které prostřelila, hned se káceli, některé poranila toliko, pochromila, oslepila, ohlušila neb omráčila. Někteří se po její ráně oduli jako puchýř, jiní uschli jako tříška, jiní se trásli jako topol etc., takže větší díl lidí poraněných, s hnijícím břichem, hlavou etc., než zdravých chodilo. A spatřil sem nemálo běhajících a prodávajících na ty rány flastry, masti, traňky.² I kupovali to od nich všickní, výskajíce a Smrti trucujíce. Ale ona nedbala nic, házela a kácela předce, i samy ty prodavače. Což mně lítostivé bylo divadlo, hleděti, jak k nesmrtedlnosti připravený tvor tak žalostně, tak nenadále, tak rozličnými smrtmi hyne. Zvláště když sem vyšetřil, že téměř nařád, když se kdo nejvíc živ býti strojí, přátely sobě shledává, živnost pořádá, domy staví, peníze shání a jinak se sobí³ a tuží, vtom šíp Smrti přiletě učiní všemu konec, a kdo sobě na světě byt stlal, vlečen bývá z něho, a stroje⁴ jeho v nic: na něž když nastupuje jiný, přihází se mu totéž; třetímu, desátému, stému jednostejně. Vida pak já tu, že té nejistoty života žádný souditi a k srdci připustiti nechce, než jako by nesmrtedlností jistí byli, tak sobě všickní, v hrdle smrti stojíce, počínají, div lítostí srdce ve mně nepuklo: chtěl sem povýšiti hlasu, napomínati a prositi, oči aby otevřeli, na Smrt šípy nakládající aby hleděli a jim nějak vyhybali: však rozuměl sem, poněvadž sama Smrt svým neustalým voláním, svým ustavičným na oči jim v dosti hrozné postavě ležením nic zpravití nemůž, že ovšem mé špatné mluvení daremné bude. Řekl sem však tiše: „Ach žel buď na věky Bohu, že my bídní smrtedlní lidé tak k neštěstí svému slepí sme!“ Odpověděl mi tlumočník: „Můj milý, byla-liž by to moudrost, myšlením na smrt trápiti se? Zvlášť poněvadž každý ví, že jí neznikne, lépe jest nehleděti na ní: než hleděti svého a dávati sobě dobrou mysl; když přijde, přijde, v některé hodině odbude se toho, a někdy třeba v okamžení. Proto-liž by, že někdo umře, jiní veselí býti přestali? Však se jich na místo jednoho kolik zase narodí.“ Na to sem řekl: „Záleží-liť v tom moudrost, tedyť já tomu zle rozumím,“ a mlčel sem.

¹ dbaje ² nápoje; zde míněno léčivé čaje apod. (z německého *Trunk*) ³ zvelebuje se

⁴ přípravy

Nechť tohoto nezatajuji, že když sem tak nesčíslné létajících Smrtí střel množství spatřil, na mysl mi přišlo: „Kde pak ta Smrt těch šípů tak mnoho bere, že se z nich nikdá nevystřílí?“ I hledím, a spatřím čistě patrně, že ona žádných svých šípů neměla než luk toliko: šípy pak od lidí brala, každý od toho, kterého ním trefiti měla. A viděl sem, že lidé šípy takové sami strojili a připravovali, někteří je všetečně a opovážlivě i sami ji vstříc nosíce: takže ona sotvá co jich zhotovených viděla, bráti a do srdce jim vstřelovati postačovala. I řekl sem: „Již vidím, že pravé jest *Et mortis faber est quilibet ipse suae*: vidím již, že žádný neumírá, kdo by nestředmostí, nezdrželivostí, všetečností aneb naposledy nešetrností hliz,¹ pryskýřů, ran vnitřních i zevnitřních (nebo to sou šípové Smrti) sám na sebe nepřipravoval.“ Když pak já tak pílňe na tu Smrt a její po lidech se shánění hledím, trhne mnou Mámil a dí: „Co pak, nemoudrý, mrtvých raději hledíš než živých?“

VIII. Poutník prohlédá stav a řád manželů a vidí

I vedou mne a přivedou k ulici, v níž pravili, že manželé bydlí a toho rozkošného života způsob že mi pěkně ukáže. A aj, tu stála brána, o níž řekl, že slove Snoubení: před níž byl široký plac a na něm zástupové lidu obojího pohlaví, kteříž procházejíce se jeden druhému v oči nahlédali: a nejen to, ale ohledoval jeden druhému uší, nosu, zubů, krku, jazyka, rukou, noh a jiných oudů: měřil také jeden druhého, jak dlouhý, široký, tlustý neb tenký jest. Tu jeden k druhému jednák přistupoval, jednák odstupoval, jednák po předu, jednák po zadu, jednák po pravém, jednák po levém boku, naň sobě pohlídaje a všeho, což při něm viděl, ohleduje: zvláště pak (toho sem nejvíc viděl) měšců, vačků a tobol jeden druhému ohledoval, jej, jak dlouhý, jak široký, jak odutý, jak tuhý neb slabý jest, měře a váže. Někdy sobě jich několik na jednu

¹ nádorů, vředů

aby čest, přízeň lidskou, statek a jmění své tak chtivě od sebe házeli: jednostejně hotovi jsouce svět ten, kdyby jejich byl, od sebe přeč dáti: jiní také aby tělo své do žalářů, pod bič, na smrt tak vesele vydávali, hotovi jsouc i tisíc smrtí, kdyby je svět opětovati mohl, podnikati; u vodě, v ohni, pod mečem ještě sobě prozpěvující. Ó Pane Ježíši, jaks ty sladký srdcím tebe okoušejícím! Blahoslavený, kdož rozumí potěšení tomuto!

XLII. Poutník křesťany podlé stavů prohlídá

To až potud veřejné všech křesťanů pravých případnosti¹ vypravoval sem: spatřic pak já mezi nimi rovně jako v světě rozdílná povolání, žádostiv sem byl, jak kteří stupně svého ostříhají,² také se podívati. I nalezl sem opět ušlechtilý při všem řád, až milo: ale toho již obšírně vyčítati nechci, krátce toliko něco dotknu.

1. *Conjugium Christianum*³

Manželství jejich viděl sem, že se od panictví nemnoho dělí: proto, že při nich jak v žádostech, tak v pečování zřízenost jest. Místo oněch ocelivých pout viděl sem tuto zlaté zápony: místo trhání se od sebe potěšené těl i srdcí spojení. Pakli co nevolností toho jejich stavu se přidrželo,⁴ vynahražovalo se to království Božího skrze to rozmnožováním.

2. *Magistratus et subditi*⁵

Komu se z nich nad jinými seděti a vrchností slouti dostávalo, tak se k svěřeným sobě poddaným svým choval, jak rodičů vlastně⁶ k dítkám obyčej jest, i láskou, i péčí: načež dívati se mílo bylo, a viděl sem, jak mnozí z takové vrchnosti, ruce zpínajíc, Boha chválili. Zase pak, kdo pod moc jinému přináležel, tak se hleděl řídit, aby nejen slovem, ale skutkem poddaný byl: Boha tím ctě, aby kohož mu představil,⁷ buď on jakých buď povah, všelíkou k němu uctivost a šetrnost slovy i skutky, i myšlením pronášel.

¹ společné okolnosti, vlastnosti ² vedou si v svém stavu ³ křesťanské manželství (v amsterdamském tisku „Manželství křesťanů jaké“) ⁴ jestliže se přidaly nějaké těžkosti ⁵ úřady a poddaní (v amsterdamském tisku „Vrchnost mezi sebou jakou mají“) ⁶ náležitě ⁷ postavil před (či nad) něj, tj. dal za pána

Když sem mezi nimi dále chodil, spatřil sem nemálo lidí učených, kteříž proti obyčeji světa jak který daleko jiné uměním, tak daleko pokorou převyšoval, a byli sama vřidnost a přívětivost. S jedním mi se mluvíti dostalo, o němž bylo smyšlení,² že nic není ve všech uměních lidských, což by před ním ukryto bylo: on však jako nejsprostnější tak se stavěl, nad hloupostí a neumělostí svou tytýž³ vzdychaje. Umění jazyků u nich v malé jest vážnosti, jestliže umění moudrosti k tomu nepřistoupí. Nebo pry jazykové moudrosti nedávají, než k tomu toliko jsou, aby chom s jinými a jinými obyvateli okršlku zemského, buď živými neb mrtvými, rozmlouvati mohli: a protož ne kdo mnoha jazyky mluvíti, než kdo užitečné věci mluvíti umí, že učený jest. Užitečné pak věci nazývají všechny skutky Boží, k jichž poznání *artes*⁴ že napomáhají nětco: ale však studnice známosti⁵ té pravá že jsou Písma svatá: a učitel Duch svatý, cíl pak všeho Kristus ten ukřížovaný. Protož všickni tito, viděl sem, že všim uměním svým k němu jako k *centrum* směřovali: pakli co k Kristu překážkou býti viděli, všecko, byt i nejtípnější bylo, opomítali.⁶ Knihy lidské, viděl sem, že čtou všelijaké, podle příčin; ale vybranějších toliko pilně hledí: vsudy šetříc, aby lidské řečnování za lidské měli. Sami knihy také píší, ale ne pro roztrásání⁷ jména svého: než když naději mají, že něčím užitečně s bližními se zděliti, obecnému dobrému v něčem napomoci, zlého uhájiti moci budou.

3. *Eruditi sancti
quales*¹

Kněží a kazatelů viděl sem tu jistý počet podle potreby církve; vše v habitu⁹ prostičkém, obyčejů krotkých a přívětivých, jak mezi sebou, tak vůbec k jiným. Času více trávil s Bohem než s lidmi, modlitbami, čtením a přemýšlováním: co mimo to času jest, ten na vyučování jiných buď v shromáždění vůbec, aneb v soukromnosti obzvláště vynakládají. Jistili mi to posluchači a sám sem zkusil, že se kázání jejich nikdá bez vnitřního pohnutí srdce a svědomí neslychá; protože z ust jejich

4. *Ministorum
ecclesiae idea*⁸

¹ jací jsou vzdělanci žijící svatě (v amsterdamském tisku „A jaké učené“) ² panoval názor ³ často, stále ⁴ umění, znalosti ⁵ vědění ⁶ odmítali ⁷ pro rozhašování ⁸ obraz služebníků církve (v amsterdamském tisku „Jaké knězi a teology“) ⁹ v oděvu

pronikavá moc božských výmluvností plyne. I plésání sem při posluchačích, i slzy viděl, spatřil, když se aneb o milosrdenství Božím, aneb o lidské nevděčnosti mluvilo: tak se to od nich opravdově, živě a vroucně koná. Za hanbu by sobě kladli něčemu jiné učiti, čehož by prvé sami na sobě příkladu neukazovali: takže i když mlčí, čemu se z nich učiti jest. Přistoupil sem pak obzvláště k jednomu z nich, promluvití chtěje, kterýž byl muž počestných šedin a z jehož tváře božského hned cosi se skvělo. Když se mnou mluvil, řeč jeho přívětivě jakési přísnosti byla plná: a všelijak patrné bylo, že Boží legát¹ jest, tak nic světem nepáchl. Když sem ho obyčejem naším tituli ctíti chtěl, nedal, nazýváje to fraškami světa: jemu titule a cti dosti že jest, jestliže jej služebníkem Božím a, líbí-li mi se, otcem svým nazovu. Když mi požehnání dával, nevím jakou pochotnost² a v srdci rozvíjející se radost sem cítil: a porozuměl sem vpravdě, že pravá *theologia* mocnějšího a pronikavějšího cosi jest, nežli jakž se toho vůbec zakouší. A zapýřil sem se vzpomena tu na některých našich kněží nadutost, pýchu, lakomství, společné různice, nepřívzně a nenávisti, ožralství a summou tělesnost: jejichž slova a skutkové tak daleko od sebe stojí, že jen z žertu o ctnostech a křesťanském životu zdají se mluvití. Mně se, ať pravdu vyznám, tito líbili, muži vroucího ducha, krotkého těla; milovníci nebeských věcí, nedbalci zemských; bedliví nad stádem, zapominatelní nad sebou; střízliví vínem, opojeni duchem; skrovní v řečech, hojní v skutcích; a z nichž každý přední v práci, poslední v chloubě býti se snažoval: summou, skutky, slovy i myšlenkami všech duchovní vzdělání obmýšlející.³

XLIII. Smrt křesťanů věrných

Když sem se pak dosti mezi křesťany těmito naprocházal a na jejich činy nadíval, spatřil sem naposledy, že i mezi nimi Smrt se procházela: ale ne tak jako v světě postavy mrzuté, nahá, nemilá, než obvinutá pěkně prostěradly Kristovými, jichž v hrobě byl zanechal.

¹ vyslanec ² libost ³ zamýšlející, chystající

Ta jednak k tomu, jednak k onomu přistoupivši, že čas jest odjíti z světa, pověděla. Ach jaká radost a plésání, kdo té noviny dostal! Jen aby spíš bylo, všeliké bolesti, i meč, i oheň, i kléště, i všecko podnikali, i usnul každý pokojně, tiše a libě. A já hledě, co s nimi dále bude, spatřil sem, že anjelé podlé Božího poručení každému místo obhlídli, kde by pokojíček svůj a odpočinutí míti mělo tělo jeho: kamž když od přátel, neb nepřátel, neb anjelů samých vloženo bylo, ošťřihali hrobu, aby těla svatých v pokoji před satanem chována byla a ani nejmenší prášek z nich se nestratil. Jiní zatím anjelé, duši pojmovc, nesli zhůru v blesku a plésání divném: kamž když sem za nimi (*perspicillí*¹ přiopraviv) zrakem svým pronikl, spatřil sem slávu nevypravitedlnou.

XLIV. Poutník spatřuje slávu Boží

Nebo aj u výsosti seděl na trůnu svém Pán zástupů, okolo něhož byl blesk od končin nebes až do končin jejich: a pod nohama jeho byl jako křišťál, smaragd a zafir, a trůn jeho jaspis, a vůkol něho duha krásná: tisícové tisíců a desetkrát tisíckrát sto tisíců anjelů stálo před nim, zpívajících jedni k druhým: „Svatý, svatý, svatý Hospodin zástupů, plná jsou nebesa i země slávy jeho.“ Tolikéž čtyrmecitma² starců, kteříž padajíce před trůnem a mecíce³ koruny své k nohám toho, kterýž jest živý na věky věků, zpívali hlasitě: „Hoden jsi, Pane, přijíti⁴ slávu a čest i moc. Nebos stvořil všecky věci a pro vůli tvou trvají i stvořeny jsou.“ Spatřím také před trůnem jiný veliký zástup, kteréhož by žádný přečísti⁵ nemohl, ze všech národů a pokolení a lidí i jazyků, jehož skrze to anjelské na světě zmrlých⁶ svatých Božích přenášení vždy víc přibývalo a hluk se množil a volali: „Amen, požehnání a sláva, a moudrost, a díkčinění, a čest, a moc, i síla Bohu našemu na věky věkův, amen.“ Summou, blesk, jasnost, stkvělost, slávu nevypravitedlnou sem spatřil, zvuk a hluk nevymluvný sem slyšel, vše radostnější a divnější, nežli oči, uši a srdce naše postihnouti

¹ brýlí ² dvacet čtyři ³ metajíce, házejíce ⁴ přijmout ⁵ spočítat ⁶ zemřelých

mohou. A zděšen byv hrůzou nebeských těch slavných věcí, padl sem i sám před trůnem Velebnosti, stydě se za svou hříšnost, že člověk poškvrněných rtů sem, i zvolal sem: „Hospodin, Hospodin, Hospodin Bůh silný jest, lítostivý a milostivý, dlouho čekající a hojný v milosrdenství a pravdě, milosrdenství čině tisícům, odpouštěje nepravost a přestoupení i hřích: Hospodine, smiluj se pro Ježíše Krista i nade mnou hříšným.“

XLV. Poutník za domácího Božího přijat

To když já dopovím, ozve se mi z prostředku trůnu Spasitel můj Pán Ježíš a rozkošnými těmito ke mně slovy promluví: „Nebojž se, milý můj, já s tebou jsem, tvůj Vykupitel, já utěšitel tvůj, neboj se. Aj nepravost tvá odňata jest od tebe a hřích tvůj shlazen. Raduj se a pléšej, nebo jméno tvé mezi těmito napsáno jest, když mi věrně sloužití budeš, jako jeden z těchto budeš. Cos viděl koli, uživ¹ toho k bázni mé, a větší věci nad tyto uzříš časem svým. Ostříhej se² jen v tom, k čemu jsem tě zavola, a jakť sem cestu k slávě této ukázal, tak k ní krácej. Buď v světě, dokud tě tam nechávám, poutníkem, podruhem³ a příchozím a hostem: u mne pak zde domácím mým, právo nebeštanství tobě se dává. A protož zde obcování své míti hled a měj mysl ke mně co nejvýš vždycky zdviženou, k bližním co nejniž skloněnou: zemských věcí, dokud tam jsi, užívej, v nebeských se kochej: buď povolný mně, odporný a odbojný světu a tělu: ostříhej vnitř tobě ode mne udělené moudrosti, zevnitř tobě ode mne poručené sprostnosti: měj hlásné srdce, tichý jazyk: k čitelnosti⁴ bíd bližních buď outlý, k snášení vlastních křivd otrlý: duší služ mně samému, tělem komu můžeš aneb musíš: coť poroučím, čiň, co na tě vzkládám, nes: k světu buď neochotný, ke mně vždycky se vinoucí: v světě buď tělem, ve mně srdcem. Tak budeš-li činiti, blažený jsi a dobře bude tobě. Odejdiž již, milý můj, a stůj v losu svém až do skonání svého: užívaje potěšení, k němuž sem tě přivedl, s radostí.“

¹ užij ² buď pečlivý, dbej jen o to ³ nájemníkem ⁴ ke vnímání

XLVI. Zavírka všeho

Vtom zmizelo vidění od očí mých, a já poklekna na kolena, obrátil sem oči zhůru a Slitovníku svému, jak sem uměl, poděkoval sem těmito slovy:

„Požehnaný jsi, Hospodine Bože můj, zvelebování a vyvyšování věčného hodný, a požehnané jméno slávy tvé, důstojné a veleslavné na věky věkův. Oslavujtež tebe anjelé tvoji, a všickni svatí tvoji chválu tvou vypravujte. Nebo veliký jsi v moci, a moudrost tvá nezpytatelná, a milosrdenství tvé nade všechny skutky tvé. Oslavovati tě budu, Hospodine, dokudž sem živ, a jménu tvému svatému zpívati, dokud mne stává: nebos mne rozveselil milosrdenstvím svým a naplnil plésáním usta má, vychvátiv mne z proudů násilných a z virů hlubokých vyňav mne a na bezpečnosti postaviv nohy mé. Vzdálený sem byl od tebe, Bože, sladkosti věčná, ale ty smilovav se přiblížil se ke mně: bloudil sem, ale tys mne upamatoval: motal sem se, kam jíti nevěda, ale tys mně na pravou cestu navedl: zašel sem byl od tebe a ztratil sem tebe i sebe, ale ty vyskytna se navrátils mne, mně i sobě. Přišel sem byl až k hořkostem pekla, ale tys mne zpět mnou trhna, až k sladkostem nebeským přivedl. A protož dobrořeč duše má Pánu svému i všechny vnitřnosti mé jménu svatosti jeho. Hoto jest srdce mé, Bože, hotovo jest srdce mé, zpívati a plésati tobě budu. Nebo vyšší jsi nade všecku vysokost a nade všecku hlubokost hlubší, divný, slavný a plný milosrdenství. Běda duším nesmyslným,¹ kteréž od tebe odcházejíce pokoj se najíti moci domnívají: ješto ho kromě tebe ani nebe, ani země, ani propast² nemá: protože v tobě samém jest odpočinutí věčné. Nebe i země od tebe jsou, a dobré jsou, a krásné jsou, a žádostivé³ jsou, protože od tebe jsou: avšak ani tak dobré, ani tak krásné, ani tak žádostivé nejsou jako ty, učinitel jejich: protož duše potěšení hledající naplniti a nasytiti nemohou. Ty jsi, Pane, plnost plností: srdce naše neupokožené jest, dokudž se koli neustanoví v tobě. Pozdě sem tě zamiloval, ó krásno věčná, protože sem tě pozdě poznal. Poznal sem pak tehdaž, kdyžs mi se zasmítla,

¹ nerozumným ² peklo ³ žádoucí

ó jasnosti nebeská. Necht' chvály tvé mlčí,¹ kdo slitování tvých nepoznal; ale vy, vnitřnosti mé, vyznávejte se Pánu. Ó kdo mi to dá, aby srdce mé opojeno bylo tebou, ó vůně věčná, abych na všechno zapomenul, což ty nejsi, Bůh můj! Neskrývej se již srdci mému, krásu nejkrásnější! Pakli mi vezdejší věci tebe zastěňují,² umru, ale abych tě spatřoval a s tebou jsa víc tě neztracoval. Zdržuj mne, Pane, veď mne, nes mne, abych od tebe nebloudil a neklesal: dejž, ať tě miluji milováním věčným, a nemiluji vedlé tebe věci žádné, leč pro tebe a v tobě, ó lásko neskonalá. Ale což více mluvíti mám, Pane můj? Teď³ sem, tvůj sem: tvůj sem vlastní, tvůj sem věčně. Odříkám se nebe i země, jen ať tebe mám: sebe mi jen neodpírej, dosti mám, na věky věků neproměnně dosti mám na tobě samém. Duše má i tělo mé pléše k tobě, Bohu živému: ach skoro-liž pak půjdu, abych se ukázal před obličejem tvým? Kdy chceš, Pane Bože můj, vezmi mne, teď sem, hotově stojím:⁴ zavolej, kdy chceš, jak chceš: půjdu, kam poručíš, činiti budu, co rozkážeš. Duch tvůj dobrý zpravuj mne jen a veď mezi osidly světa jako po rovné zemi, a milosrdenství tvé zprovázej mne po cestách mých, a proved' skrze tyto ach tesklivé temnosti světa až k věčnému světlu.

Amen i amen.

Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus évdoκία.

¹ ať mlčí o tvé chvále, ať tě nechválí ² zastírají, zastiňují ³ zde ⁴ jsem připraven

KOMENTÁŘ

Název prvního dílu tohoto výboru z Komenského by mohl znít Dva mystické spisy z dvacátých let. Je to označení nezvyklé, ale zcela oprávněné. Přestože jde o dva nejvýznamnější Komenského české spisy, nikdy v této podobě, která odpovídá době vzniku, nevyšly (poprvé zde totiž vydáváme text *Labyrintu světa a Lusthauzu srdce* a *Centra securitatis* podle nejstarší rukopisné verze). A jen periferně byly interpretovány jako spisy mystické. Zkusme oba postoje obhájit.

I/

Když se mladý Jan Amos Komenský vrátil ze studií v Heidelbergu (1614) a byl roku 1616 v moravských Žeravicích ordinován na kněze, viděl před sebou bezpochyby náročnou, ale významnou kariéru. Jako v tuto chvíli výkonný člen Jednoty bratrské měl pomáhat definovat její podobu z hlediska teologického, etického i reprezentativního; musel také očekávat účast v boji o její místo mezi jinými konfesemi, který se v minulosti projevoval mnoha svedenými polemikami proti napadání nejen z císařské, tedy katolické strany, ale i ze strany vlastně spřízněných církví: utrakvistů, luteránů i kalvinistů. Jednota byla opakovaně kritizovaná, neuznávaná církev, chápána vlastně jako sekta se zcela svébytným teologickým statutem nesrovnávajícím se se žádnou oficiální církví.¹ To ústilo

1 K dějinám Jednoty je vhodné využít bohatou a průběžně aktualizovanou bibliografii zpracovávanou Jiřím Justem; je dostupná online: <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-342.html>.

ve spory, které pokračovaly i v době Komenského života a on sám se jich už v mládí, ale i mnohem později v exilu musel účastnit. Komenský by hrál bezpochyby i ve vlasti v těchto sporech významnou roli, jak lze tušit díky jeho účasti na ostře polemickém protikatolickém spisu *Retuňk proti Antikristu* (1617):² hájit Jednotu proti útokům zvenčí byla povinnost vysoce postavených představitelů církve, a tím by jistě Komenský byl. Jinak řečeno, skoro pětadvacetiletý Komenský stál v roce 1616 na počátku významné církevní kariéry — díky jeho ambicióznosti lze předpokládat kariéru podobnou té, jakou měly takové osobnosti Jednoty, jako byl Jan Blahoslav nebo Komenského současník Matouš Konečný.³ Komenský se na takovou kariérní cestu důkladně připravoval a je zřetelné, že jeho úvahy nebyly úzkoprsé. Už ze studií se vrátil s objevnou znalostí mnoha směrů dobového vědeckého i náboženského myšlení, které načerpal od svých učitelů (Johann Heinrich Alsted, Johannes Piscator, David Pareus) a přátel z doby studií. Ve Falcí stačil nasbírat základy literárních i vědeckých názorů: zejména Heidelberg byl křížovatkou vědeckých trendů tehdejší Evropy. Těmito cestami dospěl k neskromným plánům, čemu se po návratu věnovat: měl rozmyšleno hned několik bezprecedentních projektů, jejichž dokončení by znamenalo obrovský kvalitativní posun české odborné literatury, zejména slovník češtiny, jaký do té doby neměl obdoby. Nazval jej *Lingvae Bohemicae thesaurus* (*Poklad jazyka českého*) a pracoval na něm už od studií, podařilo se jej zachránit ve složitém období skrývání ve vlasti, přenesl si jej později do exilu, ale přišel o něj při požáru Lešna v roce 1656. Druhým neméně ambiciózním projektem byl koncept monumentální všezahrnující encyklopedie *Theatrum mundi*, který chtěl sestavit z několika částí: popisu stvořeného světa (*Theatrum universitatis rerum*) a divadla Písma (*Theatrum Scripturae*). Měla to být obdoba velkých

Přehledně viz Rudolf Říčan: *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha, Kalich 1957. Nověji pak dobře poslouží sborníky *Jednota bratrská 1457–2007*, ed. Jindřich Halamá, Přerov, Muzeum Komenského 2007, a *Unitas Fratrum 1457–2007: Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, ed. Martin Wernisch, Studie a texty Evangelické teologické fakulty, Jihlava, Mlýn 2009.

- 2 *Retuňk proti Antikristovi* byl vydán ve svazku *DJAK* 2, s. 7–287. Edičně jej připravili Jiří Daňhelka, Naděžda Lupínková a Rudolf Říčan. K podílu Komenského na textu viz Jiří Just: *Neue Nachrichten über Johann Amos Comenius im Archiv von Matouš Konečný*, *AC* 2011, sv. 25, s. 125–172.
- 3 Viz zejména edici nově objevené korespondence Matouše Konečného: „*Hned jsem k Vám dnes naschválí posílá svého vypravil*“. *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*, eds. Jiří Just, Markéta Klosová, Martin Steiner, Praha, Scriptorium 2011.

evropských encyklopedií, jakou bylo dílo Theodora Zwingera *Theatrum vitae humanae* anebo práce Komenského učitele v Herbornu Johanna Heinricha Alsteda, který své monumentální sedmidílné encyklopedické dílo *Encyclopaedia Cursus Philosophici* (1630) připravoval už v době, kdy se s ním Komenský jako student setkal. To, co je z Komenského encyklopedie známo, představuje svět jako harmonicky stvořené místo podřízené starozákonnímu Hospodinu, Pantokrátovi, dokonalému tvůrci; je naplněno optimismem, s nímž je třeba velebit Hospodinovo dílo: „milostí tvou jsem, což jsem, a milosrdenství tvé při mně působí, abých líbost spatřoval v skutcích tvých.“⁴ V dedikaci Ježíši Kristu velebí onu dokonalou božskou harmonii, kterou kazí jen lidé sami. Tomu odpovídá i encyklopedický princip popisu světa, v němž každý prvek stvořeného světa má v Božím plánu své místo. Rok 1618 byl pomyslným přelomovým bodem, který tuto začatou cestu radikálně a natrvalo změnil. Komenský postoupil v kariéře a stal se správcem bratrského sboru ve Fulneku, v polovině téhož roku byl v Brandýse nad Orlicí oddán s Magdalenou Vizovskou ze Zábřehu na Moravě a narodili se jim dva synové. To je šťastná část tohoto přelomu: ve Fulneku (resp. ve fulnecké kronice F. J. Jaschkeho) se traduje Komenským zde zavedené včelařství, výuka pod širým nebem, jako ilustrace teologické práce sloužily polemiky s místním augustiniánem Karlem Josefem Weldemannem (zřejmě ovšem fiktivní). Důraz na Boží harmonii i selhávání lidského elementu, který neakceptuje Boží záměr, se ve fulneckém období projevil v kritice dobové sociální situace v stylizované korespondenci chudých a bohatých s Kristem (*Listové do nebe*, 1619): Komenský v ní nevybízí ke změně stavu ani chudé, ani bohaté, ale všechny napomíná k návratu k Božím příkazům — každý má přece Bohem dané místo, které je součástí božské harmonie, a je jeho úkolem plnit úkoly, které dostal, a neohlížet se po jiném řešení.

23. května 1618 byli z okna Pražského hradu vyhozeni místodržící Jaroslav Bořita z Martinic a Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, čímž byla spuštěna série akcí a reakcí, ústících v tzv. českou válku a posléze ve válku třicetiletou. Vpád španělských císařských vojsk do Fulneku v roce 1621 rázně ukončil Komenského „fulneckou idylu“. Ostentativní reakcí bylo spálení jeho knihovny na fulneckém náměstí. On sám byl v té době už pryč, rodinu odeslal do bezpečí přerovského azylu pod ochranu Karla staršího ze Žerotína, sám se jako hledaná osoba skrýval na neznámých místech, zřejmě také na žerotínských državách. Přerov se ale pro Komenského rodinu nestal kýženým

4 Viz DJAK 1, s. 100.

azylem, nevnímáme-li ovšem smrt jako konečný úkryt: všichni nejbližší členové jeho rodiny, žena Magdalena a oba synové, zde totiž na začátku roku 1622 zemřeli na mor.

To byl fatální zvrát všeho, co se mohlo zdát jako pevně definovaná cesta prací i osobním životem: Komenský musel prožít šok, jaký by leckdo jiný nemusel se zdravou myslí ustát: přišel o rodinu, o práci, o majetek, o vyhlídky, o místo působení, o zázemí, octl se ale také jako kněz v nejistém postavení: Jednota se rázem stala „rozplášeným stádem“.

S tímto zlomem se vyrovnal přimknutím k Bohu. To je ale tvrzení příliš zjednodušující. Ve skutečnosti šlo o řadu velmi důležitých a rozmanitých duchovních kroků, naznačujících Komenského uvažování ve dvacátých letech, které jej celoživotně nasměrovaly na novou cestu. Vyjasňují se nejen na základě spisů vzniklých v té době (je to především *Labyrint světa a Lusthauz srdce*, *Centrum securitatis* a prvé dva díly cyklu *Truchlivý*), ale i díky poznámkám, kterými Komenský později toto období komentoval: jsou zachyceny zejména v textech vzniklých v desetiletí před smrtí (rukopis *Clamores Eliae*, tedy *Křičky Eliášovy*⁵) a ukazují, jak významná byla dvacátá léta pro samotného Komenského. Komenského truchlivé reference o bolestné přítomnosti v destituevaném světě nemusejí být výhradně spojovány jen s politickým a náboženským vývojem, ale také s dobovým zájmem o lidské povahy, konkrétně o melancholii.⁶ Sebereflexe a stylizace do metaforických postav Truchlivého nebo do tří osob rozděleného Poutníka, stejně jako sebereflexivní vyznění spisů z padesátých a šedesátých let dobře zapadají do pozoruhodné linie raně novověkých diskusí o povaze člověka a jeho ovlivnění nebem a humorálním ustrojením. Je v tomto

5 Jde o rozsáhlý pozdní rukopis koncipující úlohu reformátorů — Eliášů — v okamžiku druhého příchodu Krista. Za jednoho z těchto Eliášů se považoval i on sám. Obtížně čitelný rukopis vydala Julie Nováková ve svazku *DJAK* 23 v roce 1992.

6 Melancholie (podle humorální teorie o čtyřech tělesných šťávách jde o povahu člověka ovlivněnou černou žlučí, *melaina cholé*) byl temperament vlastní filozofům, smutku, (náboženské) lásce apod. V 16. a 17. století se dopad melancholie na člověka stal široce diskutovaným tématem: knih na toto téma vycházelo mnoho, všechny ovšem svou komplexností překonal Angličan Robert Burton knihou *The Anatomy of Melancholy*, 1621. Melancholie byla ale také, a to je pro nás významné, intelektuálním tématem dobových náboženských myslitelů — rozsáhle se jí věnují například dále zmínění Valentin Weigel nebo Jakob Böhme, kteří se svou melancholií sváděli boje. V souvislosti s Komenským na toto téma upozornil Matouš Jaluška při přednášce *Žluč pod nebesy. Jan Amos Komenský jako melancholik lásky* proslouvené dne 16. 12. 2016.

kontextu důležité, kolikrát se v editovaných textech téma *complexio* (tedy právě humorálních principů) objevuje a jak takové postoje souznějí s dobovými diskurzy. Tyto kontexty náboženské i intelektuální výrazně obohacují náš doposud stále příliš tradiční pohled na Komenského myšlení.

II/ POUTNÍKOVA KONVERZE V LABYRINTU SVĚTA A LUSTHAUZU SRDCE

Přelom v myšlení lze datovat do let 1622 a 1623, kdy vzniká *Labyrint světa a Lusthauz srdce*: podle Komenského dedikace Karlu staršímu ze Žerotína (která byla tištěna až v polském vydání) byl text dopsán 13. prosince 1623 pod vrchem Klopoty, tedy v místní části Klopoty v Brandýse nad Orlicí.⁷ *Labyrint* ovšem není prvý text reprezentující tragickou změnu životní situace. Už v roce 1622 vydal Komenský tiskem *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, spis věnovaný krásnou dedikací tehdy ještě žijící manželce Magdaleně Vizovské, a krátce po její smrti vydal spis *Nedobytný hrad, jméno Hospodinovo*. Z obou textů už zmizel harmonický obraz světa, který byl nahrazen hlubokou a trýznivou sebereflexí a hledáním azylu v Božím zákonu. Vrcholnou reprezentací tohoto obratu je ale bezpochyby *Labyrint světa a Lusthauz srdce*, dopsaný v prosinci roku 1623 v Brandýse nad Orlicí, alegorická vize, v níž se Komenský promítá do postavy hledajícího Poutníka: jde o alter-ego jeho samotného. Bůh se vzdálil, ztratil, zmlkl. Svět je vymknutý z kloubů. Poutník prochází městem — tedy světem i životem — od místa k místu a hledá vnitřní bezpečí, leč nenachází ho. Bezpečí není v manželství (milovaní umírají), řemesle (je to bída a trápení těla), ani v náboženství (je v něm faleš), ani ve vědě (zabývá se nesmysly). Poutník se ptá na existenci Boha.⁸ Vždyť on jako jakýsi druhý Adam Boha zná, to Bůh mu dal schopnost rozlišovat dobré a zlé. Když teď ovšem prochází porušeným světem, marně hledá odlesk božské harmonie. Nezdá se, že by Komenský o Bohu pochyboval, byť postoje Poutníka vypovídají o hluboké krizi osobnosti; spíše hledal cestu, jak se k Bohu co nejbližše dostat.

7 Tradice, podle níž se musel ukrývat ve srubu na okraji lesa, je odkazem romantismu 19. století, mnohem pravděpodobnější je, že byl ubytován v budově bratrského sboru nebo jiném domě přímo ve městě. Srov. zejména Jaroslav Ira: Topografie paměti. Reálná a imaginární místa kulturního vzpomínání, in Lenka Řezníková a kol.: *Figurace paměti: J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*, Praha, Scriptorium 2014, s. 347–383, zejm. s. 365–371.

8 Srov. zakončení oddílu *Labyrint*: „Ach Bože, Bože, Bože; Bože, jestliže jaký Bůh jsi, smiluj se nade mnou bídým!“

Řešením bylo vzdání se toho, co je pomíjivé, matoucí a nestálé. Ke ztvárnění zmatení Komenskému výborně posloužil dobově oblíbený složitý symbol labyrintu. Využití labyrintu bylo v 16. a na počátku 17. století poměrně časté, tituly knih s labyrintem se objevovaly v Nizozemí, Anglii, Německu aj. a zasahovaly do různých oborů lidské činnosti, kde popisovaly jednak potíže provázející adepty ztěžka procházející odborné obory, několikrát byly využity i v konfesijním boji; našli bychom stovky různých dokladů využití labyrintů i v hudbě, filozofii a umění. Také tři textologické verze *Labyrintu* a řada dalších známých zmínek napříč Komenského díly (lze v nich najít více než 170 zmínek o labyrintech) dokazují jeho zájem o tento tradiční komplexní symbol.⁹ Vnímá ho jednoznačně negativně jako symbol ztracení se, melancholie, dezorientace, jako metaforu destitovaného, pokazeného světa. Cílem restituace, obnovy lidské podstaty je rozmetat labyrinty, jak několikrát vyzývá v *Obecné poradě*. Ve zmínkách o labyrintech ovšem nepopisuje labyrint, nýbrž bludiště. Labyrint, jak byl chápán v antice a středověku, byl uzavřený prostor vyplněný sice nejdlejší možnou, ale jen jedinou cestou. Kdyby se rozvinula, tvořila by jednu jedinou linii. Je tedy zcela zřetelné, že Komenský spojuje dva pojmy do jednoho: bludiště a jednocestný labyrint je pro něj totéž. V době Komenského aktivního působení bylo tyto dva pojmy běžné mísit: zatímco do 16. století se obě varianty odlišovaly, od 16. století začíná převládat pojetí vícecestných bludišť, v němčině *Irrgarten* či *Irrweg*; ty metonymicky překryly i původní jednocestný kontemplativní symbol a oba pojmy splynuly v jeden. Obrázek labyrintu, který je uveřejněn v tomto vydání nikoliv jako ilustrace, ale jako nedílná součást textu, nyní poprvé vydaného podle vratslavského rukopisu, ovšem představuje jednocestný labyrint. Průchod městem vytváří jeho typickou siluetu: je to jediná cesta, kterou se Poutník ve třech organizovaných zatáčkách pohybuje. Nejprve nalevo od místa vchodu, kde vidí řád manželů, řemeslníků a učeníh. Pak se vrátí přes rynek a ve třech dalších kategoriích („ulicích“) prohlédá stav zbožných („nábožníků“), vrchností a vojáků; pak stav novinářů a ocitá se na hradu Fortuny.¹⁰ Způsob, jímž Poutník město prochází, odkazuje na encyklopedický princip řazení témat po vzoru dobové

9 Nejvíc zmínek je v *Unum necessarium*, přes 100, tedy více než polovina všech výskytů.

10 Není prokázáno, jde-li o Komenského kresbu, ale běžně se tak uvádí. Srov. k tomu naposledy Štěpán Vácha: II. 2, *Město Labyrint*, in *Comenius 1592-1670. Doba mezi rozumem a šílenstvím. Jan Amos Komenský a jeho svět*, eds. Lenka Stolárová, Vít Vlnas, Brno — Ústí nad Labem 2020, s. 78-79.

oblíbených nomenklátorů (tedy slovníků řazených podle témat), v tomto případě jde o nomenklátor chyb a nedostatků, jejichž kritika je realizována ironizací a groteskní karikaturou zejména vnějších projevů, ale i vnitřních motivací. Je to jasně dělený encyklopedicky pojatý průchod třemi gradujícími kategoriemi nalevo a třemi napravo (vnitřní dělení, zvláště u stavu učených, je bohaté, podobně jako vnitřní členění stavu nábožníků, ale je to dělení jen v rámci encyklopedických kategorií). Poutník tedy postupuje přímo, nevrací se a ani neodbočuje na rozcestí, kde by měl volbu zvolit směr, jednotlivé kapitoly díla jsou jen zastávky na jediné cestě, která svou koncepcí od narození ke smrti symbolizuje život (přestože Komenský uvádí na začátku, že jde o „svět“). Je to tedy skutečný labyrint v pravém slova smyslu, i když Komenský tvrdí něco jiného.

Zde vydávaná rukopisná verze tento encyklopedický princip ukazuje velmi zřetelně: je to původní jasné schéma. Ještě v ní schází rozsáhlá závěrečná odbočka na hradě Moudrosti/Marnosti, kde vystupuje Šalomoun a kde sledujeme zkázu jeho samého a s ním i jeho družiny, tedy motiv „zapuzené pravdy“; ještě se v ní neobjevuje amsterdamský přídavek — překvapivá cesta po moři, iniciovaná zřejmě Komenského prvou cestou lodí do Londýna v roce 1641, často citovaná a připomínaná, ale zároveň nevhodná: kde by se ve městě, tak přesně vymezeném v úvodním popisu, vzalo bouřlivé moře?¹¹ Ale také zde není půvabný exkurz do zřejmě vlastního zážitku z opilosti (viz různocnění ke kap. XXV., zde s. 279–280). Rukopisná verze ještě koherentně reprezentuje život jako metaforu kariérní cesty od obecných sociálních rovin (narození, manželství) k zapojení do ekonomického systému (řemeslníci) až ke stavům elit (věda) po vrchol domnělého blahobytu (vrchnost) a konečnou smrt. Encyklopedičnost popisu je tu tedy výrazná: bez gradace a odboček, které vytvářejí doplněné pasáže, prochází Poutník pravidelně od zastávky k zastávce, na každé je různým způsobem nejprve popsána tamější činnost (teze), pak zavržena (antiteze), následuje cesta k další zastávce. Přídávky v tištěných verzích sice zvyšují literární kvalitu díla expresivním záznamem zážitku na moři a zejména finálním vygradováním koncepce, ale na druhou stranu narušují původně jasnou metaforu životní poutě. Koncepce rukopisu byla zřetelnou

11 Srov. podív nad nesouladem města-labyrintu a s ním nesouvisejících částí u Antonína Škarky (ve vydání *Labyrintu světa a Ráje srdce*, Praha, Naše vojsko 1958, s. 178): ty nejvýznamnější pocházejí z dodatků z let 1631 a 1663 (vnitřek paláce Moudrosti, moře, formanský život).

cestou po zastávkách poznání: tomu odpovídá záměr Poutníka vydat se prozkoumat „rozdílné mezi lidmi stavy, řády, povolání, práce a předsevzetí“. Je to tedy vlastně negativní sociální encyklopedie, postupně poznávající obraz popírání ideálního Božího předobrazu.¹²

Už v této rukopisné verzi nese Komenského vize degenerovaného světa, ilustrovaného průchodem městem, všechny rysy, které z něj učinily jedno z nejvýznamnějších děl české literatury. Výjimečné je zejména suverénní užití českého jazyka. Ten funguje jako nositel skrytých i otevřeně užívaných metafor, groteskní práce s výrazy, které se někdy až přičí logice uvažování. V desáté kapitole například najdeme tuto pasáž: „...patřil sem pak převeliký díl milých těch dryáků, jimž se nikdy k žádnému lidskému užívání přijíti nedostalo, než jen molům a červům, pavoukům a mouchám, prachu a plesnivosti, naposledy smutným škřinkám a zadním koutům za podíl byly.“ Je nejasné, jde-li opravdu o „smutné škřinky“, jak čteme shodně ve všech třech verzích, nebo o omyl a místo máme číst „smetné skřinky“ (nádobý na smetí, jak navrhl Stanislav Souček). Ale to je přesně v intencích Komenského hry s jazykem, kdy se zdeformované slovní prostředky stávají nástrojem alegorie pokazeného světa. Stejnému účelu slouží rytmizované užívání slov, které se objevuje nejen v popisu zkaženého města-světa, ale najdeme je i jako obraz harmonie spojení s Kristem. Ukrajinský slavista Dmytro Čyževskij napočítal až třináctičlenné (!) slovní řetězce a upozornil na to, že tak hojný způsob užívání drobných slovních figur byl typický až pro pozdně barokní ornamentální styl.¹³ Nástrojem alegorizace se stávají obyčejné činnosti a předměty, které

12 Encyklopedický charakter *Labyrintu* si marginálně povšiml už Jan Patočka: „Pásmo děje vede celým okruhem lidských povolání a zaměstnání, takže encyklopedická myšlenka je i zde jasně patrná.“ (Viz Jan Patočka: *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, in *Komeniologické studie I, Sebrané spisy Jana Patočky*, sv. 9, ed. Věra Schifferová, Praha, OIKOYMENH 1997, s. 179.) Vlastně si ho všiml i Antonín Škarka: „Komenský kritizuje představitele feudální společnosti příliš izolovaně, v jejich ulicích, jako by se prohlížely nějaké musejní sbírky anebo zoologická zahrada, kde je každému druhu vykázána určitá skříň anebo klec...“ (*Labyrint světa a Ráj srdce*, Praha, Naše vojsko 1958, s. 181). Encyklopedičnost v nich ale nezahlédl. Nověji najdeme zmíněný encyklopedický charakter *Labyrintu* v předmluvě k anglickému překladu Howarda Louthana: *John Amos Comenius, The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart*, New York, Paulist Press 1997, s. 23.

13 Dmytro Čyževskij: *K Labyrintu světa*, ed. Jana Stejskalová, Praha, Filosofický ústav 2017, s. 37–58.

Poutník — nový Adam — ostentativně nezná a popisuje je jako nesmysl, které není schopen rozumem pochopit, ale zato díky schopnosti rozeznávat pravdu od lži poznává jejich marnost. Spojujícím prvkem mezi čistým rozumem Poutníka a destituovaným světem jsou průvodci Všudybud a Mámení, dobře obeznámení s podobou a fungováním porušeného světa; představují přitom dvě složky každého člověka: Všudybud je drzost myslí, tedy vlastně „samost“ či „samosvojnost“, jak ji definuje Komenský v *Centru securitatis*. A Mámení je mentální lenost, pasivita, můžeme je ale také ztotožnit s „jiností“ a „jinudostí“, druhým klíčovým termínem spisu *Centrum securitatis*. Komenský do této alegorické konstrukce zakomponoval své četné literární zkušenosti. V textu groteskního popisu města se projevuje znalost literatury eschatologické, mravně výchovné, emblematické, dokonce karnevalové.¹⁴ Pro výstavbu textu je významné zapracování rozsáhlých pasáží obsažených v několika knihách sepsaných jeho literárním a vědeckým přítelem, luteránským vzdělcem Johannem Valentinem Andreae (1586–1654), jde především o spisy *Peregrini in patria errores* (1618), *Mythologia Christiana* (1619) a *Civis Christianus* (1619). Z knih J. V. Andreae jsou převzaty motivy brýlí a uzdy, Osudu rozdělujícího povolání, také výčet vzdělců v kapitole desáté a řada dalších míst, dokazujících Komenského důvěrnou obeznámenost s tímto autorem. Koneckonců velmi významné je i to, že J. V. Andreae byl a je stále považován za jednoho z autorů rozenkruciánských manifestů *Fama fraternitatis* (asi 1612) a *Confessio oder Bekenntnis der Societät und Bruderschaft Rosenkreuz* (1615): jejich obsáhlé komentování a groteskní zesměšnění v třinácté kapitole (Poutník se na Rose-cruceos dívá) souvisí se zájmem o činnost J. V. Andreae¹⁵ i o jím proklamované učení pozoruhodného společenství Bratří

-
- 14 K literárním vlivům na *Labyrint* viz zejm. Prokop Miroslav Haškovec: Některá themata literatur západních v českém písemnictví, *Listy filologické* 1916, č. 3–4, s. 112nn., 252nn.; Dmytro Čyževskij: Tematika Labyrintu a její praměny, in *K Labyrintu světa*, s. 59–103; Jan Blahoslav Čapek: K otázkám kořenů, stavby a funkce Labyrintu Komenského, *AC* 1963, s. 255–271; Jaroslav Kolár: Komenského Labyrint ve vztahu k české literární produkci 16. století, in *Návraty bez konce. Studie ke starší české literatuře*, ed. Lenka Jiroušková, Brno, Atlantis 1999, s. 244–249.
- 15 Ke vztahu J. A. Komenského k J. V. Andreae viz nedávno zejména Michael Widmann: *Wege aus der Krise: frühneuzeitliche Reformvision bei Johann Valentin Andreae und Johann Amos Comenius*, Quellen und Forschungen zur württembergischen Kirchengeschichte, Bd. 22, Epfendorf, Bibliotheca-Academica-Verlag 2011.

růžového kříže a reprezentuje i vývoj Komenského názorů od nadšení k deziluzi. Zejména v textu harmonické části, *Lusthauzu srdce*, jsou zřetelné aluze na principy německé mystiky (viz dále u *Centra securitatis*) a jejich starších předchůdců (sv. Augustin).

Labyrint světa a Lusthauz srdce jako celek je trojdílnou mystickou cestou. Cesta dovnitř labyrintu je zároveň i postupným odvrácením od zkaženého světa. Všechny zmíněné prvky, skládanka literárních pramenů, hra s jazykem, groteskní karikatura, obrazy marnosti konání i života, koseného Smrtí — to všechno jsou projevy postupného odvrhování závislosti na světě, první krok mystické cesty k sjednocení s Bohem. Setkáním se smrtí a poznáním marnosti lidského života je Poutník zbaven veškeré světské závislosti, ocitá se ve fázi, kterou karmelitán svatý Jan od Kříže nazýval „temnou nocí“. To je velmi vhodná paralela, protože okamžik Poutníkovo konverze je provázen změnou světelnosti: z temného prostředí zkaženého světa, jež je pokryto jen mdlým světlem, se ocitá nejprve v temném prostředí svého srdce, ale to se postupnou očistou (purifikací) rozjasňuje, aby se nakonec harmonická část díla odehrávala ve světelné záři. Jinak řečeno: na konci cesty do labyrintu se Poutník ocitá v jeho středu: zažívá iniciační otevření mysli (kap. „Poutník domu trefil“, v rukopisné verzi XXIX., v tištěných XXXVII.), ocitne se ve zvláštním transcendentním prostoru vlastního srdce-pokoje, plném metaforických předmětů: „žebříky jakési polámané a ztroskotané: též poštipané a rozmetané škrípce a provazy: item veliká, ale s vyškubaným peřím křídla. Naposledy kola hodinná s ulámanými aneb zkrívenými válci, zoubky, sloupci, vše sem a tam rozházené.“ Jsou to metafory neřádu a chaosu, ale čekající již v tichém soustředění („ale vše ticho“) svou nápravu, chyby mají již jen pasivní charakter. Spolu s Kristem pak prochází třemi mystickými stupni: čištění (*purgatio*), osvětlení (*illuminatio*) a sjednocení (*unitas*). Zažívá spojení s Kristem a po konverzi se vrací zpět do světa, tedy na třetí část své cesty.

Metafora labyrintu dostává teprve v této části své pravé a finální naplnění: ze středu jednocestného labyrintu totiž nemůže vést jiná cesta než ta, po které se do středu došlo. Poutník neodešel z města, ocitl se mimo něj jen duchovně. Teď pochopitelně vidí jako v zrcadle prve poznáný poškozený, destituovaný svět, ovšem nyní ve své původní Bohem zamýšlené archetypální čistotě. Jde o znovuzrození v Boží lásce: Poutník procitá po mystickém vytržení jako nový člověk opět v profánním prostředí, na místě kdesi u hranic města-světa, kde Boha požádal v upřímné modlitbě (doxologii) o smilování. Zatímco po celou cestu světem jej mátlý brýle mámení, nyní je ovlivněn brýlemi Slova Božího

a Ducha svatého: jeho vědomí už vidí město-svět jako harmonii, a to zejména díky přijetí rezignace na svou vlastní vůli („dej: necht' sem já ničímž, aby ty sám všecko byl“¹⁶).

III/ REZIGNACE A CENTRUM SECURITATIS

Pojem „rezignace“ nás přesouvá k druhému kanonickému vydávanému textu, *Centrum securitatis*. Přestože do češtiny by měl Komenský název převést jako *Střed bezpečnosti*, v tištěné verzi z roku 1663 čteme v podtitulu znění *Hlubina bezpečnosti*: to je drobná, ale důležitá změna, ukazující na Komenského prameny a směr uvažování při koncepci tohoto díla.

Podle samého Komenského vznikl spis *Centrum securitatis* v blízké, ale přitom nejasné časové souvislosti s *Labyrintem*. Prvou informaci najdeme v tisku *Centra* z roku 1633, a to v dedikaci polskému šlechtici a bratrskému patronovi Rafału Leszczyńskému, kde čteme (v překladu Martina Steinera): „Sepsat něco o tomto tématu mi byla, Nejjasnější Pane, dána příležitost před osmi lety, když jsem byl ještě vyhnanecem ve vlasti...“ Před osmi lety znamená tedy v roce 1625. V tzv. *Listu Montanovi* z roku 1661 klade ovšem vznik *Centra* dokonce před *Labyrint*, hned za *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, které vyšlo tiskem v roce 1622. *Centrum* prý napsal „záhy nato“¹⁷ vzhledem k tomu, že dedikace *Přemýšlování* manželce Magdaleně Vizovské je datována 18. 2. 1622,¹⁸ mohlo by *Centrum* vzniknout už v průběhu roku 1622. Jsou to dvě tvrzení stojící proti sobě, některé náznaky v samém textu ukazují, že *Centrum* vzniklo spíše až po *Labyrintu*; je to tak obecně přijímáno i s tím faktem, že informace z *Listu Montanovi* je mnohem pozdější než informace z dedikace z roku 1633, a Komenský se tehdy mohl spíše mýlit. Každopádně vatislavský rukopis, použitý k naší edici, je jediný známý opis z dvacátých let a zároveň nejstarší známou variantou textu *Centra*.

Centrum securitatis lze považovat za filozoficko-teologickou verzi zpracování stejného námětu, který Komenský řešil v *Lusthauzu srdce*. Oba spisy totiž pojí nejen stejné téma (jeden ho realizuje beletristickou alegorií, zatímco druhý filozoficko-teologickým traktátem), jsou ale spojeny i stejnými motivy a mnoha totožnými obrazy. Společným tématem je otázka bezpečné existence

16 *Labyrint*, zde s. 95.

17 Srov. *List Montanovi*, in *DJAK* 1, s. 21.

18 Viz *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, in *DJAK* 3, s. 191.

textu *Renuntatio* i s formulí použitou Komenským „Měj se dobře, světe“ (u de Guevary „Qvedate a Dios mundo...“). Není důležité, zda Komenským mohl tuto knížku znát (spíš ne), ale to, jak toto téma dobově rezonovalo: v roce 1630 se objevilo české zpracování Guevarovy pasáže v knižce *Vždycky a nikdy* vydané v Praze, později ji převzal i Fridrich Bridel (viz k tomu vysvětlivku ke s. 204).³¹

IV/

Oba spisy, *Labyrint světa a Lusthauz srdce* i *Centrum securitatis*, byly známy krátce po vzniku ve všech konfesijních táborech. Zejména *Labyrint* se těšil zřetelné pozornosti: zajímavé je, že jej dobře znali i katolíci, mezi nimi zvláště jezuité, například Bohuslav Balbín nebo Jiří Krugerius, roku 1667 ho také jezuita Jiří Konstanc doporučuje jako jazykový vzor ve svém *Brusu*. V 17. století jej zmiňuje také augustinián Vincentius a S. Guilelmo. V roce 1713 v kázání *Nový velikomocný nebeský Králemoc* cituje pasáž o astronomech velmi přesně tehdejší kazatel u Sv. Jiljí v Praze Jiří František Procházka de Lauro. O důkladné znalosti *Labyrintu* v protestantském táboře snad netřeba psát: před rokem 1666 připravil Jan Gajus překlad do holandštiny (nebyl ale vytištěn), v roce 1695 byl přeložen gdaňským evangelickým kazatelem Johannem Petrosolinem Corvinem do polštiny (*Labirynt swiata i Dom pociechy*), v roce 1738 vyšel v Lipsku německý překlad (*Übergang aus dem Labyrinth der Welt in das Paradis des Hertzens*), český znovu v Berlíně roku 1757. Byl mezi prvými protestantskými texty vytištěnými po tolerančním patentu v Čechách (1782) a dostal se i do básničky, která je výrazně mladší, než kam se sama hlásí, ale vyjadřuje asi dostatečně obdiv k tomuto spisu v 19. století (poprvé byla otištěna jako součást písně *Vyhnanci* až roku 1832): „Nevzali sme s sebou nic, po všem veta! jen biblí Kralickou, Labyrint světa.“³² *Centrum securitatis* spolu s jinými Komenského spisy jmenuje již připomenutý Vincentius a S. Guilelmo. Balbín ani nikdo z jeho okruhu tento spis sice nezmiňuje,

31 Viz k tématu zejména studii Antonína Škarky: Komenského „Renuntatio mundi“ a její soudobé české literární paralely, in *Orbis scriptus. Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag*, München, Wilhelm Fink Verlag 1966, s. 767–783.

32 K tradiční interpretaci i k nutné revizi této představy viz Stanislav Souček: *Domnělá píseň pražských vyhnanců na Slovensko a její slovenské přibuzenstvo. Spisy Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, č. 4*, Brno, Filosofická fakulta 1923, s. [59]–80.

ale je pravděpodobné, že přinejmenším pražští jezuité jej znali (mezi nimi hypoteticky i Fridrich Bridel). Najdeme jej stejně jako *Labyrinth* v soupisech heretických knih Antonína Koniáše *Clavis haeresim claudens et aperiens* (Hradec Králové, 1749) a *Index bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum ordine alphabeti digestus* (Praha, 1767). Do němčiny bylo *Centrum securitatis* přeloženo asi v roce 1736 Slezanem Andreasem Macherem, evangelickým kazatelem v Berlíně, kde v letech 1737–1738 působil ve zdejší české čtvrti Rixdorf. V Čechách se *Centrum* objevilo také mezi tisky vydanými krátce po vyhlášení tolerančního patentu, a to v Kutné Hoře asi v roce 1785.

klasická díla v textově spolehlivém vydání
Česká knižnice
www.kniznice.cz

VYSVĚTLIVKY

I/ LABYRINT SVĚTA A LUSTHAUZ SRDCE

- 7 Labyrint světa a Lusthauz srdce — takový titul je jak v rukopise, tak v polském vydání z roku 1631, teprve amsterdamské vydání z roku 1663 má obecně známý titul *Labyrint světa a Ráj srdce*
- 9 Předmluva — v rukopise je česká Předmluva jediným rámcovým textem: ještě zde nebylo uvedeno ani biblické motto Kaz 1,14, ani otištěna dedikace Karlu staršímu ze Žerotína, ani báseň Jiřího Kavky-Colsinia (oba tyto texty byly vytištěny s polským vydáním *Labyrintu* roku 1631); je pravděpodobné, že rukopis byl Karlu staršímu darován se zmíněnou dedikací jako průvodním dopisem a při příležitosti publikace se objevil i v tištěné verzi (tomu by nasvědčovalo zde uvedené místo a datum: „Klopoty dne 13. prosince 1623“)

*ILLUSTRISSIMO AC VERE GENEROSO DOMINO,
DOMINO CAROLO BARONI A ZEROTIN SENIORI ETC.
promarchioni Moraviae, domino suo gratiosissimo.
Verecundarer equidem hoc nimium turbulento inquietudinumque pleno
tempore vel epistolio hoc, nedum scripti alicujus dedicatione molestare
Illustritatem Tuam, Illustrissime Domine, nisi id de eorum esset gene-
re, quae ad recolligendos in Deoque tranquillandos destinantur animos.
Dicam, quid rei sit. Cum in hoc secessu et ingrato otio meo, semoto mihi
a vocationis curis, otioso tamen esse nec liceret nec liberet, caepi superiori-
bus mensibus inter alia de vanitate mundi (occasione undecunque arrepta)*

a spravedlnosti), na druhou stranu se ale také rozvíjel negativní obraz Šalomouna podléhajícího modlářství a moci; v tištěných verzích *Labyrintu* 1631 a 1663 se stal Šalomoun hlavním protagonistou doplněné pasáže v hradu královny Moudrosti

všecko marnost jest a bída.“ (Eccles. 2,17) — Komenský užil znění lišící se od Kral.: „všecky věci jsou marnost a trápení ducha“, neboť se nenachází ani v Melantrichově, ani v jiných českých biblích, nalézá se v překladu *Anatomia et laboratorium veri Christiani* (Čtvery knihy o pravém křesťanství, Praha, Daniel Karel z Karlsperka 1617, s. 179): „všeckoť jest marnost, ano pouhá bída“, jehož autorem je Johann Arndt **David** — izraelský král, Šalomounův otec (vládl asi 1013–973 př. n. l.), uváděný v Bibli tradičně i jako autor některých žalmů; o jeho životě a skutcích pojednávají starozákonní První a Druhá kniha Samuelova **traktátu** — *Labyrint* je obtížné žánrově zařadit: Komenský použil výrazy *drama a traktát*; v listu Montanovi (DJAK 1, s. 21) označuje jako traktáty i jiné spisy z dvacátých let (*O sirobě; Nedobyvedlný hrad jméno Hospodinovo*), měl zde tedy na mysli především povahu spisu, jeho rozjímavý a útěšný charakter, nikoliv formální stavbu

10

bázně — tímto termínem se Komenský ostře ohrazoval proti nedůvěryhodným světským historiím, např. i v *Naučení o kazatelství* (DJAK 4, s. 49 a 53); srov. i zde Poutníkovy soudy v kap. XI

Průvodčí moji — spolu s Poutníkem tvoří průvodčí trojjedinou bytost, zřejmě stylizaci vypravěče a jeho vlastností: Všeživ a Mámení jsou aspekty vztahu člověka ke světu, při cestě za vnitřní čistotou musejí být opuštěny, Všeživ představuje tékavost a neukojitelnost mysli (srov. kap. IV), Mámení nejen zvyk, ale i šalebnost a ohraničenou schopnost poznání člověka (srov. kap. III, kde Mámení popisuje svou činnost jako učení světské moudrosti, vlastně utrácení času); také Komenského přítel z mládí J. V. Andreae (1586–1654), jehož dílo *Labyrint* významně ovlivnilo, dal svému Peregrinovi-Poutníkovy, bloudícímu po světě, průvodčího jménem *Impetus* (*Peregrini in patria errores*, 1618, kap. 3), Komenský obecný obraz Andreae zpřesnil a rozvinul

12

o kretenském labyrintu — o labyrintu v městě Knossu na Krétě, který zbudoval podle mytologie Daidalos na příkaz krétského krále Mínóa jako sídlo netvora Mínótaura; Komenský krétský labyrint zmínil i v řeči *Methodi verae encomia* (*Chvála prvé metody*), pronesené roku 1651 v Sárospataku, a v autobiografickém spisu *Unum necessarium* z roku

- 1668 (vždy ovšem popisoval spíše bludiště než tradiční jednocestný labyrint)
- 13 **někteří mudrlanti Marnost ji říkají** — toto odhalení je obsaženo už v rukopisu, v tištěné verzi bylo ale kompozičně završeno doplněním XXIX.-XXXV. kapitoly popisujícími vládu královny světa Marnosti **Fascinum adsuetarum opinionum** — v amsterdamském tisku „Zvyk při věcech mámení světa“
- 14 **Poutník uzdy a brýlí dostal** — oba motivy se nacházejí v podobné úloze u J. V. Andreae: uzdu i „brýle nazírání věcí jinou barvou“ použil v *Peregrini in patria errores*, kap. 3, ve spise *Mythologia Christiana* (1619) použil „brýle dialektiky a rétoriky“; zatímco u Andreae slouží jako jednoduché atributy, Komenský oba motivy koncepčně zapracoval do celé kompozice (srov. i kap. XLI)
- 15 **město jakési** — popis města koresponduje s ilustrací, u níž sice Komenského autorství není prokázáno, ale běžně se s tímto názorem operuje; ilustrace se ani v polském, ani v amsterdamském vydání nevyskytuje **od východu k západu** — Komenský popisuje město jako metaforu života, proto směr ulic vytváří paralelu od zrození ke smrti
- 18 **každý do toho hrnce sáhne** — u J. V. Andreae (*Peregrini in patria errores*, kap. 5) rozhazuje lístky Fortuna
- 20 **rozličné jsou zptvoření** — Komenský přenáší symbolicky kožní nemoci a vlastnosti zvířat na povahy lidí: zatímco u obrazů nemocí není význam zcela zřetelný (*trudovatost*, *prašivost* a *malomocnost* zřejmě poukazují obecně k hříšnosti, falši a neschopnosti), vlastnosti zvířat lze vysvětlit podle dobové symboliky zhruba takto: *svinský pysk* nenasytnost, obžerství; *psí zuby* hněv, kousavost (sklony k vyvolávání konfliktů); *volové rohy* hloupost, tupost; *osličí uši* lenost, umíněnost, tvrdohlavost; *baziliškové oči* zákeřnost, záludnost (pouhým pohledem prý dokázal bazilišek proměnit v kámen); *liščí ocas* falešnost, podvodnost, úskočnost; *vlčí pazoury* zlodějství, krutost; *pákový krk* pýcha, povyšování, nadutost; *dedkový naježený chochol* ješitnost, samolibost; *koňská kopyta* smyslnost, bujnost; *opice* obecně byla chápána jako symbol hříchu (stvořil ji podle tradice ďábel, když se snažil napodobit božský akt stvoření člověka) **v Babyloně** — narážka na biblické vyprávění o zmatení jazyků při stavbě babylonské věže (Gn 11,1-9)
- 21 **Ale ach, k tomu-liž jest člověk ... vynakládal?** — Komenský parafrázuje knihu Kazatel; srov. zejména Kaz 1 a 2

- 25 **Et mortis ... suae** — i své smrti je každý sám strůjcem, parafráze slavného výroku *Suae quisque fortunae faber* (Každý svého štěstí strůjcem), připisovaný římskému básníku a státníkovi Appiovi Claudiovi Caecovi († 280 př. n. l.)
- 26 **s kornelem choditi** — Komenský v *Moudrosti starých Čechů* uvádí, že „mít Cornelia“ se říkalo o smutných lidech (*DJAK 1*, s. 330); podle některých názorů pochází slovo z latinského *cornutus* (označovali se jím znavení studenti při absolvování obřadů beáníí, tj. přijímání na univerzitu), podle jiného výkladu pochází slovo z něm. *die Kornelle* (dřín, dělaly se z něj hole)
- kuklu jakous či pytel** — zřejmě narážka na posměšné obřady (*charivari*), spojené se svatbami a manželstvím
- 27 **co se tu za rovnost šetří** — jaká rovnost se zjišťuje; kritika obvyklé praxe mezaliance, nerovného partnerství, které bylo často uzavíráno kvůli postavení, majetku anebo i sexuální žádostivosti
- 28 **páteře plodu** — řady potomků; slovo *páteř*, původně z názvu modlitby *Pater noster*, značilo i růženec a vše, co se mu podobá, tedy i jakoukoliv řadu
- cizí** — tj. služebnictvo
- 29 **hat-li či tihe** — tedy „hot a čehý“, zde užit moravský dialekt; obrazně: každý chtěl něco jiného
- 30 **sám čtvrtý** — s třemi jinými (narážka na první Komenského manželství s Magdalenou Vizovskou, s níž měl dvě děti)
- páteř mi přidali** — řadu mi dali; podle poznámky „k službě a pro počestnost“ lze soudit, že minil pomocníky v duchovní i školské službě a chovance bratrského domu ve Fulneku, za něž měl od roku 1618, kdy do Fulneku nastoupil, odpovědnost
- kromě zpřipínaných mých** — kromě těch, kteří byli bezprostředně při mně (míni svou rodinu)
- já také v kout běže** — uchyluje se do ústraní; narážka na skrývání se v době počínající pobělohorské persekuce
- zporážejí mi všech tré mých** — narážka na smrt Komenského manželky a dětí, které poslal do bezpečí na žerotínské statky (zřejmě do Přerova), zde je však dostihla morová epidemie, jíž všichni roku 1622 podlehli
- 31 **párali v ohni** — zabývali se ohněm; v rkp. i obou tištěných vydáních „párali“, v předchozích edicích opravováno na „pálali“, s oporou staročeských

- 114 **smradem hříchu** — Komenského formulace připomíná oblíbený příklad (*exemplum*), v němž andělovi nevadí zápach mrtvoly, nýbrž pach hříšného mládence (viz např. Frederic C. Tubach: *Index exemplorum*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, Academia scientiarum Fennica 1969, č. 2559)
Odtud jest, že skrze sny a jiná vidění — pasáž dokládá ranou Komenského víru v revelace, tj. nová Boží zjevení; buď již v době napsání *Labyrintu* věřil v možnost takových zjevení, nebo reflektoval texty především slezských mystiků (Jacob Böhme), prorocství Kryštofa Kottera v době vzniku *Labyrintu* ještě neznal
- 115 **Viděl sem na některých zázraky** — Komenský vypočítává zázraky zachování života a zdraví při mučení, jak byly tradovány v legendistice (hagiografii), všechny citované osudy lze doložit na životech konkrétních svatých (ovšem spíše v katolickém prostředí)
- 116 **kuklu a zvonec** — tradiční oděv středověkých dvorských šašků a bláznů, zde přeneseně „být vystaven posměchu“; srov. slova apoštola Pavla citovaná výše, i zde následuje parafráze 1K 1,27
- 117 **Dá-li mu kdo políček ... nechá mu i sukně** — parafráze Kristových slov při kázání na hoře, podle Mt 5,39.40 a L 6,29
obecného dobrého — srov. vysvětlivku k předmluvě
- 121 **S jedním mi se mluvití dostalo** — pravděpodobně některý z jeho učitelů, snad Johann Heinrich Alsted (1588–1638), profesor na hernborské škole
Umění jazyků u nich v malé jest vážnosti — narážka na přístup starší Jednoty bratrské (do pol. 16. stol.) k tzv. literárnímu umění (k vyššímu vzdělání), o členech Jednoty se tehdy také tvrdilo (Martin Luther roku 1523), že pohrdají studiem cizích jazyků; to podle nich totiž problematizovalo pochopení Písma a na cizích univerzitách hrozila náказа modlářstvím; srov. zde zmínku o sporech s Lutherem i o vysvětlení nebezpečí zkažení mládeže v *Napomenutí*
k němu jako k centrum — ke Kristu; Komenský tomuto tématu věnoval celý traktát *Centrum securitatis, to jest Hlubina bezpečnosti* (1633); podle Jana Patočky je obraz centra-Krista volně inspirován traktátem *De ludo globi* Mikuláše Kusánského
- 122 **Přistoupil sem pak obzvláště k jednomu z nich** — podle Antonína Škarky jde o popis bratrského staršího Jana Láneckého (1554–1626), který byl mladému Komenskému otcovským ochráncem, staral se o něj

- v době přerovských studií, od roku 1614 mu Komenský v přerovské škole pomáhal
- 123 **i meč, i oheň, i kléště, i všecko podnikali** — podstupovali mučednickou smrt stětím, spálením, trháním kleštěmi; pasáž jistě obsahovala pro současníky srozumitelnou aluzi jednak na mučednickou popravu 27 protestantů na Staroměstském náměstí roku 1621, jednak na jiná tradovaná utrpení, sepsaná později i za Komenského účasti v *Historii o těžkých protivensvích církve české* (latinsky 1648, česky 1655)
- že anjelé ... místo obhlídli** — mystický pohled na posmrtné osudy těla, uchovaného pod ochranou andělů až do okamžiku posledního soudu, má oporu již v biblické eschatologii, zejména v apokryfní Čtvrté knize Ezdrášově, často Komenským citované (srov. 4Ezd 7,85)
- XLIV. Poutník spatřuje slávu Boží** — kapitola je sestavena z citací různých biblických míst, jako základ přitom využívá Zjevení sv. Jana (srov. Zj 4–5)
- u výsosti seděl na trůnu svém Pán zástupů** — smíšení prococtví Izaiášova (srov. např. Iz 1,24; 57,15 aj.) a Zj 4,2
- od končin nebes až do končin jejich** — Mt 24,31
- a pod nohami jeho byl jako křišťál** — srov. Zj 4,6 a 21,11
- smaragd a zafir** — srov. Zj 4,3 a 21,19
- a trůn jeho jaspis, a vůkol něho duha krásná** — srov. Zj 4,3
- tisícové tisíců a desetkrát tisíckrát sto tisíců** — Dn 7,10
- Svatý, svatý, svatý ... země slávy jeho** — Iz 6,3; ve spojení s verši Žalmu 118,25n. jde o tzv. *Sanctus*, jeden z nejstarších liturgických mešních zpěvů společný v podstatě všem konfesím
- čtyřmectma starců** — čtyřadvacet starců, viz Zj 4,4
- Hoden jsi, Pane ... stvořeny jsou** — Zj 4,11
- jiný veliký zástup ... i jazyků** — Zj 7,9
- Amen, požehnaní a sláva ... věky věkův, amen** — srov. Zj 5,12
- 124 **Hospodin, Hospodin, Hospodin Bůh silný ... odpouštěje nepravost a přestoupení i hřích** — slova Mojžíšova na hoře Sinaj, podle Ex 34,6.7
- Hospodine, smiluj se ... nade mnou hříšným** — aluze na řadu míst zejména v žalmech, ale i Mt či Mk; srov. paralelní zakončení první části *Labyrintu*
- 125 **XLVI. Zavírka všeho** — celé poděkování Poutníka je vystavěno na citování a parafrázování jednak biblických míst oslavujících Hospodina,

především žalmů (upozorňujeme zde jen na výraznější shody), jednak *Vyznání (Confessiones)* sv. Augustina

Požehnaný jsi, Hospodine ... jméno slávy tvé — podle Ž 72,19; srov. též 1Par 29,10

veliký jsi v moci — Jr 10,6

milosrdenství tvé nade všechny skutky tvé — srov. Ž 57,11; Ž 86,13; Gen 19,19; Ž 36,6; Ž 138,2

Oslavovati tě budu ... dokud mne stává — srov. Ž 146,2

naplnil plésáním usta má — podle Ž 71,8

bloudil sem, ale tys mne upamatoval — srov. Ž 119,67

A protož dobrořeč ... svatosti jeho — podle Ž 103,1

Hotovo jest srdce ... plésati tobě budu — Ž 57,8 a Ž 108,2

Nebe i země ... nasytiti nemohou — zpracování IV. kapitoly XI. *Vyznání* sv. Augustina

srdce naše neupokojené jest, dokudž se koli neustanoví v tobě — citát z *Vyznání* sv. Augustina (kniha I, kap. 1)

Pozdě sem tě zamiloval ... protože sem tě pozdě poznal — citát z *Vyznání* sv. Augustina (kniha X, kap. 27)

126 vnitřností mé, vyznávejte se Pánu — srov. Ž 103,1

Duše má i tělo mé pléše k tobě, Bohu živému — srov. Ž 84,3

půjdu, kam poručíš — srov. Iz 6,8, jde o verš, který Komenský často citoval a chápal jako výzvu k sobě samému

Duch tvůj dobrý zpravuj ... rovné zemi — srov. Ž 143,10

Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus εὐδοκίας — „Sláva na výsostech Bohu a na zemi pokoj lidem dobré vůle“; zpěv andělů nad betlémským chlévem při Kristově narození, podle L 2,14; v tištěných verzích Komenský nahradil řecké εὐδοκίας (eudokías) latinsky, takže konec této liturgické citace zde zní „hominibus bonae voluntatis“

Za text vydání z roku 1663 byla přitištěna písnička Jana Kašky (Cassia, 1590–1666), českého bratra, městského rychtáře ve Vysokém Mýtě, který v roce 1628 odešel do exilu do Uherské Skalice na dnešním Slovensku, později se vrátil do Vysokého Mýta. Komenský písničku pro vydání *Labyrintu* (srov. Komenského poznámku za názvem) upravil, aby metricky odpovídala Žalmu 4, jak jej zpracoval Jiřík Strejc (viz různotočení, s. 310–314).

OBSAH

LABYRINT SVĚTA A LUSTHAUZ SRDCE	7
CENTRUM SECURITATIS	127
RENUNTIATIO MUNDI	213
KOMENTÁŘ	223
RŮZNOČTENÍ	242
VYSVĚTLIVKY	353

svazek 119/I

Řídí redakční rada České knižnice ve složení:

Jiří Flaišman (předseda), Jiří Holý, Pavel Janáček, Jan Linka, Filip Tomáš, Martin Valášek

Redakce: Petra Hesová

Jan Amos Komenský

Duchovní traktáty I

Texty k vydání připravil a komentáře
napsal Tomáš Havelka

Obálka (s použitím Rembrandtovy grafiky
Tři stromy, 1643, Rijksmuseum, Amsterdam),

vazba a grafická úprava Jana Vahalíková

Výběr ilustrace Stanislava Fedrová

Odpovědná redakce Petra Hesová

Sazba písmem Tabac Robert Šváb

Tisk a knihařské zpracování Finidr, Český Těšín

Vydal Nadační fond Česká knižnice

ÚČLK FF UK, náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

(www.kniznice.cz),

Ústav pro českou literaturu AV ČR

Na Florenci 3/1420, 110 00 Praha 1

(www.ucl.cas.cz)

a nakladatelství Host

Radlas 5, 602 00 Brno

(www.hostbrno.cz)

v Praze a Brně roku 2022 jako 2109. publikaci nakladatelství Host

415 stran

V České knižnici vydání první

KŠAFT UMÍRAJÍCÍ MATKY JEDNOTY BRATRSKÉ,

kterýmž
(v národu svém a obzvláštnosti své dokonávajíc¹)
svěřené sobě někdy od Boha
poklady mezi syny a dědice své rozděljuje

Léta 1650

¹ směřujíc k zániku

Ve jméno Boha Otce, Syna i Ducha svatého. Amen.

Synové milí a všickni, kterýchž snad dojde hlas tento muj, poslechněte mne.

Což prohlášeno jest v Písmě Božím, že věk jeden pomíjí a jiný nastává, ačkoli země navěky trvá (Kaz. 1,4), to se plnilo na všech, kteříž byli před námi, a plní na všech nás, kteříž jsme nyní, a plniti bude na všech, kteříž budou po nás: že přicházejíc na svět odtud, odkudž nás vyvodí všemohoucí Pán, z místa mlčení věčného, a po budouc tu, jak komu odměří čas přebývání jeho na zemi, odcházíme zase tam, kamž nás vede, aby dovedl do místa zastávání věčného. A jakýž v tom způsob jest každého člověka¹ v osobě vlastní,² takovýž jest i každé společnosti lidské v domích, městech, královstvích a církvích: že všudy jedno pomíjí, druhé nastává. I nyní co se pod nebem děje, vidíte. Pomíjejí a proměnu berou království některá a v nich národové, jazykové, práva, náboženství; proto bez pochyby, že nastává jiný věk. Pomíjejí i církve a jednoty; proto nepochybně, že obnoviti chce Bůh tvář země své. (Žalm 104,30)

2. Mezi těmi proměnami viduc já také proměnu svou a scházení³ i docházení⁴ své, že vzata jsouc pro hříchy své v kázeň Boží⁵ a vypuzena z národu a jazyka svého mezi cizí, a již také od sousedů svých, kteříž sobě strojíc pokoj na mne a vlast mou zapomenuli, opuštěná; takže potvrdí-li všemohoucí Pán toho, co lidé činí, vidím, že poslouživši já za svého věku vůli Boží, usnouti⁶ mám. (Skut. 13,36) Učiním, což činiti obyčej mají opatrní podle světa,⁷ že mají-li po sobě co pozustaviti, zříditi⁸ hledí dědice; a požehnání Boží sobě udělené⁹ rozdělití mezi ně, aby nebylo v strátu aneb roztrhání¹⁰ a nenechalo po sobě různic. K čemuž i onen rozkaz Boží Ezechiášovi učiněný: „Zřed dům svůj,¹¹ nebo¹² umřeš,“ (Iz. 38,1) vede, a komukoli od Boha dům svěřen jest, aby bez pořízení z světa neodcházel, napomíná.

¹ jak se v tom směru děje každému člověku ² jako jednotlivci ³ chřadnutí

⁴ skonávání ⁵ podrobena trestu od Boha ⁶ zesnout, zemřít ⁷ prozíraví ve světských věcech ⁸ ustanovit ⁹ statky, jimiž je Bůh obdařil ¹⁰ aby nepřišlo nazmar nebo nebylo rozchváčeno ¹¹ učín poslední pořízení o svém majetku, poříd' závět ¹² neboť

3. Podtež tedy, synové mojí, postavte se vůkol smrtedlné postele mé a slov mých, kteráž k vám já, matka vaše, kteráž sem vás splodila, mluvíti budu, pozorujte. Aj synové moji, vychovala sem vás s veselím, ale tratím vás s kvílením a zámutkem:¹ nebo² ste hřešili před Pánem Bohem vašim, a co zlého jest před ním, činili ste. Nyní pak co mám učiniti vám? Já vdova jsem, a opuštěná. Jděte, synové, a žádejte ode Pána milosrdenství. (4 Ezdr. 2,2 etc.)

4. Rozdělím pak sobě vás na čtyry houfy, a promluvě k vám, jednomu každému zástupu, co potřeba, obrátím řeč svou k jednotám jiných církví jakožto sestřám svým, starším sebe i mladším: s nimiž a mezi nimiž mne choval Pán, a teď pak před jinými mne volá k sobě. Abych mezi vás všechny rozdělila to, což mi z milosrdenství svého svěřil byl Pán. Neb ač zevnitřní způsob³ muj taký byl, že po všecken života mého čas říkati mi s Apoštolem bylo: „Zlata a stříbra nemám,“ (Skut. 3,6) neměvši na zemi, jako i Pán můj, kde téměř hlavu skloniti. A měla-li sem co z drobnějších vezdejších věcí, domečků, zborečků, rolíčků, viniček, i z toho mne zvlékli,⁴ vyhnavše mne, jako Pána mého z roucha jeho, když ho na kříž přibili, rozdělivše to mezi sebe. Ale však mám se čím chlubit v Kristu Ježíši, v Božích věcech, kterýž mne obohatil bohatstvím duchovním, aby ve mně přebývalo bohatě slovo jeho. Z těch tedy jeho mně do vůle jeho⁵ svěřených pokladů odkazovati budu, jak uznám, že kdo z vás synů a přátel⁶ mých čeho potřebuje.

5. Vás, synové moji, kteréž jsem já splodila a vypěstovala, ne v jednostejném vidím způsobu:⁷ a protož k vám také jednostejnými slovy promlouvati nemohu, ale rozdílně. Nebo někteří ste se mně a Otcí duchů, kterémuž sem vás splodila, spronevěřili, nevytrvavše se mnou v mých pokušeních,⁸ ale mne opustivše. Jiní ste trvali a snad někteří ještě trváte odpolu,⁹ pochlebující nepřátelům svým a u ohně jejich se zhrívající, vždy však ještě po mně, matce své, se ohlédající:

¹ zámutkem ² neboť ³ postavení navenek, vnější, materiální situace ⁴ i toho mne zbavili ⁵ po dobu odpovídající jeho vůli ⁶ příbuzných ⁷ stavu ⁸ v mých zkouškách, v mém utrpení ⁹ zpola, částečně

žádostivi jsouce, kdyby mne byl z moci nepřátel mých vydobyl Pán, aneb ještě¹ do klína mateřského se navrátiti. Jiní jste udatnějšího ducha, a následovali ste mne pod křížem klesající vždy předce,² obcovati utrpením mým se neliknujíte,³ i píti spolu se mnou kalicha hořkosti, kterýž skrze trpkosti přítomného věku k sladkostem věka budoucího nás vedoucí Pán nalil mně, sobě neošklivíce. Ale vás opět některé vidím, buď věkem, neb bídami utrápené, spolu s sebou umdlévati a docházeti;⁴ o jiných pak naději sobě činím, že je Pán k dalším časum chová a dochová.

6. Vás posavad věrné a v té věrnosti stále trvající a již i konce víry své dobíhající potěšuji potěšením tím, kterýmž potěšil nás převěrný náš Pán oněmno svatými slovy svými: „Vy jste ti, kteříž jste v mých pokušeních⁵ se mnou zastali. A jáť vám způsobuji, jakož mi způsobil Otec můj, království, abyšte jedli a pili za stolem mým v království mém.“ (Luk. 22,28.29.30) Potěšení toto přijmětež, ó synové! a nekormuťte se již více pro strátu zemské⁶ vlasti a stánku obydlí svého i stánků Božích tu na zemi: nebo k slavnějším věcem vede nás ten, kterýž řekl: „Zvěštuj lidu mému, že jím dám království věčného Jeruzaléma, slíbené Izraelovi. A vezmu sobě slávu jejich a dám jím stany věčné, kteréž sem jim připravil. Dřevo života budou míti místo vonné masti a nebudou pracovati, aniž ustanou.“⁷ (4 Ezdr. 2,10.11.12) Hotoví buďte k odplatě království: světlo zajisté ustavičné svítiti bude vám na věčný čas. Utectě jen stínem věku tohoto, přijměte utěšení slávy své. (*ibid.*⁸ v. 35.36) Připojení býti majíce po svém odsud propuštění do zástupu onoho velikého, kterýž stojí před trůnem a před obličejem Beránka, oblečený v roucho bílé a mající palmy vítězné v rukou svých: o nichž hlas nebeský dí: „To jsou ti, kteříž přišli z velikého ssoužení, a umyli roucha svá, a zbílili je ve krvi Beránkově: protož jsou před trůnem Božím a slouží jemu dnem i nocí v chrámě jeho etc.“ (Zjev. 7,9 etc.)

¹ nebo (kdyby tak učinil) ještě v budoucnosti ² dále ³ nezdráhali jste se podílet na mém utrpení ⁴ skonávat ⁵ v mých zkouškách ⁶ pozemské ⁷ a neumdlí, nepoznají únavy ⁸ ibidem, tj. tamtéž

7. Kteréhož potěšení nad svět dražšího (nebo by člověk celý svět získal a duši své uškodil, jakou dá odměnu za duši svou? Mat. 16,26) že ste se zbavili, vy bázlíví, a průby své nevystávše¹ klesli ste, plačte a naříkejte nad sebou. Nebo tak-liž to činěno býti mělo, abyšte na čas věřice a v čas pokušení odstupující, prokázali se býti z počtu vsátých² na skálu a kořenů nemajících? (Luk. 8,13) Ach což ne jeden z vás s Petrem říkal: „Pane, bych měl s tebou i na smrt jíti, nezpustím se³ tebe,“ a kdež jest to? Rozprchli ste se, když na Pána a jeho evangelium přišla vichřice. Ach zdaž ste neměli patřiti na předešlé věky? zdali kdo dověřiv se Pánu⁴ hanby došel? Neb zdali kdo zastávající v bázni jeho opuštěn byl? a zdali kdo vzýval jej, a on pohrdl jím? Běda srdcím strašlivým⁵ a rukám oslablým⁶ a hříšníku krácejícímu dvojími stezkami! Běda srdci oslablému, nebo nevěří: protož nebude ochráněno. Běda vám, kteříž ste stratili trpělivost: i což činiti budete, když vás navštíví Pán? (Sir. 2,10 etc.)

Rada ještě jest: čiňte, co po svém pádu učinil Petr. Upamatujte se, jděte z paláců biskupových v kout někam, kde se jiní učedníci kryjí. Plačte a kvilte nad jiné víc, protože ste zhřešili nad jiné víc. Nechcete-li vyjíti hned, dokudž na vás kohouti Boží ještě kokrhají a dokud se ještě Pán svázaný a před nepravými svými soudci ještě stojící ohlédá: když pak?⁷ čekati-li chcete, až se svědomí jako na Jidáše oboří? Pozdě bude. Dnes, dnes uslyšíte-li ještě hlas jeho, nezatvrzujte srdcí svých: ale je obměkčte, pokořte se, napravte se a na cestě pravdy, pokud na cestě jste, ustanovte se. Takové Petrovy šlepěje, k navrácení se po nich do houfu, kterýž jste opustili, odkazují vám, ó pozbloudilí synové.

8. Vám pak, jiným ostatkům lidu Jednoty,⁸ v jakémkoli ještě počtu zastávajícím, což kšaftem odkázati mám? Pláč odkazují, pokání a nápravu před obličejem všemohoucího Pána.

9. Pláč poroučím takový, jakýž tam poroučel vši rodině izraelské Hospodin, když kněží své spálil ohněm v stánku svém, protože

¹ neobstávše ve zkoušce ² zasetých ³ nevzdám se ⁴ spolehnuv se na Boha

⁵ ustrašeným ⁶ zeslablým ⁷ kdy tedy? ⁸ ostatním zbývajícím členům Jednoty

obětovali před Hospodinem oheň cizí. Kdež Pán Bůh nedal kněžím pozostalým plakati: ale lid ať pryč pláče. (3 Mojž. 10, v. 1.6) Zhřešití jsou, i nyní, prvorození moji, strážní mezi vámi svatyně mé, vnesše aneb vnéstí dopustivše do stánku Jednoty oheň cizí, oheň moudrosti světské, oheň marností tělesných, oheň pýchy, nádhernosti, šperků, bujností, svévůle, lakomství a lhostejnosti etc. A protož aj zemřeli a mrou před obličejem vašim pro hříchy své: ale vy plačte. Nebo rána tato jde na vás a na potomky vaše!

10. Pokání pak a modlitby takové vám poručím, jakéž Bůh poručel v čas velikého rozhněvání svého: aby se všickni k Hospodinu obraceli celým srdcem svým, a to s postem a s pláčem i s kvílením, roztrhující srdce svá, nejen roucha svá. Shromáždění aby se svolalo, aby se shromáždili starci, i maličci, i prsy požívající:¹ ženich aby vyšel z pokojíka svého a nevěsta z schrány své: kněží, služebníci Hospodinovi, aby plakali etc. (Joel 2,12 etc.) A jakéž pokání činili Židé za Asvéra, vyhlazení se bojíc, že se tři dny postili, nejedouc a nepijíc ve dne ani v noci. (Ester 4,26) A Ninivští od krále až do pastuchy, od lidí až do hověd, od starců až do nemluvnat nic nečiníc než volajíc k nebi s postem a pláčem. (Jon. 3,5 etc.) A opět Židé milosrdnému Pánu s pláčem a s postem a rozprostíráním za tři dny² bez přestání se modlivše. (2 Mach. 13,12) Ó synové, posavád jste se k takovému pokání a vroucnosti při tom neměli: nýbrž dělali ste mnozí tak jako Judští v rozptýlení svém, že ste i na těch místech, kamž vás v rozhněvání svém zahnal Pán, hřešili předce³ a poškvřňovali jména svatosti jeho před obličejem těch, mezi nimiž ste jeho měli posvěcovati. Izraelští, poražení byvše dvakrát toliko, posadili se před Hospodinem, plakali, postili se, oběti obětovali (Soud. 20,22); vy ne dvakrát, ale víc než dvacetikrát po těch třideti let poražení byvše, nýbrž⁴ padající stále do jámy, z níž povstání nebylo a není, nepřišli ste však na to, abyšte obzvláštním nějakým způsobem osvědčili pokání své. A protož ještě aspoň nyní obraťte se celým srdcem svým k Hospodinu! nebo jest milostivý a lítostivý,⁵ dlouho čekající

¹ kojenci ² po tři dny ³ dále, i přesto ⁴ ba dokonce ⁵ plný slitování, milostiplný

a hojný¹ v milosrdenství, a kterýž lituje zlého.² Kdo ví, neobrátí-li se ještě a nebude-li želeti (Joel 2,12.13.14), aby ještě bylo vysvobození, jakož pověděl Hospodin: totiž v ostatcích,³ kterýchž povolá Hospodin. (*ibid.* v. 32)

11. Odkazují vám i toto: chcete-li ještě užiti ode Pána milosti, vy i potomkové vaši, abyste se k skutečné nápravě statečně měli a na první opuštěnou lásku zase se navrátili. Čím mne byl poctil Pán mimo jiné jednoty a jakými klénoty ozdobil syny a dcery mé, rozpomínám se teprv s pláčem, zbavená toho jsouc. Nebo vroucí k Bohu a poctě jeho láska, nenávisť pak k světu a marnostem jeho a společná všech dítek mých k sobě sprostnost⁴ a upřímnost opustila nyní vás: naproti tomu pak nedověra, podhlídání,⁵ různice, sváry, svých věcí hledání,⁶ z toho hrdost proti sobě vespolek⁷ a různolezení⁸ vloudilo se mezi všechny téměř napořád. A to jakož ste doma ještě začali, tak ani v exilium⁹ nepřestali: nybrž v rozptýlení svém tím více se myslí rozptýlili. Někteří dopadše míst, kdež za nětco jmíni jste,¹⁰ dali ste se v pýchu a spínání:¹¹ a někteří po lakomství se pustivše, hůř než ve vlasti, i s zapomenutím se na to, proč jste nejprředněji vyšli, slovo Boží. Jiní zase v odporný tomu neduh uběhše,¹² dali ste se v marnotratnost, zahálku, lenost, až i na žebrotu: přivodíce skrze to v ošklivost a v pohanění netoliko svůj exulantský los,¹³ ale i sebe sami: a což více jest, národ celý. Někteří pak ste ze jha kázně vypřáhli, osazujíc se na těch místech, kdež by vám činiti volno bylo, což by se vidělo.¹⁴ Ach dítky, tak-liž pamatujete, k čemu jste povoláni a na jakou cestu navedeni? Ne pro tento život a jeho věci jsme my tu: pout jest toliko a přidané poutníkům běžné věci.¹⁵ Vlast naše v nebi jest a takž i obírání naše s nebeskými věcmi býti má. Libán toliko zde jest, Suchot a Saredata, kdež nebeský Šalomoun k věčnému

¹ štědrý ² má litost nad zlem (jemuž je vydán člověk) ³ kteří přetrvají přítomné zkoušky ⁴ prostota ⁵ podezírání ⁶ hledání vlastního prospěchu, sobectví

⁷ vzájemné vyvyšování ⁸ nejednotnost, různice ⁹ v exilu, ve vyhnanství

¹⁰ dosáhnuvše míst, kde něco znamenáte ¹¹ vypínání, vyvyšování ¹² upadnuvše do opačného neduhu ¹³ úděl, osud ¹⁴ kde byste si mohli počínat, jak by vás napadlo

¹⁵ a to, co je poutníkům třeba na cestu, tj. k pozemskému životu

chrámu svému shledáváje a hotově živé dříví a kamení, roubati je a sekati, a štípati, a tesati, a hoblovati; a nás, kovy své, rozpouštěti¹ a v nádoby sobě příhodné slévati dá zde před Jordánem v zemi jilovaté, kdež jen v hlině se válíme.² Ale kam s námi věčný Šalomoun náš směřuje, svrchní onen Jeruzalém jest, kdež dáme-li se zde k vůli jeho³ formovati dobře, trefovati se⁴ všecko bude dobře.

12. Zejména ty, dcerko milá, Jednoto polská, kterouž mi Pán Bůh uprostřed dnů života mého, když jsem v síle byla, pro ten cíl (jakž nyní vidím) zploditi dal, aby ty odrostuc, chovačkou⁵ byla ostatních⁶ dítek mých. Dobřes učinila, žes je z vlasti vypuzené do klína svého přijala a pěstovala; odplatíš tobě to Pán a nedopouštěj na tebe opuštění a osiření. Prosím však tebe, pamatuj, z jakéhos kmene posla, aby révovím dobrým vysazenou viničkou býti hleděla a neproměnila se v plané réví. (Iz. 5) Řekl tam Kristus o oněch převrhých:⁷ „Praví se býti Židé, a nejsou, ale klamají.“ (Zjev. 3,9) Hleď, aby nebylo řečno i o tvých: „Praví se býti símě bratří českých, a nejsou.“ Čas jest, dcerko milá, aby takové sklamávání předcházela:⁸ nebo podchází v pravdě,⁹ když nejedni synové tvoji tělesně bujněji, vytahující se z jha kázně a libující sobě svobodu těla, pohodlí časná, a duchody hojné, a shromáždování peněz: takže při mnohých pastýřský úřad obrátil se jen v nájemnictví, tak dobře¹⁰ u vás jako kde jinde. Ani nezavíratí, ani neodvíratí domu Božího darmo¹¹ naučili ste se proti Boží záповědi a příkladům otců, za příklady cizími odšedše. I mladí při starších, synové při otcích zustávajíce, platu chcete a jej berete. Starší zase co? Naprosto se vidí,¹² že duch otců mých odstoupil od vás, synů mých. Nebo jste ztratili klíč umění, o kterémž tam Lasicius psal, že otcové váši zvláštní byli mistři k zdržování¹³ řádu, kázně, svornosti a milosti vnitřní¹⁴ jedněch k druhým, bez zevnitřního mocí nucení¹⁵ aneb světského ramene¹⁶ pomoci. Ale s vámi, ó vy mojí nyní,

¹ tavit ² žijeme pozemským životem ³ podle jeho vůle ⁴ hodit se ⁵ pěstounkou
⁶ zbývajících ⁷ křivých, falešných ⁸ abys nedopouštěla (u svých členů) ⁹ neboť
opravdu nastává ¹⁰ právě tak ¹¹ zadarmo ¹² je zcela jasné ¹³ k udržování,
zachovávání ¹⁴ srdečné lásky ¹⁵ bez vnějšího nátlaku ¹⁶ světské moci

tak z polského jako i českého a moravského národu na to přišlo,¹ že ani sebe, ani kněží svých, ani lidu v řádu držeti neumíte, ba ani těch mladých svých. S nimiž abyšte sami práce neměli, posílali ste je (a ještě)² do škol cizích, aby je vám vypulerovali.³ A ti co než divočinu a v obyčejích cizost, v krojích potvorství,⁴ v mozku mudrlantství a jiné vše jinak, než Kristova a předků milých sprostnost⁵ vyhledávala, s sebou přinášejíce, dělají jak dělají, až všecko z původu svého vypáchlo⁶ a k sobě podoby málo co má. Odkudž i lid, posluchačí a patronové⁷ větším dílem planí⁸ a chladnou, a z nemalé částky⁹ větrem ledajakýchs pokušení jako stromové pravdivých kořenů¹⁰ prázdní se vyvracejí: takže i s vámi vše pomalu umdlévá a pádem hrozí.

Upamatujtež se tedy, synové, dříve, než i vás také podvrátí Pán, a skutečnou nápravou a ve všem dobrém obnovou předejděte hněv jeho, aby nepohnul i vašimi svícny z míst jejich.

13. Pakliž pohne a i vám dojíti¹¹ káže (ten, kterýž od domu svého začínaje soud, boří, když se mu co nelíbí, až doboří, aby z gruntu¹² stavěl): a skrze to můj rád, kázeň, posloupnost a všecko přísluhování církevní přestane-li, což budete vy, ostatní ostatkové¹³ moji z kněží neb lidu, činiti? Tuto radu dávám, synové. Budete-li pozustávati¹⁴ kteří z kazatelů, kázati a sloužiti doma již komu nemající, služte Kristu, kde můžete, v církvi kterékoli evanjelické, kteráž by služby vaší žádala: jen však na to pamatujíc, abyšte v sprostnosti mé, v níž sem vás splodila a k ní vedla, sebe ostříhající,¹⁵ prostřední přímou cestou kráčeli, jedněm proti druhým nepochlebovali a ku potvrzování podešlého mezi nimi ruznění¹⁶ užívati se nedali;¹⁷ ale raději lásku, svornost a všecko společné dobré v církvi, v lidu pak sobě svěřeném jen víru v Krista čistou, a pobožnost horlivou, a naději sladkého budoucího věka vzdělávati a tím skutečně,¹⁸ odkud jste

¹ k tomu došlo ² vysílali jste je (a stále vysíláte) ³ vytrřbili, zdokonalili

⁴ (pohoršlivou) výstřednost, neslušnost ⁵ prostota ⁶ ztratilo charakter svého původu ⁷ (šlechtičti) ochránci ⁸ pozbývají náboženské horlivosti ⁹ značnou měrou

¹⁰ nemající opravdové, důkladné kořeny ¹¹ zaniknout ¹² od základu ¹³ poslední

zbytky ¹⁴ zbyvat ¹⁵ střežice, zachovávajice prostotu ¹⁶ k posilování rozporů, různic

¹⁷ nedali se zneužívat ¹⁸ skutkem

pošli,¹ osvědčovati hleděli. Vy pak z osiřalých posluchačů, přijde-li na to, abyšte² přesných církevních služeb docházeti více řádem³ Jednoty nemohli, za radu mějte toto, abyšte šetřili⁴ těch, kteříž tak chodí,⁵ jakž máte příklad na nás (Fil. 3,17), to jest kteříž vás neučí na zemi sobě dělati mistrů, otců, vůdců, ale k tomu jedinému, kterýž na nebi jest, Mistru, Vůdci, Otcí vedou. (Mat. 23,8) A připojíc se k jednotě té, v níž pravdu evanjelium Kristova spatříte, modltež se za pokoj její a hledejte vzdělání jejího v dobrém, jakož příkladem dobrým svítíce jiným, tak i modlitbami opravdovými, aby se již aspoň na mně a na vás, synech mých, stavil⁶ ten Všemohoucího hněv, kterýž jest na všecko v tak mnohé bludy a roztržky vydané křesťanstvo spravedlivě uveden. (3 Mach. 7,38)

14. I na vášť zapomenouti nemohu, sestry milé, jednoty evanjelické: nýbrž ani na tebe, matko naše, z níž sme pošli,⁷ jednoto římská. Matkou nám byla, ales se nám v macechu, nýbrž v zubřici,⁸ dítek svých krev střebající, proměnila.

Vinšujit, aby se v starosti⁹ ale upamatovala¹⁰ ku pokání a vyšla z Babylona ohavností svých. V čemž tobě, ač může-liť to co napomoci, odkazuji příklad svůj: kteráž sem Bohu, nás v zašlostech¹¹ našich pamatujícimu, dala čest a za světlem slova jeho jdouc, vyšla milosrdenstvím jeho z mrákot modlářství tvého. Pakli nechceš, nic tobě neodkazují, leč červy zlého svědomí vnitř, zevnitř pak za svědka proti tobě stavím krev synů mých a jiných svědků Jezukristových, kteréžs pomordovala¹² mezi chrámem a oltářem. Děláš se duchovním Jeruzalémem: a jsiť ovšem, ale podobná Jeruzalému, jakýž byl za času proroků, Kristova a apoštolů. K němuž co mluvil na osvědčení¹³ Pán, to já tobě odkazuji dědičně:¹⁴ „Jeruzaléme, Jeruzaléme, morděří¹⁵ proroků, kterýž kamenuješ ty, jenž byli k tobě posíláni: kolikrát sem chtěl shromáždití dítky tvé, jako slepice

¹ odkud jste vzešli (tj. z Jednoty) ² dojde-li k tomu, že byste... ³ podle řádu ⁴ dbali
⁵ vystupují, jednají ⁶ aby se nyní ... zastavil ⁷ vzešli ⁸ v tygřici (řeckolatinské tygris tak tehdy bývalo převáděno do češtiny) ⁹ v stáří ¹⁰ vzpamatovala ¹¹ v nepravostech
¹² povraždila ¹³ aby vydal svědectví ¹⁴ jako dědictví ¹⁵ vrahu

shromažďuje kuřátka svá pod křídla, a nechtěli ste. Aj zanechává se dům vás pustý!“ (Mat. 23,37) Teď¹ máš ortel svůj, Jeruzaléme Zákona nového, čekejž na sebe exekvuci.² Synům pak tvým já za dědictví odkazuji právo to, kteréž jim dal Bůh, aby ujmouc se o slávu³ Otce věčného (jemuž od tebe zplozeni jsou, Ezech. 23,37), odpor vedli⁴ proti tobě, matce své, a dokázali, že nejsi manželkou jeho, leč odvaruješ⁵ smilství svých od tváři své. (Oz. 2,2) Pakli ani tak nenapravíš⁶ a synů svých navrácením se k Otci jejich nepotěšíš, odkazuji králům země, kteříž tě posavad na hřbetě svém nosili,⁷ horlivost Boží,⁸ aby tě v ošklivost vezmouc, jako nečistou nevěstku spálili ohněm. (Zjev. 17,16)

15. K vám také mluvím, sestry milé, kteréž ste se (proti vůli sponověřilé oné matky naší) zase věčnému Choti⁹ u víře zasnoubiti daly, jako i já, abychom poznaly Hospodina. (Oz. 2,20) Radujte se spolu se mnou, že nám to z milosti dáno jest pro Krista, abychom netoliko v něho věřily, ale také pro něj i trpěly. (Fil. 1,29) Milost, milost, milost stala se nám, že věčný Ženich¹⁰ skrze vyslané k nám družby své pozvati dal nás a zasnoubiti sobě za chot svou.

Ke mně poslán byl věrný přítel Ženichů¹¹ (Jan 3,29), M. Jan Hus, jehož sem já svědectví tím raději přijala, že je krví svou zpečetil. K tobě, německá Jednoto, poslán byl D. Martin Luther, v duchu a v moci Eliášově (Luk. 1,17), a tys dobře učinila, žes nepohrdla svící hořící a svítící, ale radovala se v podaném světle jeho. (Jan 5,35)

A k tobě, Jednoto helvétská, poslán byl Jan Kalvín, aby tebe zasnoubil a oddal jako čistou pannu témuž jednomu muži, Kristu. (2 Kor. 11,2) A tys dobře učinila, že uslyšeš hlas hrdličky, povstalas a připravila se, a fíkoví tvé vypustilo holičky¹² své, a réví tvé rozkvetlé vydalo vůni svou. (Pís. 2,12.13) Radujme se v Hospodinu a plésejme v Bohu Spasiteli svém, kterýž nás oblékl v roucho spasení a pláštěm spravedlnosti přioděl nás jako nevěstu okrašlující se ozdobami svými.

¹ zde ² exekuci, provedení rozsudku ³ zasazující se o slávu ⁴ vedli spor (ve smyslu právním) ⁵ ledaže odstraníš ⁶ neučiníš nápravu ⁷ byli tvými služebníky ⁸ horlivost ve službě Bohu ⁹ Kristu ¹⁰ Kristus ¹¹ Kristův ¹² drobné nezralé plody

(Iz. 61,10) Avšak mám ještě já, od vás nyní odcházející sestra vaše, co mluvití vám, sestry milé, poslechněte mne.

16. Ty, Jednoto německá, bylas mou nejmilejší sestrou, kterouž mi nejprvé,¹ když sem se v samotnosti své ohlédala, ku potěšení vzbudil Pán: a kterouž sem já srdečně milovala, ačkoli tvá ke mně láska pro mou sprostnost² brzo vychládla. Co sem nejmilejšího za klénot od svého Pána sobě odevzdaného měla, toho sem tobě hned od počátku podávati nepominula, tím se s tebou zdělití³ žádostivá jsuc: aniž vinšovati přestávám, abych i umírajíc prospěti tobě mohla, a čehoť nejvíc k tvému dobrému vinšuji, za dědictví tobě odkázati: řádu víc, než ho máš, a kázně spořadanější, a lepšího rozumu⁴ při artikuli o ospravedlnění, bez tak hanebně zlého užívání, jakéž se při synech tvých rozmohlo. Dobře začal ten, jehož tobě za vůdce tvého z mrákot vyvedení dal Pán: ale nedobře dobrou při vedli, kteříž na místo jeho přišli. Jeho práce po všecken téměř života čas byla bořiti Babylon: aniž jinak býti mohlo, nebo nemohlo dílo lidského stavení trpíno býti na tom místě, kdež se počínalo Nejvyššího město ukazovati. (4 Ezdr. 10,54) Ale když k stavení Siona přijítí⁵ se mělo a jeho od práce k odpočinití⁶ povolal Pán, pomocníci majíce stavěti nechali tak, a držíce se toho toliko, co on udělal a pokud udělal, kořist sobě založili⁷ v zbořeninách bydliti. Nebo⁸ aniž teměř co jiného máte, kromě co on z papežstva⁹ nedobořil, a že státi může, soudil: to paláce vaše, v tom triumfujete: co jiní, že ještě vybořeno býti musí, soudili a soudí, ani toho dobořovati, ani o tom slyšeti nechtíce, nercili aby k vystavení krásného řádu celé církve a založení ho na gruntu¹⁰ jednomyslnosti a vzdělání¹¹ mu hradby kázně a vyzdvižení bran a zavěšení k ním vrat a závor a zámků s klíči Kristovými přistoupeno bylo. Nýbrž¹² počavše duchem, konáte tělem jako onino jinak horliví Galatští (3,3), ačkoli naopak. Oni počavše křesťanství své věrou, končiti chtěli skutky Zákona: vy počavše věrou živou, dokonáváte věrou mrtvou, jakáž bez skutků jest.

¹ nejdříve ² prostota ³ podělit ⁴ správnějšího pojetí, výkladu ⁵ přistoupit

⁶ k věčnému odpočinku ⁷ pokládali za zisk, za prospěšné ⁸ neboť ⁹ z řádů římské církve ¹⁰ na základě ¹¹ vybudování ¹² namísto toho

Ó přátelé mojí, já, v kázni Boha silného postavena jsuci,¹ učím vás (Job 27,11) a vinšuji, abyste porozuměli, že známost Krista bez následování Krista a těšení se evangelium² bez ostříhaní³ zákona lásky, na kterýž jde⁴ evangelium, nic není než evangelium zlé užívání⁵ a jistý⁶ (ačkoli prvnímú onomu v papežstvu odporový) svod⁸ a oklamání.⁹

17. Tobě pak, Jednoto helvétská, kterážs mi za milovnici¹⁰ řádu a kázně přidána byla k mému potěšení, což odkázati mám? Umysl k stálosti, nýbrž¹¹ k rozhojňování se ve všem dobrém podlé poručení Kristova, aby spravedlivý ospravedlnil se ještě, a svatý posvětil se ještě (Zje. 22), a zaslíbení jeho, že majícímu bude dáno, aby se rozhojnil. (Mat. 13,12) Jestližeť tedy, sestro milá, i ty jsi z počtu těch, kterýmž darů a milosti Božích nabývati dáno, nechažť přidám i já nětco tobě, mající;¹² vinš¹³ aspoň, aby domnívajíc se míti vzáctného nětco, měla vpravdě;¹⁴ a domněním se svozujíc,¹⁵ nekojila se¹⁶ škořepinami,¹⁷ ale pronikla k jádru. Žádám tedy tobě předně¹⁸ v ostříhání pobožnosti a k ní sloužícího řádu, kázně, jednomyslnosti pilnějšího skutku;¹⁹ aby nebyla barva, ale věc samá. V smyslu²⁰ pak žádám tobě více sprostnosti,²¹ méně hloubání; a šetrnějšího o Bohu a přehlubokých tajemstvích jeho mluvení, než to někteří z synů tvých činili. Skrže což i na roztrhání žalostné sebe a tebe přivedli: zrotivše se proti tobě a vespolek novokřtenci, socinisté, arminiani a jiný mnohotvárný z tebe vyšlý hmyz. Zvláště teď v Anglii, když hrůza moci světa popřestala, jak tvoji nových vždycky věci hledající a na ničem se ustanoviti nemohoucí synové smutné a pohoršlivé církvi Boží z sebe divadlo, tobě pak zlé u národů jméno učinili, po vrchu leží.²² Ó sestro milá, kéž Bůh všechněm synum tvým dá, aby se s Davidem modliti učili: „Sprostnost a upřímnost nechať mne ostříhají.“²³ (Žal. 25,21)

¹ jsouc podrobena trestu ² utěšování, radování se evangeliem ³ zachovávání

⁴ k němuž vede ⁵ chybné užívání evangelia ⁶ nepochybný ⁷ protichůdný ⁸ scestí, uchýlení ⁹ klam, omyl ¹⁰ jakožto milovnice ¹¹ a nadto ¹² tobě, která už máš

¹³ přání ¹⁴ skutečně ¹⁵ dávajíc se svést klamným zdáním ¹⁶ nespokojovala se

¹⁷ skořápkami (nebyla povrchní) ¹⁸ především ¹⁹ bedlivějšího úsilí ²⁰ v smýšlení, v uvažování (o věroučných otázkách) ²¹ více prosté víry ²² je zřejmé ²³ ať mne ochraňují, zůstávají se mnou

18. Všechněm pak spolu jednotám křesťanským odkazují roz-
toužení se po jednomyslnosti a smíření se a spojení v víře a lásce
k jednotě ducha.¹ Ó byt' duch ten, kteréhož mně zpočátku hned
udělil byl Otec duchů,² přejítí mohl na všechny vás! abyšte tak srdeč-
ně toužily, jak sem já toužila po sjednocení v pravdě v křesťanství
se všechněmi vzývajícími jméno Kristovo v pravdě! Ó byt' vám Bůh
dal trefiti na grunty³ věci podstatných, služebných a případných,
jako mně trefiti dal! Abyšte všickni, oč horliti⁴ třeba neb netřeba,
aneb horliti víc neb mén' třeba, rozumějíce, horlení tomu, kteréž jest
bez umění a s sebou ne vzdělání, ale skázu církve nese, vyhýbati:
a zase kde zuřivé⁵ horlivosti třeba, tu zuřivě pro slavu Boží horliti (až
do vynaložení na to životů svých) uměli. Ó byšte se roztoužili všickní
po pravdivé účastnosti milosrdenství Božího, po pravdivé účastnosti
zásluhy Kristovy, po pravdivé účastnosti přesladkých vnitřních darů
Ducha svatého! Kterýchž se skrze pravdivou víru, pravdivou lásku
a pravdivou k Bohu naději dochází: v čemž podstata křesťanství
záleží. Těchto pak zase nabývá se přísluhováním⁶ od Boha zřízených
služebných pomoci: slova, klíčů a svatosti: jejichž moc prokazuje
se nejlépe vnitřní mocí Ducha, když se jích sprostně⁷ a upřímně,
pokorně a důvěrně,⁸ jakožto podaných⁹ od Boha prostředků, bez
vymyšlených lidmi křtaltů a šperků užívá.¹⁰ Ó kež všickni rozumíte,
co to Pán náš řekl: „Království Boží nepřichází pátrně:¹¹ nebo v vás
jest.“ (Luk. 17,20.21) Item:¹² „Jednohoť jest potřebí.“ (Luk. 10,42)
Abyšte na to jedno (totiž na tu dobrou stránku, kterouž byla vyvo-
lila Maria, tiše se u noh Páně posadivši, běhání a těkání zanechavši)
všickni se vynaložíc,¹³ někdy aspoň, již aspoň¹⁴ trefili do toho,¹⁵ čímž
by obveseleno bylo srdce Slitovníka našeho, kterýž se za všechny nás
tak Otcí modlil, aby (pry) všickni jedno byli, jako ty, Otče, ve mně a já
v tobě, aby i oni v nás jedno byli. (Jan 17,21) Abyšte všickni k domu

¹ k jednomu názoru ² Bůh ³ poznat základy ⁴ usilovně se snažit ⁵ přísně

⁶ poskytováním, udílením (prostřednictvím kněží) ⁷ prostě ⁸ s důvěrou

⁹ poskytnutých ¹⁰ bez povrchních ozdob a příkras ¹¹ viditelně, zvnějšku ¹² a také,
dále ¹³ soustředíce se ¹⁴ aspoň nyní ¹⁵ dosáhli toho, shodli se v tom

církve se hlásající¹ byli jeden toliko dům Boží, dobře sám v sobě spořádaný a odevšad spojený! A jedna v jednom domu čeládka Boží pod jednostejným řádem Božím, v svornosti, lásce a pomáhání sobě vespolek stojící, jako jedno tělo, ač z mnohých oudů, avšak po všech kloubích² přísluhování spojené k zrůstu a vzdělání svému v lásce. (Ef. 4,16) Aby jednou aspoň křesťanské církvi a přitom anjelům čas přišel spívat: „Aj, jak dobré jest a utěšené, když bratří v jednomyslnosti přebývají.“ (Ž. 133)

19. Na tebe, národe český a moravský, vlasti milá, zapomenouti také nemohu při svém již dokonalém³ s tebou se loučení. Nýbrž⁴ k tobě se nejpředněji obračejíc, tebe pokládů svých, kteréž mi byl svěřil Pán, nápadníkem⁵ a dědicem nejpřednějším činím: příkladem některých bohatých měšťanů římských i králů jejich pomeznych:⁶ kteříž umírajíce, dědicem věcí svých obec římskou, vládu okršliku zemského ujímající,⁷ kšafty svými nařizovali. Věřimt i já Bohu, že po přejítí víchřic hněvů, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český. A pro tu naději tebe dědicem činím všeho toho, co sem koli po předcích svých byla zdělila a přes těžké a nepadné časy přechovala:⁸ nýbrž⁹ v čemkoli dobrém, skrze práci synů mých a požehnání Boží, rozhojnění sem přijala, to všecko tobě zcela odkazuji a oddávám.¹⁰

Zejména napřed¹¹ milost k pravdě Boží čisté, kterouž nám před jinými národy¹² prvé službou M. Husa našeho ukazovati začal Pán a kterouž on s pomocníkem svým i jinými mnohými věrnými Čechy krví svou spečetil: a od níž Antikrist na onen čas chytrostmi svými na sněmu bazilejském, teď pak mocí válečnou ukrutnou tebe byl odvedl, já pak s syny svými, kteří za světlem jíti chtěli, posavad se přidržeti hleděla. Tvět to jest dědictví, tobě před jinými národy dané, ó vlasti milá! Ujmiž se zase práva svého jako svého, když tobě milosrdenství prokáže a pravdě své průchod navrátí Pán, Slitovník tvůj.

¹ hlásící se ² ve všech prostředkujících součástech ³ konečném ⁴ ba naopak

⁵ uchazečem o dědictví ⁶ sousedních ⁷ ujímající se vlády na světě ⁸ uchovala

⁹ navíc také ¹⁰ odevzdávám ¹¹ především ¹² dříve než jiným národům

Druhé, poručím tobě horlivou žádost¹ k vyrozumívání a vždy plnějším a jasnějším též pravdy Boží, aby znajíc Hospodina, hojněji jej poznávati se snažovala. (Oz. 6,3) A poněvadž Pán náš Písma svatá zpytovati poručil (Jan 5,39), odkazují tobě za dědictví knihu Boží, Bibli svatou, kterouž synové moji z původních jazyků (kterýmiž je Bůh psáti byl poručil) do češtiny s pilností velikou (do patnácti let na té práci strávivše několik učených mužů) uvedli a Pán Bůh tomu tak požehnal, že málo ještě jest národů, kteříž by tak pravdivě, vlastně, jasně² svaté proroky a apoštoly v svém jazyku mluvící slyšeli. Přijmiž to tedy za svůj vlastní klénot, vlasti milá, a užívej toho k slávě Boží a svému v dobrém vzdělání. A ač knihy této Boží exempláře popálili³ nepřátelé, kde které dostati mohli,⁴ že však milosrdenstvím toho Boha, kterýž pořezané a spálené od bezbožného Joakima knihy Jeremiašovy psáti znovu kázal (Jer. 36) a potrháný i popálený od Antiocha tyрана Zákon Boží (1 Mach. 1,59) brzy potom, vzbudiv pobožného Ptolomea, v jazyk řecký uvésti a národům jiným v známost přivésti dal, i tobě kniha tato Boží dochována bude, důvěř se a nepochybuj.

Třetí, poručím^t obzvláště také zvláště k církevnímu řádu a milostně⁵ té kázni, kteráž mezi dítkami Božími byti má a musí, milost: aby se napotom u vás Kristu nejen jako proroku kazatedlnice,⁶ nejen jako knězi a biskupu oltáře, ale také jako králi trůnu a berly k konání soudů nad neposlušnými přálo. Tu co mně byl z milosti své udělil Pán, nekryla sem se⁷ s tím, na světlo to dáno:⁸ užij,⁹ vlasti milá, k svému dobrému i toho, buď tak, jakž u mne bylo, aneb jak nejvzdělavatelněji¹⁰ vyhledáno byti může z Písem svatých a příkladů prvotní apoštolské církve, neboť na staré grunty stavěti, kdykoli se obnovuje chrám Boží, nejbezpečněji. (1 Ezdr. 3,3)

Čtvrté, odevzdávám^t horlivost k sloužení Pánu Bohu a sloužení jemu jedním ramenem,¹¹ po čemž že sem já od svého začátku toužila,

¹ dychtivou touhu ² přesně, výstižně, srozumitelně ³ spálili ⁴ kdekoli se jich mohli zmocnit ⁵ láskyplně, laskavě ⁶ kazatelny ⁷ neskrývala jsem se ⁸ bylo to uveřejněno ⁹ užij ¹⁰ k největšímu užítku ¹¹ společně

paměti předků mých i *Historia od Jana Lascia* o mých věcech sepsaná svědčí. Užiti sic toho sem zuplna nemohla; kromě že sem léta 1575 k společné národu svého podobojích konfesi a léta 1610 k společné konsistoři připuštěna. Ale dejž Bůh pro milosrdenství své (kterýž vinš já buď životem, neb smrtí svou, jak Pán káže, zapečetuji), aby třetí spojení bylo nejdokonalejší, všech ostatků dítek mých se všechněmi jinými ostatky Čechů věrných: aby dřevo Júdovo a dřevo Efraimovo bylo jedním dřevem v ruce Boží, když rozmetané kosti naše zase shromáždí, masem a kuží potáhne a duchem života naplní všemohoucí ten Pán, jemuž nemožného nic není. (Ezech. 37 v celé kap.)

Paté, odevzdávám tobě také a synum tvým snažnost v pulerování,¹ vyčišťování a vzdělávání² milého našeho a milostného³ otcovského jazyka: v čemž synů mých bedlivost známá byla časů předešlých, když od rozumnějších říkáváno, že češtiny lepší není jako mezi Bratřími a v knihách jejich. Ale pilnějiť se na to ještě někteří z mých vydali nyní teď,⁴ z vlasti vypuzeni byvše: aby přiřhobením knih užitečných a nad předešlý způsob vybroušenějším pérem psaných napomohli synům tvým k uvedení tím snáze⁵ všeliké ušlechtilé spanilosti v věcech i v řeči, v moudrosti i výmluvnosti: k šťastnému vynahrazení podešlého teď spuštění,⁶ jakž by jen časy rozvlažení⁷ přivedl⁸ Pán. Cokoli tedy toho se najde, knih starých neb nových, to od synů mých přijmuc, za své vlastní měj, k užítí toho, jak nejlépe věděti budeš.

Šesté, odkazuji tobě mládeže lepší, pilnější, zdárnější cvičení, nežli bývalo. Přehlídla sem já tuto,⁹ svěřujíc se cizím, kteříž mi syny mé povášnili a pokazili: kdyby se líbilo Bohu navrátiti mne k časum zvolnějším, napraviti bych v tom hleděla.¹⁰ Ale sama o sobě naději tratic, tebe prosím, vlasti milá, s osvědčováním,¹¹ aby to napravila. Popracovalit i v té věci¹² někteří z synů mých a zhotovili pro lepší mládeže cvičení metod,¹³ jehož se již chytati začali národové jiní,

¹ tříbení ² zdokonalování ³ krásného ⁴ nyní zde ⁵ k tím snažšímu osvojení

⁶ pustoty, zkázy, ke které teď (zde) došlo ⁷ oblevy, uvolnění ⁸ přivedl ⁹ v této věci jsem se dopustila chyby ¹⁰ snažila bych se v tom učinit nápravu ¹¹ dovolávajíc se svědectví ¹² i s tím si dali práci ¹³ metodu, didaktický model

bez rozdílu i naboženství. Ale tobě to předně náleží, nezanedbávejž dědictví svého, kteréž tobě odvedou,¹ když čas přijde, synové moji.

Summou, všecky své pozostalosti jako popel po svém shoření tobě, vlasti milá, poručím, aby sobě z něho luh² k smývání špin dítek svých připravila; jakž mně v počatcích mých učinil Pán, že z popela Husova mne a dítky mé vzbudil.

20. Ale což více mluvití? Přestati mi přijde³ a rozžehnati se s tebou, vlasti milá. Ale jakž pak? Jakob patriarcha, na smrtné posteli své žehnaje se s syny svými, dával jim požehnání: jako i Mojžíš, odcházeje od lidu svého. Z jejichž ust já vezmuc slova, tobě take, národe český, na rozžehnanou požehnání vyhlašuji od Hospodina Boha tvého: Aby ty předce⁴ byl a zustával ratolestí rostoucí, ratolestí rostoucí podle studnic, ratolestí vycházející nad zed.⁵ Ačkoli hořkostí naplnili tebe a stříleli na tebe, v tajné nenávisti měvše tě, střelci: zustaniž však v síle lučičtě tvé a zsilte se ramena rukou tvých z rukou Mocného Jákovova.⁶ Od silného Boha, jemuž slouživali otcové tvojí, kterýž spomáhá tobě, a od Všemohoucího, kterýž požehná tobě požehnaními propasti ležící hluboko,⁷ požehnaním prsů⁸ a života.⁹ Požehnaní mé silnější při tobě buď nad požehnaní předků mých, až k končinám pahrbků věčných. (1 Mojž. 49,22 etc.)

Živ buď, národe posvěcený Bohu, a neumírej! Muži tvojí ať jsou bez počtu. Požehnejž, ó Hospodine, rytěřování jeho a v práci rukou jeho zalib se tobě. Slomuj¹⁰ ledví¹¹ nepřatel jeho a těch, kteříž ho nenávidí, aby nepovstali. Přijdiž čas tvůj, aby říkali národové: „Blahoslavený jsi, Izraeli, kdo jest podobný tobě? Lide vysvobozený skrze Hospodina, jenž jest pavéza¹² spomožení tvého a meč důstojnosti tvé. Tvoji zajisté nepřátelé padnou a ty po vyvýšenosti jejich šlapati budeš.“ (5 Mojž. 33, v. 6.11 a 29) Tvét jest, ó Hospodine, spasení a nad lidem tvým požehnaní tvé. Selah. (Žalm 3,9)

¹ odevzdají ² luh ³ přichází čas, abych skončila ⁴ dál ⁵ přerůstající zed, rostoucí do výše ⁶ Hospodina ⁷ hlubinných zdrojů vláhy ⁸ míněno plodnosti (jejímž jsou symbolem) ⁹ břicha, přesněji lůna ¹⁰ zlámej ¹¹ bedra, záda ¹² štít

KOMENTÁŘ

Texty obsažené v druhém dílu zahrnují jednak slavná a dobře známá česká kanonická díla (*Truchlivý I a II; Kšaft umírající matky Jednoty bratrské; Řvání hrdličky a Smutný hlas*), dále ale také tři českému čtenářstvu méně známé texty. Dva z nich zastupují mimořádně významnou Komenského činnost homiletickou (*Kázání pohřební nad Pavlem Fabriciem; Kázání o vymítání ďábelství*). Posledním vybraným textem je Komenským samým vysoce ceněné *Napomenutí z Historie bratří českých* polského šlechtice Jana Łasického. Je kladen důraz na prvou polovinu dvacátých let 17. století, na přelom let padesátých a šedesátých.

I/ TRUHLIVÝ I

Názvem *Truchlivý* označil Komenský celkem čtyři texty, dva ze dvacátých let 17. století (*Truchlivý, to jest Smutné a tesklivé člověka křesťanského nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání...; Truchlivého druhý díl, to jest Rány obnovující a jitřící se v člověku tesknosti*), pak se k tématu vrátil tři léta po uzavření vestfálského míru roku 1651, kdy zanikla možnost návratu exulantů do Čech (*Truchlivého třetí díl, v němž se zdržuje Řvání hrdličky v rozsedlinách skálních a skryší příkré dlouho zustávající*), poslední díl vznikl už v amsterdamském azylu, v roce 1660, kdy se situace Jednoty bratrské jevila jako kritická (*Truchlivého díl čtvrtý a ostatní, to jest Smutný hlas zaplášeného hněvem Božím pastýře k rozplášenému hynoucímu stádu*). Budeme se jimi zde zabývat tak, jak byly postupně vydávány.

smrtí.“ Na jiném místě nalezneme stejný příměr k lovení ptáků (čižbě) jako v *Kázání o vymítání ďábelství*: „jako na lepu zvážše“.

Přestože jde „jen“ o edici a překlad, a nikoliv o vlastní dílo Komenského, vydání *Lasického historie* si vysoce cenil: opakovaně se k ní vracel a v některých svých spisech se o ni i metodicky opíral; v *Kšaftu* využil shodný napomínající tón a dvakrát se k ní explicitně (ústý umírající matky) přihlásil,²¹ v *Clamores Eliae* je pro něj dokladem úcty, jakou měla Jednota v Polsku,²² a ze svého vlastního *Napomenutí* (a z díla Adolpha Helta) hodlá vzít argumenty v diskurzu s utrakvisty (husity): „*Husitum co? Ex Adolpho Helt* vyber — *et ex mea postfatione ad Lasitium* [...]“²³ Posledním dokladem je epizoda z cesty do Uher v roce 1650. Tehdy se Komenský zastavil v Púchově u členů Jednoty bratrské, aby jmenoval dvacet kněží. Během šesti dní, které zde strávil, bylo předčítáno z *Lasického historie*, jejíž výtisky neváhal sám přivézt.²⁴

VI/ KŠAFT UMÍRAJÍCÍ MATKY JEDNOTY BRATRSKÉ

Kšaft umírající matky Jednoty bratrské je z Komenského textů jedním z nekanoničtějších. Důvodem je zejména tato věta: „Věřím i já Bohu, že po přejítí vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vlada věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český.“ Toto proroctví, míněné jako povzbuzující apel bratrským exulantům, aby ani v době rozkladu církve neztráceli naději, hrálo obrovskou roli v národním uvědomění celého českého národa, a to bez ohledu na konfesi. Už v éře habsburské monarchie znělo jako nadějně proroctví pro lid toužící po samostatnosti: například Jan Pelíšek, evangelický autor dramatu *Jan Amos Komenský* (1892, to byl rok velkých oslav třisetletého výročí Komenského narození), vložil v závěrečné patetické scéně postavě Komenského

21 „Nebo jste ztratili klíč umění, o kterémž tam Lasicius psal, že otcové váši zvláštní byli mistři k zdržování řádu, kázně, svornosti a milosti vnitřní jedněch k druhým, bez zevnitřního mocí nucení aneb světského ramene pomoci.“ *Kšaft*, zde s. 221. „Čtvrté, odevzdávám horlivost k sloužení Pánu Bohu a sloužení jemu jedním ramenem, po čemž že jsem já od svého začátku toužila, paměti předků mých i Historia od Jana Lasicia o mých věcech sepsaná svědčí.“ *Kšaft*, zde s. 229–230.

22 *Clamores Eliae*, in *DJAK* 23, s. 68.

23 *Clamores Eliae*, in *DJAK* 23, s. 64.

24 *Comenius' självbiografi* — *Comenius about himself*, ed. Milada Blekastad, Uppsala, Föreningen för svensk undervisningshistoria 1976, zde latinsky s. 255 (s. 39 původního vydání), český VSK 8, s. 158.

do úst právě tuto větu jako memento vídeňské vládě. 22. prosince 1918 ve svém prvním projevu použil citát T. G. Masaryk, aby ohlásil, že vznikem Československé republiky bylo Komenského proroctví naplněno. V roce 1939 připomněli proroctví při obsazení Československa nacisty komunisté (zde vskutku konfesionalita roli hrát nemohla). V roce 1968 zněl znovu citát jako slova vzdoru proti okupaci vojsky Varšavské smlouvy v písni *Modlitba pro Martu* zpívané Martou Kubišovou. A v roce 1990 ocitoval tutéž pasáž i Václav Havel v svém prvním novoročním projevu jako připomenutí toho, že Komenského proroctví bylo listopadovými událostmi roku 1989 znovu naplněno.

Tato legendární věta není ovšem jediný důvod slávy *Kšaftu*. Komenskému se podařilo stvořit vynikající příklad nabádavého teologického traktátu, jehož didaxe je ukryta za literární alegorii, využívající síly fiktivní chvíle, kdy se děti a příbuzní shromáždili u smrtelného lůžka své milované matky, aby vyslechli rady a závazky, než se s ní navěky rozloučí. To je pozice, která dává tomuto dílu tak obrovskou sílu a která obhájí patetické věty, v jiných kontextech přemrštěné, zde však platné a takřka gnómické. Sílu sdělení podporuje i fakt, že *Kšaft* vyšel anonymně a mohl být tedy vnímán jako skutečné loučení personalizované Jednoty. Komenský se k autorství přihlásil až v roce 1660 v textu *Smutného hlasu*: „Já před těmito již desíti lety vída zacházení a zcházení naše, a že nás jiní v říši národové, sobě pokoj jednajíc, opustili, a z téhož pokoje s celou vlastí naší vypustivše, v hrdle Antikristu věčnými časy zanechali, psal sem Kšaft umírající matky Jednoty bratrské české, poklady své jiným jednotám a národům rozporoučející.“

Literární kvality *Kšaftu* jsou dány i použitým jazykem, který nezapře rétorické schopnosti Komenského. Jde o jeden z textů, na nichž Antonín Škarka dokazoval baroknost Komenského stylu,²⁵ jmenovitě antitetičnost a neobvyklost metaforických obrazů, dodejme i tezovou nápaditost, s níž dokázal Komenský kolem jednoho motivu (jakoby kazatelského tématu) rozehrát řetěz asociací střídajících historické paralely, teologické příklady a biblické aluze. Text je také dokladem užívání kreativního biblismu: tím označujeme Komenského literární styl, při jehož užití volně přechází od skutečných biblických citací k vlastním formulacím, které jsou vystavěny na slohu jazyka bible Kralické.

25 Viz doslov Antonína Škarky k vydání *Kšaftu* a *Smutného hlasu* v knize *Dvojí poselství k českému národu*, Praha, Vyšehrad 1970, zejm. s. 79–80.

Stejně jako v pozdějším *Smutném hlase*, i zde je jedním z dominantních obrazů zánik a zrod: končí jedna éra, ale začíná nová: „Pomíjejí a proměnu berou království některá a v nich národové, jazykové, práva, náboženství; proto bez pochyby, že nastává jiný věk.“ *Kšaft* vznikl sice až dva roky po uzavření vestfálského míru, ovšem ještě stále jako reakce na tento fatální akt: zřejmě přímým důvodem byl totiž podpis ratifikačních smluv podepsaných 9. února 1650. Rámec textu je stejný jako v *Napomenutí* z roku 1649; i zde je hlavním motivem předávání odkazu předků. Zatímco v *Napomenutí* to ale Komenský učinil faktickým předložením argumentů Ľasického historie, aby ukázal, jak propastný rozdíl existuje mezi vírou starých a současných bratří, nyní si v afektované autostylizaci volá umírající Jednota své věřící a víru předků jim pateticky odkazuje. Zmíněná vazba není jen subjektivně interpretační: Ľasicki byl totiž pro *Kšaft* reálným předobrazem, dvakrát se k němu Komenský ústy umírající matky přihlašuje.

Děti shromážděné kolem umírající matky jsou metaforicky pojaté cirkve a národnosti, spojené s exilovou existencí jak historicky, tak aktuálně. Samozřejmě v první řadě jsou to samotní členové rozpadající se Jednoty. Těm českým věrným odkazuje umírající matka nebeský Jeruzalém, těm rozprchlým „pláč, [...] pokání a nápravu“ a „návrat na první opuštěnou lásku“ (jde jednak o odkaz na Zj 2,4, ale také na zmíněné vydání Ľasického historie); polské Jednotě děkuje za přijetí exulantů („dítěk mých“), ale vyzývá, ať se tomuto odkazu nezpronevěří a nezačne být vůči nim jen „nájemcem“. Ale i polské Jednotě vyčítá odklon od kázně a víry předků, jak o tom psal jejich polský historik Ľasicki. Pak oslovuje římskokatolickou církev, jež byla dlouho dobrou matkou, ale stala se macechou a „zubřící“, sající krev svých dětí. Komenský ústy umírající matky neváhá varovat, že pokud nedojde k nápravě, bude vojensky přemožena („odkazují králům země, [...] aby tě [...] jako nečistou nevěstku spálili ohněm“). Německé Jednotě, tedy luteránům, připomíná slavnou reformační minulost, jež byla zahájena už v Čechách vystoupením Jana Husa, v Německu pak pokračovala Martinem Lutherem; Jednotě helvétské, tedy kalvinistům, byl jako reformátor poslán Jean Calvin. Ale obě se jejich odkazu zpronevěřily v kázni, v dogmatických otázkách, odmítnutím nutnosti dobrých skutků ke spáse (mimořádně, Komenský řeší opět táž témata, jež otevřel v *Napomenutí*). Kalvinistům vytýká na jedné straně okázalost, na druhé složitost a přílišnou sofistickou vyznání, která vede ke štěpení jednoty (zmiňuje sekty a hereze, které vymezením vůči kalvinistům vznikly: socianiány, novokřtěnce, arminiány „a jiný hmyz“). Závěr této pasáže vyznívá

ekumenicky: Komenský volá po jednotě všech církví, přitom českou Jednotu dává ostatním za příklad.

V devatenáctém paragrafu (či odstavci) se pak obrací na český a moravský národ; zde nacházíme onu památnou prorockou větu, která se stala ikonickým mementem mnoha generací. Odkaz těmto národům je ovšem založen na reformačním akcentu: Komenský zdůrazňuje, že jde o národ Jana Husa, připomíná, že Jednota bratrská dala česky mluvícím věřícím knihu Boží, bibli Kralickou, takže „málo ještě jest národů, kteříž by tak pravdivě, vlastně, jasně svaté proroky a apoštoly v svém jazyku mluvící slyšeli“. Podobně apelativní je i výzva k třibení a zdokonalování češtiny — úkol v exilu mimořádně obtížný, a konstatuje-li Komenský, že bylo v poslední době kdeco učiněno „přihotovením knih užitečných“, má na mysli jistě i svůj podíl, který ale taktně zamlčuje. Celý *Kšaft* zakončuje žehnání po vzoru biblickém s odkazem na smrt patriarchy Jákoba a Mojžíše.

Antonín Škarka se domníval, že právní kompozice *Kšaftu* je postavena především na dvou pramenech: na christologické alegorické interpretaci slíbení církve podle Ef 5,22²⁶ a na pseudepigrafu *Závět dvanácti patriarchů*,²⁷ textu kolujícím i v českém prostředí od druhé poloviny 14. století pod názvem *Poručenství dvanácti patriarch.*²⁸ Shody s žánrem předávání závěti jsou očividné, nicméně porovnání mnohomluvného pseudepigrafu s jednoduše koncipovanou strukturou Komenského díla, opírající se o základní motiv svolání synů u úmrtního lůžka, vyvolává pochyby o míře ovlivnění. Mimochodem, Komenský jako kněz a duchovní musel být u umírajících často,²⁹ znal postup svolání dětí i uzuální postup při sdělování odkazu.

V dosavadních interpretacích se pomýjely jiné, významnější aluze biblické, které ovšem spíše odpovídají Komenského myšlení. *Kšaft* je totiž rozpo-

26 Tak v předmluvě k VSK 7, s. 47.

27 K židovskému pseudepigrafu viz *Knihy tajemství a moudrosti I*, ed. Zdeněk Soušek, Praha, Vyšehrad 2013, s. 202–289.

28 Vydáno in *Próza českého středověku*, eds. Milada Nedvědová, Jaroslav Kolár, Praha, Odeon 1983, s. 351–405.

29 Důkazem je např. *Pohřební kázání nad Esterou Sadovskou*, kde je rukou Komenského (to on byl jistě jeden ze tří zmíněných služebníků církve) mj. psáno: „Před hodinou třetí z poledne, u přítomnosti vzácných osob a služebníků církve tří, zpívána jest jí písnička V svědomí svém rozvlažení, kterouž, rty své připojujíc, vyzpívati pomáhala.“ Viz Adolf Patera: Jana Amose Komenského řeč při pohřbu paní Estery Sadovské a poslední pořízení této šlechtičny, ČČM 1891, č. 3, s. 437.

znatelně postaven na kompozici vycházející jednak z obrazu hříšné matky z proroka Ozeáše 2,2,³⁰ jednak z pasáže ze Čtvrté knihy Ezdrášovy 2,2–7, popisující loučení vdovy se svými hřešícími syny a posílající je hledat Hospodinovo milosrdenství. Tomu odpovídá úvodní paralela matky, která poznává svou hříšnost, ta je jistě aluzí ozeášovskou. Druhou paralelu, ezdrášovskou, ukazuje jak znovu přítomné citování problematické Čtvrté knihy Ezdrášovy po mnoha letech, tak i shodná koncepce: v obou textech totiž matka svolává své syny a hodnotí jejich chování, podle něhož jim předává odkaz (navíc první kompozičně zásadní biblický odkaz, který zahajuje stylizační rámec, je Komenským použitý citát 4Ezd 2,2³¹). Tento motiv je pak rozšířen o další biblické aluze. Komenským vytvořil místy poněkud nejednotný obraz matky, sestávající z několika biblických zdrojů: matku hříšnou, která je zapuzena a vyhnána (podle vzoru Ozeáše), a matku plísnící své syny a posílající je hledat Boží milosrdenství (podle Ezdráše). Obraz, který tak vzniká, je silně defetistický: podle Komenského byla matka pro svou hříšnost vyhnána, nyní svolává své neméně hříšné syny. A třeba dodat, že i matka matky byla hříšná (katolická církev je totiž v textu zmíněnou matkou, která se stala macechou). A zvláštní pozornost zasluhuje citace Ž 104,30 vyjadřující fatalitu chvíle: „Pomíjejí i církve a jednoty; proto nepochybně, že obnoviti chce Bůh tvář země své.“ Je to místo, které odkazuje na poznání konce Jednoty — Komenským začíná přijímat fakt, že její roli převezme nějaká jiná vyvolená církev. Tomuto tématu se věnují další Komenského texty z padesátých a šedesátých let. Jednota v padesátých letech nezanikla, ale v šedesátých se její konec zdál už neodvratný.

VII/ ŘVÁNÍ HRDLIČKY (TRUČHLIVÝ III)

Tručhlivý III (*Řvání hrdličky*, 1651) je ze všech dílů cyklu *Tručhlivý* nejkratší a vlastně je i z celého cyklu nejodlišnější. Pro moderního čtenáře podivný název (řvoucí hrdlička je sama o sobě kontradikce) nemá oporu v Bibli. Připomenout se může sice verš Písně písní 2,14: „Holubičko má v rozsedlinách skalních,

-
- 30 „Odpor veďte proti matce vaší, dokažte, že ona není manželka má, a že já nejsem muž její, leč odvaruje smilství svých od tváři své, a cizoložství svých z prostředí prsí svých.“
- 31 „Aj synové moji, vychovala sem vás s veselím, ale tratím vás s kvilením a zármutkem: nebo ste hřešili před Pánem Bohem vaším, a co zlého jest před ním, činili jste. Nyní pak co mám učiniti vám? Já vdova jsem, a opuštěná. Jděte, synové, a žádejte ode Pána milosrdenství.“ Viz zde s. 216.

EDIČNÍ POZNÁMKA

Dvoudílný výběr z Komenského duchovních traktátů z let 1623 až 1660 obsahuje celkem deset textů, z nichž sedm bývalo tradičně nazýváno „útěšné“ či „konsolační“. Snažíme se těmto termínům vyhýbat a raději označovat tyto spisy jako „parennetické“, tedy povzbuzující, nabádatvé. Každý z vydávaných spisů obsahuje sice na jedné straně žehráni na situaci, nahlíženou jako trest Boží, na druhou však vždy i výzvu k návratu k Bohu, kázeňské konverzi, odevzdání se do vůle Boží apod., jde tedy o díla, požadující nějakou aktivní činnost, jak duchovní, tak praktickou. Proto považujeme zvolený termín za adekvátnější.

V prvním dílu se dostávají čtenářům dva nejvýznamnější spisy Komenského poprvé ve své původní podobě, totiž tak, jak vypadaly ve dvacátých letech 17. století. Celosvětově známý *Labyrint světa a Ráj srdce* zde vůbec poprvé není vydán ve své dobře známé amsterdamské podobě, takzvané ve vydání „poslední ruky“, ale v podobě rukopisu, jak vznikl na konci roku 1623 pod názvem *Labyrint světa a Lusthauz srdce* v Brandýse nad Orlicí. Přítomné vydání je tak významnou připomínkou skutečné podoby původního *Labyrintu* před čtyřmi sty lety. A podobně jsme se rozhodli vydat i filozoficko-teologický spis *Centrum securitatis* podle vratislavského rukopisu v podobě, jakou nejspíš měl v polovině dvacátých let 17. století. Oba spisy vyšly tiskem poprvé až v Polsku na začátku třicátých let 17. století: *Labyrint světa a Lusthauz srdce* (ještě stále pod tímto názvem) v roce 1631, zřejmě ve velkopolském Lešně nebo saské Pirně, *Centrum securitatis* v roce 1633 v Lešně.

Ve druhém dílu uvádíme texty z širokého časového rozmezí dvacátých až šedesátých let 17. století: jsou to spisy *Truchlivý I a II* (před pol. 20. let

17. století); *Kázání pohřební nad Pavlem Fabriciem* (1649); *Kázání o vymítání ďábelství* (1649); *Napomenutí z Historie bratří českých* polského šlechtice Jana Łasického (1649); *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* (1650); *Řvání hrdličky* (třetí díl *Truchlivého*, 1651) a *Smutný hlas* (čtvrtý díl *Truchlivého*, 1660). Cyklus *Truchlivý* tedy nově řadíme chronologicky: v posledním společném vydání ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského 3* byly všechny díly cyklu zařazeny k sobě. Tím pádem ale zanikl zvláštní apelativní charakter spisů padesátých a šedesátých let a jejich návaznost na další texty této doby, zejména na *Napomenutí z Historie bratří českých* Jana Łasického z roku 1649 a na *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* z roku 1650. Tato návaznost je ale důležitá: jednak kvůli shodnému myšlenkovému charakteru spisů ze stejného období, jednak kvůli explicitním referencím na oba zmíněné spisy, které jsou také součástí přítomného vydání, a čtenář si tak snadno může zde uvedená tvrzení ověřit. Sama logika časově blízkých textů ukazuje oprávněnost takového postupu.

Je třeba upozornit, že zmíněné české spisy jsou považovány z velké části za kanonickou skupinu Komenského děl. Antonín Škarka vyjmenoval Komenského texty, jež by stačily na to, aby se nesmazatelně zapsal do dějin české literatury: je to z našeho výběru *Truchlivý I a II*, *Labyrint světa a Ráj srdce*, *Centrum securitatis*, *Kšaft* a *Smutný hlas*.¹ I naše vydání se tak podílí na redefinici této řady. Snažíme se ji zasadit do času vzniku, ukázat na nich proměnu vnímání měnící se duchovní situace i strategie persvaze vůči bratrským věřícím. I takto lze vnímat náš výběr a zvolený způsob řazení spisů: čeští bratři v exilu byli jejich přímou cílovou skupinou.

Styl textů kolísá podle politické a náboženské situace: od zoufalé snahy vysvětlit si válečné běsnění přes smíření se s faktem nemožnosti návratu do vlasti a s postupnou asimilací českých bratří v cizině až po akceptaci zániku Jednoty bratrské. Schází zde protipól: nadšení počátku třicátých let, kdy se zdálo, že návrat do Čech je vysoce pravděpodobný, a Komenský tvořil rychle jeden text za druhým: měly pomoci s novou organizací církevního a školního života, ale nakonec zůstaly jenom v rukopisech. Na druhou stranu linka vydávaných parenetických textů má zřetelnou koherenci, výstižně představující trýznivý vývoj situace církve, podle Komenského názoru Bohem opuštěné.

1 Antonín Škarka: J. A. Komenský v souvislostech české národní literatury, *Česká literatura* 1958, č. 3, s. 310.

Jako podklady jsme vesměs používali digitalizáty, uvedené v katalogích a databázích Národní knihovny ČR (jmenovitě jde katalogy STT — Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800 a KPS — Knihopis — soupis českojazyčných tisků do roku 1800; jako podklad edice *Labyrintu* jsme použili digitalizát rukopisu zveřejněný v databázi Manuscriptorium). Dále upozorňujeme už jen na případy, kdy digitální předlohu vlastní Oddělení pro kmenologii a intelektuální dějiny raného novověku FLÚ AV ČR.

V edici *Labyrintu světa a Lusthauzu srdce* vycházíme ze znění tzv. vratislavského rukopisu, uloženého v Národní knihovně Praha pod signaturou XVII E 75. Rukopis byl věnován Karlu staršímu ze Žerotína a spolu s ním se dostal do exilu ve Vratislavi, kde byl jako celá žerotínská knihovna ve správě Jednoty bratrské. V roce 1641 rukopis putoval do knihovny při vratislavském kostelu sv. Maří Magdaleny, odtud roku 1810 do nově vznikající Městské knihovny, později se ocitl v městském archivu a posléze ve vratislavské knihovně univerzitní. Roku 1957 byl vyměněn za rukopis Koperníkova pojednání *De revolutionibus orbium coelestium*. Rukopis je prací opisovače, ale obsahuje několik oprav a doplňků provedených vlastnoručně Komenským. Jemu je také přisuzován obrázek města na straně 9 (ovšem bez dokladů). Písmo je dobře čitelné, ale místy je rukopis poškozen: na stranách 19–20 je vypadlý papír, na stranách 65–66 je utržený roh, na stranách 87–90, 99–108, 111–113 je papír více či méně poškozen vlhkostí; v některých případech jsme proto museli korigovat čtení podle tištěných verzí; vzhledem k tomu, že nejpoškozenější části jsou v pasáži *Lusthauzu/Ráje*, kde je v textologických verzích minimum změn, není nebezpečí odchylky od znění rukopisu velké. Stránky jsou paginované, jinak ale rukopis proznačený není, neobsahuje ani kustody. K vyznačení nadpisů je použito podtržení červeným inkoustem.

Text rukopisu jsme srovnali s oběma tištěnými verzemi. Podkladem pro komparaci s vydáním z roku 1631 byl exemplář Moravské zemské knihovny v Brně, sign. Ks-0023.625 (Knihopis 4233). Tento tisk byl publikován bez místa vydání, usuzuje se buď pravděpodobněji na Lešno, případně i na Pirnu. Text byl vydán se zásadními změnami, zejména do něj byly zařazeny nové kapitoly XXIX–XXXVI obsahující scény uvnitř hradu Moudrosti/Marnosti, vystoupení Šalamouna a zničení jeho družiny. Ke srovnání s amsterdamským vydáním (to bylo vydáno už jako *Labyrint světa a Ráj srdce* a vytištěno zřejmě v tiskárně Jana Paskovského) z roku 1663 jsme použili exemplář Knihovny Národního muzea Praha, sign. 50 G 19 (Knihopis 4234). Do tohoto vydání byla doplněna zejména pasáž obsahující scénu na moři a ztroskotání lodi. Všechny

změny vůči oběma tiskům najde čtenář zachycené v různocetění. Pro ediční práci byl využit i text publikovaný ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského* 3, s. 265–412, který edičně připravil Jaroslav Kolár.

Nejvýraznější jazykový rozdíl je v amsterdamském vydání; zdá se, že bylo koncipováno už pro odlišného čtenáře. Je zejména významně počestěno: kromě názvu, v němž byl „Lusthauz“ nahrazen „Rájem“, jsou všechny původně latinské marginálie přeloženy do češtiny. Jazykovým rozdílem ve třech textologických verzích *Labyrintu* se věnoval důkladně Josef Hubáček, na jehož studii odkazujeme.² Většina změn je vysvětlitelná aktualizací textu, volbou méně příznakových nebo adekvátnějších a vhodnějších výrazů a rytmizováním. Zatímco na některých místech lze zaregistrovat zbavování se dialekticky příznakových obrátů (*ošťadáti rkp.*] *ostýchati* L, A; *škaredý rkp.*] *mrzutý* L, A), místy lze hodnotit úpravy také jako snad motivované možnými nářečními prvky (*chtíti*] *chtítí*; *nahlídnouc, prchali pryč*] *nahlédnouc, coufali*; *shrnujíc*] *shrňujíc*; *otevřeli*] *odevřeli*; *jen*] *toliko*; *hledíce*] *vzhledajíce*; *dvěrka byla*] *dvěrka byla* L; *dvěrka byly* A), nebo jsou jinak jazykově příznakové (například odstraňování náslovného *v-*: *vozher*] *ozher*; *vzníti*] *zníti*). Typická je změna šířky samohlásek *-i-* na *-é-* (*prohlídal*] *prohlédal*; *přelívají*] *přelévají*; *zalívali*] *zaléváli*). V rovině syntaktické lze ovšem v amsterdamském vydání nalézt i stopu archaizace, a to zejména díky početnějšímu uplatnění přechodníkových konstrukcí, umisťování přísudkového slovesa na konec věty (zřetelná vazba k dobové latinské syntaxi) a amplifikačním změnám (užívání synonym). Další drobné diference jsou v grafickém členění textu, zejména v číslování (v amsterdamském tisku jsou odstavce číslovány).

Také text spisu *Centrum securitatis* jsme vydali podle znění nejstaršího známého rukopisu uloženého v Univerzitní knihovně ve Vratislavi (Biblioteka Uniwersytecka) pod signaturou M. 1356 (použili jsme fotokopii uloženou v Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku FLÚ AV ČR). Rukopis je považován za opis původní Komenského verze, jeho zásahy zde ale nejsou. Na straně 6 obsahuje symbolicky pojatý obrázek stromu, představující Bohem stvořený svět (vesmír), a na straně 8 obrázek kola s loukotěmi. Rukopis je psán dobře čitelným písmem, papír není nikde poškozen. Znění jsme srovnali s oběma tištěnými verzemi, rozdílů je mnoho, ale jsou vesměs na úrovni slovosledu, jen několik má i sémantický význam,

2 Josef Hubáček: Nad trojím zněním Komenského *Labyrintu*, *Listy filologické* 1986, č. 1, s. 18–23.

z nich nejvýznamnější je diference slov „samost“ a „jinost“ v rukopise oproti výrazům „samosvojnost“ a „jinudost“ v tiscích. Pozoruhodné diference jsou v uvádění biblických citací: poměrně velká část je ve vratislavském rukopise uvedena správně, zatímco v lešenském tisku s chybou, která byla převzata i do amsterdamského vydání. První tištěné vydání bylo vydáno v Lešně roku 1633 (bez místa tisku i bez uvedeného tiskaře), pracovali jsme s exemplářem Národní knihovny ČR, sign. 54 F 001112 (Knihopis 4209). Podruhé bylo Centrum vydáno v Amsterdamu roku 1663 (v tiskárně Jana Paskovského), použili jsme exemplář Národní knihovny ČR, sign. 54 G 229 (Knihopis 4210). Přihlédli jsme k vydání ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského 3*, s. 473–564, který edičně připravili Martin Steiner a Květa Neradová.

Rukopis neobsahuje dodatek *Renuntiatio mundi*, ale protože tento krátký text bývá považován za nedílnou součást *Centra* doplněnou už v druhé polovině dvacátých let, připojujeme i tento text k naší edici. Vycházíme ze znění, jak bylo uvedeno v amsterdamském tisku.

Text prvních dvou dílů cyklu *Truchlivý* vydáváme podle digitalizované verze tisku, uloženého ve Strahovské knihovně pod signaturou DR IV 24 (Knihopis 4257). Jde o tisk z poloviny dvacátých let, o němž se spekuluje, že byl ilegálně vytištěn v Praze v tiskárně Judity Bylinové (tak usoudil strahovský knihovník Cyril Straka³). Existují ale i názory, podle nichž byl vytištěn jako patisk v Pirně (názor Josefa Volfa⁴), vytištění v tiskárně J. Bylinové nově zpochybňuje i Petr Voit.⁵ Kromě *Truchlivého* obsahuje ještě Komenského spisy *Pres Boží*, *Nedobytedlný hrad* a spis *Antidotum apostasiae* (hypoteticky také Komenského dílo). Kromě toho se zachovalo několik dalších opisů: časově i obsahově nejbližší znění strahovského tisku je opis uložený v Knihovně Národního muzea v Praze, který by podle Bohumíla Ryby mohl pocházet z Komenského okruhu (Knihovna Národního muzea v Praze, sign. III H 72). Oproti naší tiskové předloze nevykazuje výraznější změny. Naproti tomu další četné opisy, které jsou mladší (asi z let 1645–1700), už obsahují četné změny i na úrovni odstavců, biblických odkazů, sémantiky i stylistiky. Protože vycházíme ze strahovského exempláře jako zřejmě nejstarší zachované verze,

3 Cyril A. Straka: Prvé vydání Komenského spisů „Truchlivý“ a „Nedobytedlný hrad“ v knihovně strahovské, *Časopis Českého muzea* 1914, č. 1, s. 10–18.

4 Josef Volf: Z počátků akademické čili jezuitské knihtiskárny v Praze, *Vitrinka* 1932, s. 97–102 a 147–151.

5 Petr Voit: *Encyklopedie knihy*, Praha, Libri 2006, heslo Bylina, Štěpán, s. 146.

pro naše vydání rozdílů oproti opisům neevvidujeme.⁶ Přihlédli jsme k vydání ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského* 3, s. 17–66 a 67–102, který edičně připravila Věra Petráčková.

Edici *Kázání pohřebního nad ctihodným mužem knězem Pavlem Fabriciem* jsme připravili podle digitalizovaného exempláře Biblioteki Kórnické PAN v polském Kórniku, sign. 11331 (Knihopis 4229). Tento zřejmě unikátní výtisk se podařilo nalézt v roce 1934 Antonínu Škarkovi, který nálezu věnoval monografii⁷ obsahující popis nálezu, rozbor díla i jeho kontexty. Jako součást této monografie připravil i doposud jedinou edici, ta nám posloužila k edičním konzultacím; kritická edice je plánována do šestého svazku *Díla Jana Amose Komenského*.

Edici *Kázání o vymítání dábelství* jsme připravili podle digitalizovaného exempláře Biblioteki Kórnické PAN, sign. 1341, a srovnali jej s exemplářem původně bratislavské Lyceálnej knižnice, sign. V. Theol. 3881, dnes ve správě ÚK SAV, sign. SAV-3881 (Knihopis 4230). Text byl v nové době vydán jen v souboru Ludvíka Bohumila Kašpara *Jana Amosa Komenského Sebraná díla kazatelská*, s. 332–336. Kritické vydání je plánováno jako součást souboru Komenského homiletiky ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského* 6.

Komenského rámcové části, připojené ke Komenského českému překladu *Historie bratří českých* Jana Łasického z roku 1649 (Knihopis 4683) pod autorským názvem *K navrácení se na první opuštěnou lásku [...] napomenutí*, vydáváme podle digitalizované verze Moravského zemského archivu Brno, G 21 — Staré tisky, II, sign. 1, adl. 1, srovnání jsme provedli podle exempláře Knihovny Národního muzea Praha, sign. 50 G 1. Text nese stopy rychlé práce, na řadě míst je nezřetelně otištěn. Kvantita tisku je značně rozkolísaná, v některých pasážích navíc zřetelně ovlivněna zřejmě sazečem z polského jazykového prostředí a nedůslednou korekturou tisku. To se projevilo ve značně nestandardní kvantitě vokálů; tyto pasáže upravujeme na obvyklou dobovou podobu, ověřitelnou v textech Komenského; týká se to především tvarů *ná, nád, á, svicném* atd. Všechny tyto úpravy jsou zachyceny v různocnění. Vydáváme zde jak předmluvu, tak doslov (nazvaný *Napomenutí*), ale kvůli historickým kontextům, vysvětlujícím okolnosti vzniku historie a představujícím postavu Jana Łasického, jsme přesunuli celkem čtyři odstavce z hlavního

6 Bližší popis jednotlivých opisů viz *DJAK* 3, s. 132–134.

7 Antonín Škarka: *Nový komeniologický nález: Kázání pohřební nad Pavlem Fabriciem z r. 1649*, Praha, Královská česká společnost nauk 1938.

textu do různocnění. Je pozoruhodné, že i po Komenského smrti byla vnímána jako zásadní tato mravně didaktická koncepce: sama bratrská historie bývá totiž zcela vypuštěna, naproti tomu Komenského předmluva a *Napomenutí* se stávají samostatným celkem. Tak kolem roku 1700 vznikl rukopisný přepis Komenského závěru *Z knihy pana Lasitia šlechtice, kterou dvojicetihodný a velebný muž, kněz Jan Amos Comensky z latinského jazyku do češtiny vyložil, naposledku též knihy Napomenutí*. Německý překlad J. A. Comenii *Erste Liebe, Das ist, in Gottes Nahmen gethane Vermahnung an die, von der sogenannten Bruderlichen Einigkeit* (Frankfurt und Leipzig 1743) obsahuje také jen Komenského úvod a závěr. Podobně české berlínské vydání, které vyšlo roku 1748 pod názvem *J. A. Komenského srdečné napomenutí na první opuštěnou lásku Jednoty bratrské, někdy rozptýleným jejich ostatkům z Čech a z Moravy jménem Božím učiněné* obsahuje jen Komenského rámcové části, spojené v jeden celek. Teprve hallské vydání z roku 1765, které vyšlo v tiskárně Jiříka Urbana pod názvem *Urozeného pana Jana Lasitského, šlechtice aneb zemana polského Historie o původu a činech bratří českých kniha osmá* obsahuje kompletní vydání včetně Lasického *Historie*. I naše vydání tak vlastně textologicky opakuje zájem vydavatelů o *Napomenutí* po Komenského smrti. Při práci jsme použili i vydání ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského 9/II*, s. 156–164 a 264–287, které edičně připravili Věra Petráčková a Tomáš Havelka.

Kšaft umírající matky Jednoty bratrské byl vydán v roce 1650 bez místa tisku, tiskaře i autora, zřejmě v Lešně v bratrské tiskárně Daniela Vettera. Text se masivně šířil formou opisů mezi českými bratry: v 18. století už ale nebyla známa existence původního tištěného vydání, na základě jednoho z mnohých opisů byl text v roce 1757 v Berlíně znovu vydán. I v 19. století byl *Kšaft* opakovaně vydáván (až třicetkrát!) podle tohoto druhého vydání. Teprve v roce 1967 našel Miloslav Kaňák v soukromé sbírce konvolut s původním vydáním *Kšaftu* z roku 1650. Text vydáváme podle digitalizované kopie tisku z roku 1650 fondu Národní knihovny, sign. 54 S 543 (Knihopis 4231), která je uložena v archivu Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny FLÚ AV ČR. Přihlédli jsme k vydání ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského 3*, s. 591–614, který edičně připravil Emil Pražák.

Řvání hrdličky vydáváme podle tisku Muzea Komenského v Přerově, sign. StK 96, tento text jsme revidovali podle konvolutu bratislavské Lyceální knihovny, sign. V. Theol. 3881, dnes ve správě ÚK SAV, sign. SAV-3881 (Knihopis 4257; použili jsme fotokopii tohoto tisku, která je v majetku archivu Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny FLÚ AV ČR). Přihlédli jsme

k vydání ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského* 3, s. 103–114, který edičně připravila Naděžda Lupinková.

Smutný hlas byl vydán v roce 1660 v Amsterdamu bez uvedení tiskaře, zřejmě jím byl Jan Paskovský. Text vydáváme podle defektního exempláře Husova domu, sign. I T 54; použili jsme fotokopii tohoto tisku, která je v majetku archivu Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny FLÚ AV ČR. Tento exemplář ale na straně 24 končí, poslední dva listy jsou proto doplněny podle tisku vydaného v Berlíně roku 1757 (Knihopis 4232). Přihlédli jsme k vydání ve svazku *Dílo Jana Amose Komenského* 3, s. 115–130, který edičně připravila Naděžda Lupinková.

Diferenční slovníček byl sestaven z několika zdrojů: u již vydaných textů je revidovaná verzí tamějších příslušných komentářových hesel. Za souhlas s jejich použitím děkuji autorům, které jmenuji v závěru ediční poznámky. Hesla jsou ovšem výrazně doplněna a revidována s využitím pomůcek zveřejněných Ústavem pro jazyk český AV ČR, a to modulu *Slovníky staré češtiny* webového portálu *Vokabulář webový*,⁸ webového portálu *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*⁹ a internetové verze *Příručního slovníku jazyka českého (1935–1957)*.¹⁰

Text byl transkribován podle těchto zásad: záměna grafického úzu novočeského textu za moderní grafický systém byla provedena podle standardních principů: v kontextu Komenského tvorby je třeba zmínit interní pravidla pro vydávání *Díla Jana Amose Komenského* připravená Antonínem Škarkou a Stanislavem Králíkem (dostupná v Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku FLÚ AV ČR), podle kterých vzniká edice *Dílo Jana Amose Komenského*. Ty jsme revidovali podle principů uplatňovaných v novějších edičních zásadách¹¹ a v posledních vydaných edicích.¹² I vzhledem k tomu, že první díl je založen na rukopisech, které zachovávají řadu jazykovědně zajímavých míst včetně dobře značené kvantity, jsme se rozhodli užívat diplomatictější řešení a řadu dobově specifických jevů ponecháváme někdy

8 Modul je dostupný na adrese: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

9 Je po registraci dostupný na adrese: <https://madla.ujc.cas.cz/>

10 <https://psjc.ujc.cas.cz>

11 Srov. zejm. Josef Vintr: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby, Listy filologické* 1998, č. 3–4, s. 341–346.

12 Konzultovali jsme zejména s edicemi série České knihovny: *Bůh mně ústa má otevřít může*, ed. Miloš Sládek, Praha–Brno 2019; *Fridrich Bridel: Hymny, písně, legendy*, ed. Jan Linka, Praha–Brno 2020, ale i s dalšími novějšími edicemi.

v míře, která je vyšší, než je obvyklé. V zachycení edičních změn uvádíme při emendacích vpravo podobu transliterovanou, při porovnání textologických verzí kvůli srovnatelnosti transkribovaně.

Dbáme zejména na dodržování hláskových zvláštností: ty necháváme v původní podobě; respektujeme i Komenského sklon k exkluzivnímu uměleckému vyjadřování využívajícímu jazyk bible Kralické. Ten vede mnohdy k volbě neobvyklých slov a syntaktických odchylek, jejichž ediční úpravy by omezovaly tendence melodičnosti vět a specifického charakteru Komenského děl. Proto, pokud je to možné, dodržujeme řadu jevů, jak jsou uvedeny v pramenech: zejména kvantitu, podobu souhláskových skupin, nstandardních pádových tvarů atd.; pokud se odchylujeme, změny uvádíme níže. Mlčky opravujeme zjevné tiskové chyby.

Distribuce tvarů pomocného slovesa *jsem/sem* byla ponechána v původní podobě (registrujeme zřetelnou tendenci k rozlišování užití plnovýznamového existenciálního slovesa *jsem* a naopak pomocného tvaru *sem* doplňovaného k přičestím; domníváme se, že sledování této tendence i výjimek je pro jazykovědce přínosné). Zachováváme distribuci *ježto/ješto*. Psaní slov cizího původu s hláskou *g* (např. *registřík*, *generální*) upravujeme na *-j-* v pozici před samohláskami *-i-*, *-e-* (*evangelium* > *evanjelium*, výjimku činíme u slov jako *Egypt*, *regiment*, *gesto* apod., kde by užití *-j-* bylo rušivé), na *-g-* pak před samohláskami *-y-*, *-ů-* (*Augustýn*, *regule*). Jako *-j-* transkribujeme grafém *-g-* také před souhláskami (*regstra* > *rejstra*). Předpony *s-*, *z-* před párovými souhláskami ponecháváme podle originálu. Také tvary s předponami *vz-/z-* (*zpoura*, *zhůru*) ponecháváme podle originálu. Respektujeme signalizaci latiny (antikva v tiscích, vyznačovací písmo v rukopisech) a místa vydáváme v kurzívě, respektujeme způsob psaní přejatých slov i proprií; slova cizí tiskneme antikvou: „Lasitský“, „Lasicius“, ale *Lasitius*; pokud však způsob počestění reflektuje grafika (tisk novogotikou), pak je způsob psaní adekvátně upraven: *Conseniory* > *konseniory*. V případech, kdy je koncovka slova počestěna, ale kořen zůstává v podobě původního jazyka (*Sleidana*), upravujeme jednotně na grafickou podobu podle jazyka kořene (*Sleidana*). Upravujeme psaní původně latinských písařských ligatur *aemulací* > *emulací*. Pokud je *-q-* v českém kontextu, převádíme je jako *-kv-* (*kříže*, *kola*, *kvadráty*; *exekvucí*), ovšem pokud je v původně latinském kontextu, ponecháváme *-q-* (*trigóny*, *quadráty*, *sextile*). Bez poznámky opravujeme velmi nedůsledné psaní *r*, *ř* v rukopisech. Citáty užitě formou přímé řeči jsou editovány v uvozovkách. Gemináty vesměs odstraňujeme, u převzatých slov ale přihlížíme k míře

zdomácnění, u tvaru *summa* zdvojené písmeno ponecháváme, podobně jako u toponyma *Pella* dvě *-ll-*.

Úprava distribuce samohlásek *-y-* a *-i-* je provedena tak, aby odpovídala současnému jazykovému úzu a stávajícím ortografickým konvencím. U slov cizího původu respektujeme míru zdomácnění slov i tradici: proto tiskneme *labyrinth* (v rkp. *labirynt*), *fyzika* (v rkp. *fizyka*), *rétorika* (v rkp. *rétoryka*), *aritmika* (v rkp. *arytmetyka*), *Kristus* (v předlohách *Krystus*) atd. Souhláskové skupiny *-dl-*, *-tc-* apod. ponecháváme podle originálu (*nesmrtný; ovtce*). Nezasahujeme do měkkosti hlásek (*odpověď* i *odpoved; nějaký* i *nějaký; Čarodějník*). Respektujeme vyznačování dialogických pasáží odlišným písmem a takto uvedené pasáže dáváme do uvozovek, považujeme to za jeden z mála korektních způsobů zpřehlednění textu. Hranice slov řešíme zpravidla podle dnešních zvyklostí. S ohledem na tvary ve významu příslovecné spřežky upravujeme: *z paměti* > *z paměti*, *z prudka* > *zprudka*; *zapovinné* > *za povinné* atd. Tvary pomocného slovesa *být* v kondicionálech, stejně jako částice *-li* oddělujeme podle současné kodifikace (*dělal by; mohl-li*).

Číslovky chápané v textu jako řadové ponecháváme s tečkou (kromě leto-počtů), zejména v *Napomenutí* zachováváme tendenci tisku uvádět referenční názvy knih a kapitol s tečkou, paragrafy bez ní. Časté hranaté a kulaté závorky sjednocujeme na kulaté bez zachycení v aparátu, pouze v odůvodněných případech ponecháváme (např. oddíl o věroučných otázkách v *Napomenutí*).

Podle moderního úzu upravujeme psaní velkých písmen s některými výjimkami akceptujícími náboženskou úctu (všechna zástupná jména Boha jako *Spasitel, Vykupitel, Pán, Beránek; Bible, Zákon* apod. jako označení Písma svatého, nikoliv ale *bible* jako označení hmotné knihy; náboženské výrazy jako *Slovo Boží, Písmo*; dále jména unikátních náboženských bytostí: *Evanjelista, Apoštol*). S velkým písmenem píšeme posesivní adjektivní tvar *Boží*, ale s malým písmenem adjektivum *božský*. Nápis *FAMA FRATERNITATIS* v *Labyrintu* tiskneme původně užitými verzálkami, je to jediná marginálie takto tištěná a dává tomuto formátu velmi příznakový charakter. Rozhodli jsme se ale zdůraznit rétorickou syntax a na místech, kde se uprostřed vět zejména ve výčtech objevují tázací a zvolací znaky, ponecháváme malá počáteční písmena: např. „...*kde sme my se toto octli? co se toto s námi děje? kam sme my to přišli?*“ apod.

Kvantitu v obou rukopisech, která je oproti převládajícím dobovým zvyklostem uvedená a zároveň poměrně pravidelná a korektní, upravujeme jen v nejnnutnějších případech, kdy uvedená varianta představuje výjimku

a působila by tedy příliš příznakově nebo i chybně. V tištěných textech, které byly vytištěny v několika různých tiskárnách, je značná rozkolísanost, místy je znát i absence korektury, někdy (*Napomenutí*) tisk poznamenala práce zřejmě jazykově nečeského tiskaře, projevují se také dobově časté nedostatky tiskařské praxe.¹³ Proto kvantitu v nutných případech upravujeme v koncovkách a místy i ve slovním kořenu (rozkolísané *Buh/Bůh* sjednocujeme na *Bůh*). Ve většině případů ale kvantitu v kořeni slova ponecháváme: *karáním* i *karání*; *zustanou*; *bídneho* atd. Případné změny registrujeme. Upravujeme podobu kvantity v koncovkách, pokud je výjimečná a nemá oporu v jiných výskytech, ale takovou, která má jinou reprezentaci, ponecháváme (*všickní*). Sjednocujeme psaní koncovek u slov reflektujících původní latinskou koncovku (*emulaci*).

V textu rukopisu *Labyrintu* slouží četné zkratky jako úsporný prostředek *P. B.* (Pán Bůh), *Tl.*, *Tlm.* (Tlumočník), *Odp.* (odpověď, odpověďel), *t.* (totiž, to jest), kvůli plynulosti a čitelnosti textu je mlčky rozepisujeme, protože jejich tvar vyplývá jednak z kontextu, jednak má varianty v tištěných verzích. V ostatních textech jsou zkratky nečetné a snažíme se je nerozepisovat kvůli možným variantám (necháváme tak například zkratku *Odp.*, protože bez narativního kontextu, který je v *Labyrintu*, není jasné, má-li se zkratka rozepsat jako *odpověď* nebo *odpověd* nebo *odpovídám* nebo *odpověďel*). Dobové tiskové zkratky, jejichž pádová koncovka je uvedena, rozepisujeme bez zachycení v aparátu (*S^o* > svatého, *dětě* > dětem). Další zkratky nerozepisujeme a jejich význam objasňujeme ve vysvětlivkách (*K. J. A. K.* = kněz Jan Amos Komenský). Biblické zkratky necháváme v podobě podle tisku (případné chyby korigujeme ve vysvětlivkách), sjednocujeme ale psaní *Effez.* > *Efez.*; *Tess.* > *Tes.* Číslování biblických veršů upravujeme jednotně na současný úzus, oddělující kapitoly čárkou a verše tečkou bez mezery. Čísla žalmů v komentářích uvádíme jen podle úzu bible Kralické, zkratky uvádíme podle ekumenického úzu, pokud citujeme latinskou verzi, pak podle Vulgáty. Samostatně užívané biblické citace používané jako referenční odkaz za větou uvádíme samostatně, nechápeme je jako součást výpovědi (ve shodě i s dobovým územ), rozlišujeme ale místa, kde je biblická reference součástí výpovědi, tam ji necháváme jako součást věty. V edici *Rvání hrdličky* jsme

13 Srov. popis této praxe v ediční poznámce Jana Linky (in *Komedie nové a duchovní: raně novověké biblické drama v českých zemích*, eds. Magdaléna Jacková, Jan Linka, Dolní Břežany, Scriptorium 2021, s. 487).

umístili biblické citace do marginálií, jak je tomu v předloze (v *Díle Jana Amose Komenského 3* jsou přemístěny do textu).

Interpunkce¹⁴ je v zásadě ponechávána v původní podobě, zejména distribuce dvojteček a středníků, podle kontextu byly doplňovány dvojtečky či středníky tam, kde jde o uvozovací věty, případně pro ujasnění vztahů v biblických odkazech (často ve složitých závorkových skupinách). Koncová znaménka ? a !, jež se objevují na rétoricko-výdechových švech uvnitř vět, jsou ponechávána, pokud to nepůsobí újmu srozumitelnosti; pokud jsou upravena, uvádíme je v různoctení. Opravy čárek (virgulí, hypostygmé) nezachycujeme. Zpravidla dodržujeme členění textů na odstavce, místy ale pro přehlednost a snadnější orientaci dělení doplňujeme, na zásah upozorňujeme.

Za poskytnutí souhlasu s použitím komentářů děkuji Marii Kyralové a Jiřímu Justovi; též dědicům autorských práv po Antonínu Škarkovi paní Ludmile Hráské, po Amedeu Molnárovi paní Marii Molnár, po Jaroslavu Kolárovi paní Evě Kolárové, po Květě Neradové paním Blance Hejlkové a Anně Wackermannové. Za četné odborné konzultace děkuji kolegům Martinu Steinerovi (tomu zvláště děkuji i za překlad a korekturu předmluvy k *Centru securitatis*, která je zde díky němu publikována vůbec poprvé), Vladimíru Urbánkovi, Karlu Černému za konzultaci lékařských aspektů v *Kázání o vymítání ďábelství*. Za pečlivé přečtení textu a mnohé cenné rady děkuji Janu Linkovi a za redakci Petře Hesové. Za ochotnou pomoc, a zvláště za rychlé poskytnutí digitální kopie *Řvání hrdličky* z fondu Muzea Komenského v Přerově, děkuji Heleně Kovářové.

14 Ke Komenského interpunkci viz Stanislav Králík: Větná interpunkce v českých spisech J. A. Komenského, *Listy filologické* 1967, č. 1, s. 16–27.

VYSVĚTLIVKY

I/ TRUHLIVÝ I

- 8 Svědectví tvá ... rádcové — srov. Ž 119,24; také *Didaktika*, XXV. 5 (DJAK 11, s. 163)
- 9 kéž jest za moře někam zaletěti ... skryti — srov. Ž 55,7; Jb 14,13
aneb se do hrobu skryti — srov. rozvedení stejné myšlenky in *Smutný hlas*, kap. 43
více mám než vlasů na hlavě své — srov. Ž 40,13
a není žádného odtušení — srov. Pl 3,49
ukrutný krvavý meč hubí mou milou vlast — podrobné vyličení pobělohorského pronásledování podává Komenský v *Historii o protivenstvích*, kap. XLVI–L (DJAK 9/I, s. 49–198)
rozliční zšílení národové — na stranu Ferdinanda II. v boji proti českým stavům se postavilo především Španělsko se svými državami, katolická Liga, vedená Maxmiliánem Bavorským, a polští Vasovci; proti českým nekatolíkům tedy bojovali Španělé, Nizozemci z dnešní Belgie, Italové (hlavně z Neapolska, Milánska a Sicílie), Poláci a Němci (zvláště Bavoři); srov. Komenský, *Historie o protivenstvích*, kap. XLVI, s. 98
již na čtvrtý rok — *Truhlivý I* vznikl v roce 1622 nebo v druhé polovině roku 1623 (podle toho, zda Komenský počítá čtyři roky od vypuknutí otevřeného vojenského konfliktu v roce 1618 nebo až od roku porážky stavovského vojska na Bílé hoře, tj. listopad 1620), vratislavský rukopis uvádí rok 1622, též někteří komeniologové jej pokládají za pravděpodobný, např. Josef Polišínský nebo Antonín Škarka; Komenský v *Listu*

VI/ KŠAFT UMÍRAJÍCÍ MATKY JEDNOTY BRATRSKÉ

213 v národu svém — Komenský míní Čechy a Moravu, tedy z církevního hlediska českou větev Jednoty bratrské; tak i v *Smutném hlasu* (zde s. 252): „Já před těmito již desíti lety vida zacházení a zcházení naše [...] psal sem Kšaft umírající matky Jednoty bratrské české.“

215 z místa mlčení věčného — srov. Ž 115,17; tedy z prostoru archetypálního, před narozením, srov. *Labyrint*, kap. V (in *Duchovní traktáty I*, s. 18); je to místo analogické pobytu po smrti

Pomíjejí a proměnu berou království některá ... nastává jiný věk — pády monarchií se v dobové vědě staly předmětem chronologických chiliastických výpočtů, kterým se nebránil ani sám Komenský, velkou změnu očekával například v roce 1656: „*Majorum mutationum similes sunt periodi. Ex. gr. od stvoření do potopy 1656, kdež zatopena profanitas Epicureorum* — odtud do Joziáše krále opět 1656, kdež zatopeni neřádivé modlářští. Item od zkažení Egypta a vyvedení izraelského lidu do zkažení samých těchto převrácenců, do Vespaziána tolikéž 1656. Nyní od Kristova na svět v těle příchodu prošlo tolikéž 1656 — čehož čekati máme? Podobných věcí: 1 potopy hněvu Božího a zaplavení bezbožných, 2 vyhlazení modlářství, 3 zkažení falešného Jeruzaléma.“ (*Clamores Eliae*, in *DJAK 23*, s. 19)

Pomíjejí i církve a jednoty — Komenský očekával i zánik jednotlivých církví včetně Jednoty bratrské, podle jeho úvah měly být nahrazeny církví univerzální; srov. k tomu i *Smutný hlas* či *Clamores Eliae* (fol. 137,2 a 137a, *DJAK 23*, s. 71)

od sousedů ... opuštěná — mínění jsou evangeličtí spojenci z celé Evropy včetně Švédska, od nichž se očekávalo, že při jednáních o ukončení třicetileté války budou pamatovat i na české souvěrce a že do mírových podmínek zahrnou možnost návratu českých exulantů do vlasti; vestfálský mír, podepsaný 24. října 1648, ale všechna očekávání zklamal; Komenský vyčítavě reagoval v dopise švédskému kancléři Oxenstiernovi z 11. října 1648 (*Sto listů Komenského*, s. 387)

potvrdí-li ... činí — Komenský ani po ratifikaci vestfálského míru (9. února 1650), která mu byla poslední pohnutkou k sepsání *Kšaftu*, neztrácel naději, že toto potvrzení nebude schváleno Bohem, který může vždy ještě přivodit příznivý obrat (jak to bylo i v souladu s jeho vírou v příští spravedlivější uspořádání světa); s výrazem této naděje se zde setkáváme v *Kšaftu* poprvé, dále pak častěji a se vzrůstající intenzitou

- 215 **Ezechiášovi** — Ezechiáš (Chizkijáš), judský král (vládl asi 721–693 př. n. l.), jehož skutky jsou popsány v 2Kr 18,3–7
- 216 **slov mých ... pozorujte** — srov. Dt 32,1
Já vdova jsem — srov. velmi podobnou pasáž ve *Smutném hlasu* včetně odkazu na vdovu vyprovázející své syny podle 4 Ezd (viz zde s. 251)
sestrám svým, starším sebe i mladším — Komenský opouští rodinnou fikci a nahrazuje ji chronologicko-historickým klíčem: římskokatolická církev je matkou všech jako původní obecná církev a polská větev Jednoty je dcerou české, tak to odpovídá i historickému vývoji
s Apoštolem — zde míněno s Petrem
jako ... skloniti — srov. Mt 8,20; L 9,58
domečků, zbořečků, rolíček, viniček — zdrobněliny zde vyjadřují chudé majtkové poměry Jednoty
viniček — Komenského rod vlastnil na Moravě vinici a je evidentní, že její ztráta Komenského trápila; i proto ji sem zahrnuje
jako ... mezi sebe — srov. Mt 27,35; Mk 15,24; L 23,34; J 19,23.24
mám ... v Božích věcech — srov. Ř 15,17
aby ... slovo jeho — srov. Ko 3,16
Otcí duchů — srov. Ž 12,9
u ohně jejich se zhrívajíce — srov. Mk 14,54; J 18,18
- 217 **následovali ste ... klesající** — srov. L 23,27
pítí ... hořkosti — Komenský používá biblický symbol kalicha, který Kristus přijal jako vůli božského Otce na Olivetské hoře; viz Mt 26,42; Mk 14,36; L 18,42; J 18,11
konce víry své dobíhající — srov. 1Pt 1,9
převěrný náš Pán — Bůh nejvyšší věrný, myšleno ve svých zaslíbeních; srov. 1Ko 1,9; 10,13; 1Te 5,24; 2Te 3,3 aj.
stánku obydlí svého — srov. 2Ko 5,1
Dřevo života — tradiční nadkonfesijní symbol věčného života, v křesťanství i spásy; zde jako obraz stromu věčného mládí v nebeském Jeruzalému, jak jej viděl i Jan z Patmu v Zj 22,2; srov. i Zj 2,7 a 22,14
- 218 **Pane ... nezpustím se tebe** — srov. Mt 26,35; Mk 14,31; L 22,33
Rozprchli ste se — srov. Mt 26,56; Mk 14,50
co po svém pádu učinil Petr — Mt 26,75; Mk 14,72; L 22,62
biskupových — biskupy jsou v původním kralickém překladu bible nazýváni velekněží a výše postavení židovští kněží; v 19. století bylo pojmenování v bibli Kralické vyměněno za „přední kněží“

- kohouti ... ohlédá — srov. L 22,61
jako na Jidáše — srov. Mt 27,3n.
dnes uslyšíte-li ještě hlas jeho, nezatrvejte srdcí svých — srov. Ž 95,7-8; též Žd 3,15; Žd 4,7
na cestě pravdy — 2Pt 2,2
- 219 oheň cizí — tedy bez Božího příkazu, v neshodě s Božími záměry (na citovaném biblickém místě Aronovými syny)
Zhřešiliť jsou, i nyní — zhřešili, a i nyní hřeší; srov. *Haggaeus redivivus*, kap. VI, 5 (DJAK 2, s. 307n.)
prvorození ... svatyně mé — míněni jsou bratrští duchovní
roztrhující ... roucha svá — roztržení roucha bývalo jedním ze zevních projevů pokání; biblickou výzvou k roztržení srdcí, nejen rouch, napomíná Komenský ústy Jednoty její zbývající členy k opravdovému pokání (nejen k jeho zevním projevům), aby tak byl usmířen Boží hněv
za Asvéra — míněn Xerxes I. (519-465 př. n. l.), perský král v letech 486-465 př. n. l., v bibli nazýván Achašveroš, v kralickém překladu Asver, jde o krále ze známého příběhu starozákonní knihy Ester o záchraně izraelského lidu v Persii díky židovské královně Ester (základ svátku *purim*)
vyhlazení se bojíc — o nařízení perského knížete Amana (Hamana) vyhladit všechny Židy; srov. Est 3,6-13
Ester 4,26 — správně Est 4,16
s ... rozprostíráním — tj. při modlitbě s tváří a rozprostřenými pažemi na zemi (na znamení pokory)
jako Judští ... svatosti jeho — srov. Ez 36,19.20
Soud. 20,22 — správně Sd 20,26
po těch třidceti let — Komenský míní nepochybně dobu od „začátečního rozptýlení“ Jednoty roku 1620 do chvíle, kdy psal *Kšaft*, tj. do února či března 1650; srov. datování jeho předmluvy k vydání bratrské konfese *Počet z víry* z roku 1662 (viz *Čtyři vyznání, vyznání augsburské, bratrské, helvetské a české*, ed. Rudolf Říčan, Praha, Komenského evangelická fakulta bohoslovecká 1951, s. 121)
do jámy ... není — srov. Ž 88,5-9; 141,11
dlouho čekající — tj. na obrácení hříšného, trpělivý
- 220 Kdo ví ... želeť — kdo ví, neobrátil-li se (Bůh ve svém hněvu) a nebude-li mu líto (těch, na které sesílá svůj trest); srov. také Jon 3,9
na první opuštěnou lásku — srov. Zj 2,4; je míněna opuštěná ryzí víra a mravní kvality členů prvotní Jednoty; týchž slov použil Komenský

v titulu českého překladu osmé knihy Łasického *Historie o původu a činech Bratří českých*, jež vydal roku 1649, viz zde s. 163

- 220 **Vlast naše v nebi jest** — srov. Žd 11,13-16; uplatnění křesťanského postoje k pozemskému životu, nelpění na pozemských pomíjivých věcech je součástí opakovaně doporučované rezignace a odevzdání své vůle Bohu, jak je nejširěji definována v *Centru securitatis*, později se objevuje i ve *Smutném hlase* a jinde

Libán toliko zde jest — Libanon byl ve starověku proslulý cedrovým prostem, dodávajícím vzácné a trvanlivé dřevo; izraelský král Šalomoun (960–935 př. n. l.), který neměl ve své říši dostatek vhodného dříví pro stavbu jeruzalémského chrámu, uzavřel podle Bible s tyrským králem Chiramem smlouvu o dopravě cedrového a jedlového dřeva z Libanonu po moři do jeho země jako protihodnoty za dodávané potraviny; srov. 1Kr 5,6–15; Komenský zde užívá libanonského cedru jako symbolu víry exulantů, zde tedy význam: vaše víra jsou cedry, z nichž bude budován nebeský chrám

Suchot a Saredata — Sochot a Sartan (podle 1Kr 7,46) nebo Sochot a Saredata (podle 2Pa 4,17; odtud vychází Komenský) byla dvě místa na východ od Jordánu (prvé z nich při brodu přes Jabok) s tvárnou hlínou, již se v době Šalomounově používalo k odlévání nádob a jiných kovových předmětů pro jeruzalémský chrám; Komenský opět užívá analogii těžných kovů jako symbolu víry exulantů
nebeský Šalomoun — tj. Kristus

- 221 **zde před Jordánem** — na východ od Jordánu, tedy (stejně jako Libanon) mimo zaslíbenou zemi, v níž leží Jeruzalém a jeho chrám, tj. obrazně v pozemském životě, kde se člověk připravuje pro „svrchní onen Jeruzalém“, pro nebe, jehož dosahuje (pod Kristovým vedením) po překročení Jordánu, v posmrtném životě

trefovati se — hodit se (ke stavbě věčného nebeského chrámu, kde každý najde své místo)

Jednoto polská — polská větev Jednoty bratrské se zformovala v první exilové vlně v letech 1547–1548, v novém prostředí získala i domácí stoupence včetně šlechticů (jedním z těch, kdo Jednotu tehdy obdivoval, byl Jan Łasicki) a postupně se rozrostla, proto také mohli do Polska v exilové vlně po roce 1620 odejít další čeští a moravští exulanti

uprostřed dnů života mého — polská větev Jednoty se zformovala přibližně 90 let po vzniku české mateřské církve (viz výše), tedy skutečně

téměř uprostřed jejího trvání, měřeno z hlediska roku 1650, kdy byl *Kšaft* vydán

chovačkou — pěstounkou; ve vícečetných rodinách opatrovaly starší sestry mladší sourozence

pastýřský úřad ... v nájemnictví — srov. J 10,11-13

darmo — zadarmo, bez vybírání poplatků; srov. Mt 10,8

proti Boží záповědi — srov. Sk 8,18-21

klíč umění — L 11,52

Lasicius — Jan Łasicki (1534-1605?), polský šlechtic reformovaného vyznání; blíže viz Komentář, zde s. 290n

bez zevnitřního ... nucení — bez vnějšího nátlaku (srov. bratrskou konfesi, čl. 9.7)

222 **nepohnul ... jejich** — podle Zj 2,5; Komenský tento varující verš užíval častěji, viz *Napomenutí*, zde s. 164 a 170

od domu ... soud — podle 1Pt 4,17

aby z gruntu stavěl — od padesátých let dál považuje Komenský za jisté, že zánik Jednoty bratrské je součástí Božího plánu, aby mohl vystavět „z gruntu“ (od základu) novou, univerzální církev (viz i výše a *Smutný hlas*)

posloupnost — tj. nepřetržitě odevzdávání kněžského úřadu uvnitř Jednoty a podle jejich řádů, ustanovování nových kněží od starších (seniorů), k tomu zmocněných (srov. bratrskou konfesi, čl. 9.2)

přisluhování církevní — kněžím svěřené přisluhování věřícím slovem a svátostmi

223 **k jednotě** — zde k církvi

svítíce jiným — srov. Fp 2,15

(3 Mach. 7,38) — přesně 2Mak 7,38

jednoto římská — míněna je římskokatolická, „papežská“ církev

z Babylona ohavností svých — podle Zj 17,5; Babylon, místo exilu Izraelců a smíšení jazyků (Gn 11), bylo symbolem pýchy odporující Bohu (hebr. *babel* = zmatek)

svědků Jezukristových — tedy mučedníků, srov. Sk 22,20; Komenský vycházel při stylizaci této věty z dvojího významu řeckolatinského slova *martyr*, které znamenalo původně svědek, pak v křesťanské literatuře přeneseně mučedník (tj. ten, kdo svou smrtí vydal svědectví o Kristu)

mezi chrámem a oltářem — srov. Mt 23,35

duchovním Jeruzalémem — podle rozdílné úlohy Jeruzaléma v jednotlivých etapách a situacích biblických dob se stávalo jeho jméno symbolem

jednou pravé církve Kristovy, jindy naopak symbolem jejich nepřátel a pronásledovatelů; Komenský zde využívá tohoto protichůdného významu „duchovního Jeruzaléma“

224 (Mat. 23,37) — přesně Mt 23,37,38

německá Jednota — míněna je luteránská církev

D. Martin Luther, v duchu a v moci Eliášově — Martin Luther byl považován za jedno z vtělení ducha starozákonního proroka Eliáše jako reformátora církve, podobné vtělení na sobě shledával i Komenský, viz jeho pozdní rukopis *Clamores Eliae* (in DJAK 23)

Jednota helvétská — míněna je reformovaná církev, kalvínská

225 **když ... ohlédala** — ve skutečnosti se starší Jednoty bratrské už v počátcích jejího vzniku ohlíželi po církvi, podle jejíhož vzoru by ustavili vlastní pojetí křesťanské víry a života (vyslali i několik výprav, z nichž ta Martina Kabátníka je známa i díky vydanému cestopisu), podobně se později pokoušeli o spojení s luterány nebo kalvinisty, ale jako nejvhodnější uznali vlastní podobu věrouky i etiky

sprostnost — míněna prostota bratrské teologie, zejména v počátcích Jednoty, vyhýbající se záměrně uvažování o příliš speciálních věroučných otázkách; srov. k tomu i shodné vyjádření v *Napomenutí*, zde s. 190

řádu ... spořádanější — bratří postrádali v luteránské církvi právě to, na co kladla důraz Jednota, totiž církevní řád a kázeň; podle Luthеровých vlastních vyjádření i on považoval za nemožné dosáhnout úrovně bratrské kázně

lepšího rozumu při artikuli o ospravedlnění — podle tohoto věroučného článku (jako principiální zásada společného všem evangelickým církvím, mezi nimi i Jednotě; srov. bratrskou konfesi, čl. 6.6–13) dosahuje křesťan ospravedlnění před Bohem, tj. odpuštění hříchů i spásy, pouhou vírou (*sola fide*), z pouhé milosti Boží a pouze pro vykupitelské zásluhy Kristovy (nikoli tedy rovněž pro zásluhy vlastní, tj. křesťanské skutky, zdůrazňované naopak římskou církví)

bez tak hanebně zlého užívání — článek o ospravedlnění pouhou vírou býval někdy v luteránské církvi absolutizován do té míry, že hodnota křesťanských skutků (třebaže je augšpurská konfese neodmítá; srov. její čl. 6 a 20) byla podceňována, což vedlo až k názoru, že konání těchto skutků nemá význam vůbec; Komenský zde má na mysli právě tento výklad článku o ospravedlnění, který požadoval spojovat víru i se skutky milosrdenství aj.

ten — tj. Luther

nedobře dobrou při vedli — srov. Fp 1,6

bořit Babylon — tj. bojovat proti náboženskému tmářství, jak bylo viděno učení katolické církve, potažmo papežského Říma, ztotožňovaného s nevěstkou babylonskou podle Zj 17,1–6

k stavení Siona — obrazně budování církve věrně Kristovu učení; hora Sion, kde se po dobytí Jeruzaléma (v 10. stol. př. n. l.) usídlil izraelský král David a dal vystavět tzv. město Davidovo, se stala posvátným místem starozákonního židovstva i jeho symbolem; přeneseně pak také symbolem pravé církve Kristovy

kořist sobě založili — srov. Fp 2,6

s klíči Kristovými — srov. Mt 16,19, kde Kristus dává Petrovi pravomoc svým jménem odpouštět věřícím jejich hříchy nebo odpuštění odepřít; podle principu apoštolské poslušnosti tyto klíče přešly na uznané kněze **Galatští** — členové prvokřesťanské obce v maloasijské Galacii, jimž adresoval apoštol Pavel jeden ze svých listů

věrou ... bez skutků — srov. Jā 2,17–26

- 226 **prvnímu onomu v papežstvu** — vyzdvihování hodnoty křesťanských skutků (zejména zevních, jako postů, poutí ap.) pro spasení, které se v římské církvi, zvláště před reformací (srov. augšpurskou konfesi, čl. 20.1), často dělo na úkor zdůrazňování víry a vykupitelských zásluh Kristových **svod** — scestí, uchýlení; Komenský se zde zřejmě chtěl vyhnout slovu „blud“

řádu a kázně — reformovaná (helvetská) církev byla Jednotě blízká přísným zachováváním řádu a kázně, stejně jako liturgickou prostotou; bratrští studenti bývali proto posíláni do jejích škol (např. do Heidelbergu), aby zde dokončili své vzdělání, což ovšem vedlo ke značné infiltraci kalvinským myšlením: i Komenský sám byl opakovaně nařčen z kryptokalvinství (například gdaňským luteránským teologem Abrahamem Calovem) (Zje. 22) — přesně Zj 22,11

v ostříhání ... jednomyslnosti — v bdění nad náboženským životem věřících a řádem, kázní a duchovní jednotou

o Bohu ... tajemství jeho — míněny jsou mnohé teologické problémy (např. o transsubstanciaci, o trinitarismu, o predestinaci atd.), které vedly uvnitř reformované církve k teologickému zmatkům a vznikání nových sekt **novokřtenci** — anabaptisté, radikální křesťanská sekta vzniklá ve Švýcarsku a Německu kolem roku 1524, známá i v Čechách (habáni);

protože usilovala o církve dokonalých, odmítala křest dětí a překřtívala znovu dospělé

- 226 **socinisté** — sociniáni, antitrinitářská sekta vyznávající racionalistické učení, které vytvořil Fausto Sozzini ze Sieny (1539–1604); nevěřili v Trojici, a tedy ani v Kristovo božství, uznávali pouze jediného Boha (proto byli zvaní též unitáři)

arminiani — sekta nazývaná podle nizozemského reformovaného teologa Jacoba Arminia (1560–1609), který se od oficiálního učení své kalvínské církve vzdálil zvláště v pojetí článku o předurčení

v Anglii ... popřestala — Komenský má na mysli anglickou občanskou válku v letech 1642–1651, která vedla k popravě krále Karla I. Stuarta, protektorátu pod Oliverem Cromwellem a krátkodobému vyhlášení republiky (1649–1653 a znovu 1659–1660), roku 1660 byla obnovena monarchie

tvojí ... synové — mínění angličtí independenti, sekta, která se domohla vedoucího postavení ve státě a byla hlavní oporou republikánského režimu Olivera Cromwella; v církevním směru zastávali a prováděli zásadu naprosté nezávislosti každé náboženské obce (odtud jejich název), a to i na státu, neuznávali církevní hierarchii a kněžské synody; Komenský proti nim roku 1648 polemizoval latinským spisem *Independentia, aeternarum confusionum origo* (vydán v Lešně 1650, znovu v Amsterdamu 1661)

- 227 **Otec duchů** — Bůh; podle Ž 12,9

věci podstatných, služebných a případných — základní věroučné kategorie bratrské víry, základní pojmy v náboženství, uplatňující se v konfesi i praktickém náboženství; věci podstatné jsou ty, na nichž záleží podstata křesťanství a spásy: víra, láska, naděje; služebné jsou věci od Boha zřízené k získávání podstatných: bible (Písmo), klíče, svátosti; případné jsou lidmi domluvená pravidla pro konkrétní situace, nařízení, ceremonie apod. (Komenský je dál v *Kšaftu* sám vysvětluje)

horlení ... bez umění — srov. Ř 10,2

podstata křesťanství — víra, naděje a láska jsou označovány v bratrské víře jako věci podstatné (v katolické jako teologické ctnosti)

slova, klíčů a svatostí — rozumí se výklad slova Božího (kázání), výkon pravomoci odpouštět jménem Kristovým hříchy a udělování svátosti křtu a večeře Páně

vnitřní mocí Ducha — působením Ducha svatého v nitru člověka

- tiše se ... posadivši — srov. L 10,3
- 228 (Ž. 133) — přesně Ž 133,1
národe český a moravský — je míněn jediný národ v Čechách a na Moravě, jak svědčí už sám titul *Kšaftu* a jeho 11., 12. a zvláště poslední oddíl, kde se „matka“ obrací k jedinému (českému) národu, stejně jako k jediné vlasti
vichřic hněvu — podle Jr 23,19 a Iz 66,15
s pomocníkem svým — s Jeronýmem Pražským (upáleným v Kostnici 30. května 1416)
Antikrist — nepřítel Krista a jeho věrných, popsán zejména ve Zjevení svatého Jana; jeho ztělesnění spatřováno protestanty v římské církvi a jejích nástrojích
na sněmu bazilejském — na koncilu v Basileji, kde došlo v letech 1433–1436 k smíru mezi husitskými Čechy a římskou církví, jehož výrazem byla tzv. basilejská kompaktáta; byla sice kompromisem, ale pro husitské Čechy úspěšným, protože římská církev tu byla poprvé ve svých dějinách donucena jednat s protivníkem o otázkách svého učení a činit v nich ústupky, které se ovšem v době reformační zdály už příliš nepatrné; z tohoto hlediska je hodnotil i Komenský
- 229 **Bibli svatou** — Komenský zde má na mysli kralický překlad bible, který byl nejen pro něj jedním z nejvýznamnějších dokladů vysoké náboženské, konfesijní a mravní úrovně, ale i intelektuální kvality staré Jednoty; Kralická bible byla jedinečné překladatelské dílo kolektivu bratrských vzdělanců, kteří vycházeli z původních biblických jazyků, tj. z hebrejštiny a řečtiny, byla vydána v šesti svazcích v letech 1579–1594, v jednom svazku pak v letech 1596 a 1613
popálili — ničení nekatolických knih bylo jedním z nejdůležitějších prostředků protireformace v českých zemích až do 18. století, nicméně podobný postup praktikovali i protestanté: Komenský sám byl v mládí svědkem spálení antisociální knihy biskupem Janem Láneckým (viz *Jan Amos Komenský. O sobě*, eds. Amedeo Molnár, Noemi Rejchrtová, Praha, Odeon 1989, s. 36–37)
od bezbožného Joakima — judský král Joakim, za jehož vlády (608–598 př. n. l.) upadla judská říše do babylonského područí
Antiocha tyrana — syrský král Antiochos IV. (vládl 175–163 př. n. l.), který svými pokusy o násilnou helenizaci Židů vyvolal povstání vedené Judou Makabejským

- 229 **pobožného Ptolomea** — egyptský král Ptolemaios II. Filadelfos (vládl 283–247 př. n. l.); stará tradice, podle níž byl z jeho iniciativy pořízen překlad Starého zákona do řečtiny, stejně jako souvislost tohoto překladu s Antiochovým ničením židovských posvátných knih, o níž se Komenský zmiňuje, neodpovídá skutečnosti (řecký překlad Starého zákona, tzv. Septuaginta, vznikl až sto let po Ptolemaiovi a také Antiochos žil o století později než Ptolemaios)
- na světlo to dáno** — jde o *Řád církevní Jednoty Bratří českých*, vydaný péčí Komenského roku 1632 (Knihopis 15 154), latinsky pod titulem *Ratio disciplinae ordinisque ecclesiastici in Unitate Fratrum Bohemorum* roku 1633 a 1643
- jedním ramenem** — srov. Sf 3
- 230 **paměti předků mých** — Komenský má na mysli *Akty Jednoty bratrské (Acta Unitatis Fratrum)*, čtrnáctisvazkový rukopisný soubor archivního materiálu, zejména literárního, k dějinám Jednoty od jejich počátků do roku 1589 (tiskem vydal I. a II. díl Jaroslav Bidlo, Brno, Historická komise při Matici moravské 1915 a 1923)
- Historia od Jana Lasicia** — k osobě i dílu viz Komentář, zde s. 289n
- k společné ... konfesi** — česká konfese, společné vyznání víry luteránsky orientovaných utrakvistů (tzv. novoutrakvistů) a českých bratří, předložená králi Maxmiliánovi roku 1575 (tehdy dosáhli evangeličtí stavové jen králova ústního slibu, že jim nebude v náboženství překážet)
- k společné konsistoři** — zřízení společné konzistoře (nejvyššího orgánu církevní správy) bylo výsledkem tzv. porovnání, dohody českých evangelických stavů různých denominací po vydání Rudolfova Majestátu na náboženskou svobodu z roku 1609
- dřevo** — strom, kmen; zde metaforicky „pokolení“
- někteří z mých** — myšleno autoři českých spisů v exilu; Komenský zde bezpochyby poukazuje mj. na svou vlastní práci
- časy rozvážení** — Zj 3,19
- svěřujíc se cizím** — bratrství studenti byli vysíláni na zahraniční školy, což přinášelo kromě výhod i potíže, viz níže
- povášnil** — míní se tu jednak, že je naučili vášnivé neústupnosti v teologických sporech, které pak byly přenášeny i na domácí půdu, jednak ale i pokles kázně: Komenský byl pověřen dozorem nad studenty a měl řadu podobných osobních zkušeností

- někteří z synů mých — ovšemže Komenský sám, kromě něj byla ale literárně činná i řada jiných českých bratří
- 231 národe posvěcený Bohu — srov. Dt 7,6; 14,2; 26,19
- Požehnejž ... rytěrování jeho — požehnej mu v boji (smyslem celé věty je asi: požehnej mu ve válce i v míru)
- ledví — ledviny, resp. příslušná partie těla (bývaly pokládány za středisko síly v těle)
- Selah — hebrejský výraz *sélah*, *séla* se vyskytuje v bibli kromě třech míst v Abk mnohokrát v elohistických žalmech (proto starořecké označení diapsalma), nebývá překládán kvůli svému nejasnému významu: mohlo jít o značku pro mezihru, opakování (refrén), zesílení zpěvu, pozdvihnutí rukou nebo úklon, přestávku na požehnaní anebo hudební pauzu; v případě užití v *Kšaftu* jde o symbolické završení lamentačně a žalmově založeného spisu

VII/ TRUHLIVÝ III — ŘVÁNÍ HRDLÍČKY

- 233 v rozsedlinách skálních — srov. Pís 2,14: „Holubičko má v rozsedlinách skalních, v skryši příkré, ukaž mi obličej svůj.“
- 234 šelmě — podle Kral. „sběří“; tak má i Komenský zde dále
- 235 svázav moře slovem rozkazu svého — narážka na záchranu Izraelitů vedených Mojžíšem před faraonovým vojskem rozestoupením a zase uzavřením Rudého (Rákosového) moře (Ex 14)
- zavřels propast a zapečetil — odkaz na chiliastický obraz poražení apokalyptického draka podle Zj 20,3: „A uvrhl ho do propasti, i zavřel jej tam a svrchu nad ním zapečetil, aby nesvodil více národů, až by se vyplnilo tisíc let; neboť potom musí býti propuštěn na malý čas.“
- protože nesnesitedlná jest velebnost slávy tvé — srov. 1Pa 29,11
- nelze odolati hněvu pohružky tvé proti hříšníkům — srov. Ab 3,2
- času přeješ ku pokání — srov. Mk 1,15; Sk 17,30
- Hřešili sme, Pane, hřešili, a nepravosti své známe — srov. Iz 59,12
- aniž jsa hněviv na věčnost — srov. Jr 3,12
- aniž nás odsuzuj do nejhlubších míst země — srov. Ž 88,7
- Obrať se, Izraeli ... k Hospodinu ... Oz. 14,2,3 — správně Oz 14,1-2
- Pláč 5,39 — správně Pl 3,33
- povedeme-li odpor proti tobě — verš Jr 12,1, uvádějící odpor proti Bohu, upomíná na boj patriarchy Jákoba s Hospodinem (Gn 32,25-31);

OBSAH

TRUHLIVÝ I	7
TRUHLIVÝ II	53
KÁZÁNÍ POHŘEBNÍ NAD PAVLEM FABRICIEM	97
KÁZÁNÍ O VYMÍTÁNÍ ĎÁBELSTVÍ	119
NAPOMENUTÍ Z HISTORIE JANA ĽASICKÉHO	163
KŠAFT UMÍRAJÍCÍ MATKY JEDNOTY BRATRSKÉ	213
TRUHLIVÝ III – ŘVÁNÍ HRDLIČKY	233
TRUHLIVÝ IV – SMUTNÝ HLAS	247
KOMENTÁŘ	275
LITERATURA A ZKRATKY	303
EDIČNÍ POZNÁMKA	309
RŮZNOČTENÍ	321
VYSVĚTLIVKY	337

svazek 119/II

Řídí redakční rada České knižnice ve složení:

Jiří Flaišman (předseda), Jiří Holý, Pavel Janáček, Jan Linka, Filip Tomáš, Martin Valášek

Redakce: Petra Hesová

Jan Amos Komenský

Duchovní traktáty II

Texty k vydání připravil a komentáře

napsal Tomáš Havelka

Obálka (s použitím Rembrandtovy grafiky

Kristus uzdravuje nemocné — Stozlatový list, 1642–1648,

Rijksmuseum, Amsterdam),

vazba a grafická úprava Jana Vahalíková

Výběr ilustrace Stanislava Fedrová

Odpovědná redakce Petra Hesová

Sazba písmem Tabac Robert Šváb

Tisk a knihařské zpracování Finidr, Český Těšín

Vydal Nadační fond Česká knižnice

ÚČLK FF UK, náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

(www.kniznice.cz),

Ústav pro českou literaturu AV ČR

Na Florenci 3/1420, 110 00 Praha 1

(www.ucl.cas.cz)

a nakladatelství Host

Radlas 5, 602 00 Brno

(www.hostbrno.cz)

v Praze a Brně roku 2022 jako 2109. publikaci nakladatelství Host

440 stran

V České knižnici vydání první